

БИБЛИОТЕКА
ПРОСЛАВА

ГЕНЕРАЛЪ ОТЪ ПЕХОТАТА
ИВАНЪ ФИЧЕВЪ

Сл/2435
19

Нашите полководци

I-V-1942

кн. 19

2.6.49

W

БИБЛИОТЕКА

ПРОСЛАВА

НАШИТЪ ПОЛКОВОДЦИ

Редакторъ: ПЕТКО ПЪЕВЪ

ГЛАВНА БИБЛИОТЕКА
БИБЛИОТЕКА
У. А. 6802
Дх № 50, 43

ГОДИНА V

КНИГА 19

ГЕНЕРАЛЪ ОТЪ ПЕХОТАТА
ИВАНЪ ФИЧЕВЪ

В. И. Б.
№ 12 1111

877

УВАЖАЕМА МУЗЕЙ
БИБЛИОТЕКА
У-А-
Дат. 10

Свободна България не бѣ свободна въ своята цѣ-
лостъ. Сждбата бѣ пожелала да се остави не малкъ
дѣлъ отъ националния идеалъ за осъществяване и отъ
следващитѣ поколения.

Тая сждба на Третото българско царство очерта не-
говия исторически път и оформи неговия идеалъ. А
той не можеше да бжде другъ, освенъ обединение на
цѣлия български народъ въ една свободна, могща и
независима държава.

Откърменъ отъ тоя свѣтълъ идеалъ, младъ и не-
обузданъ въ своитѣ стремежи, българскиятъ народъ
искаше съ единъ замахъ да го осмъществи. Само въ нѣ-
колко десетилѣтия той пожела да постигне това, което
дори голѣми народи не дрѣзваха да постигнатъ и за
цѣло столѣтие. И въпреки това трѣбва да признаемъ,
че въ своето дрѣзновение въоръжениятъ български на-
родъ не бѣ далечъ отъ догонването на своя идеалъ. Не-
говитѣ победни знамена се носѣха по всички посоки на
Старопланинския полуостровъ. Той извика удивението
на цѣлия свѣтъ. Създаде подвизи и епопеи, на които
могатъ да завидватъ и най-могщитѣ народи.

И днесъ, когато се започна вече обединението на
българския народъ, когато значителни части отъ поро-
бенитѣ краища се включиха въ предѣлитѣ на Третото
българско царство, трѣбва да отбележимъ и дебело да
подчертаемъ, че това не се дължи на случайности, нито
на нѣкакво чудо, а главно на онзи духовенъ капиталъ,
който ни завещаха поколенията, които водиха епични-
тъ войни за обединението и които записаха безсмърт-
ни подвизи и епопеи.

Но ето, годинитѣ отминзватъ и много бисери отъ
националната духовна съкровищница сж обречени да
бждатъ покрити съ праха на забвението. Голѣмитѣ во-
дачи оставатъ неизвестни. А поколенията ще бждатъ
ли лишени отъ толкова сжгло заплатенитѣ поуки?

Всички права запазе-
ни за редакцията на
библиотека Прослава

Когато отправяме погледъ къмъ бждещето, ние трѣбва винаги да се спираме на нашето минало, хубавото и свѣтло минало на българския народъ. Отъ него ние ще черпимъ сила въ дни на покруса, пакъ отъ него ние ще възпламеняваме сърдцата си въ дни на националенъ подемъ.

Презъ войнитѣ, които Третото българско царство води за освобождение и обединение на българския народъ, създадоха се епопеи, на които могатъ да завидватъ и най-могъщитѣ народи. А кои сж тѣзи полководци, които създадоха величавитѣ епопеи? Кои сж тия херои, които съ своето самоотрицание създадоха безсмъртни подвизи?

Ние всички, заедно съ подрастващитѣ поколѣния, имъ дължимъ признателностъ. Но това не е достатъчно. Ние трѣбва да познаваме дѣлата имъ и да черпимъ поука отъ тѣхъ, за да се покажемъ достойни синове на нашата скъпа Родина.

Бѣше време, когато отъ всички краища на свѣта дохождаха у насъ чужди военни мисии. Тѣ идваха тукъ, както да се преклонятъ предъ величавитѣ дѣла на българския воененъ гений, а така сжщо и да се поучатъ отъ насъ.

А ние, българитѣ, не желяемъ ли сжщо да се поучимъ? Ще оставимъ ли праха на забравата да покрие тѣхнитѣ свѣтли имена и тѣхнитѣ величави дѣла?

Преди да изучаваме Леонида при Термопилитѣ, не трѣбва ли да познаваме нашитѣ Леонидовци?

И когато направимъ това, тогава ние наистина ще разберемъ и ще почувствуваме, колко великъ е българскиятъ народъ.

Тъкмо затова редакцията на библиотека Прослава си е поставила задачата да посочи свѣтлитѣ дѣла на голѣмитѣ по духъ българии отъ Третото българско царство.

Въ изпълнение на своята програма библиотека Прослава излиза засега съ два отдѣла:

НАШИТѢ ПОЛКОВОДЦИ

Излиза съ четири книги въ годината.
Въ този отдѣлъ се посвещава по една отдѣлна книга на всѣки отъ нашитѣ заслужили полководци, които

сж предвождали воинството на Третото българско царство презъ войнитѣ за освобождението и обединението на българския народъ.

НАШИТѢ ХЕРОИ

Излиза сжщо съ четири книги въ годината.

Въ този отдѣлъ се помѣстватъ разкази, които сж вдъхновени отъ дивнитѣ подвизи, извършени отъ офицери и войници презъ войнитѣ на Третото българско царство.

Въ този отдѣлъ се помѣстватъ разкази и за ония прояви, стигащи до подвигъ, които при най-разнообразната дейностъ въ обществения, културния и стопански животъ сж извършени и презъ благословеното мирно време на Третото българско царство.

Историческитѣ данни се издирватъ и систематизирватъ отъ редакцията, обличатъ се въ една достъпна форма и се подреждатъ въ страницитѣ на „Нашитѣ херои“, за да ги оставимъ като най-скъпъ даръ на иднитѣ поколѣния. Отъ тѣхъ тѣ ще черпятъ поука и вдъхновение, за да следватъ единъ денъ пакъ тѣхния пѣтъ.

Годишниятъ абонаментъ на библиотека Прослава — и за двата отдѣла — е 200 лева.

Сумитѣ се внасятъ чрезъ пощенска чекова смѣтка 2676.

Абонирането става направо въ редакцията:

Библиотека Прослава

бул. Царъ Освободителъ 17, София

За справки: телефонъ 4-25-55.

ПРЕДГОВОРЪ

Колкото и да е редко въ случая да се почне предговорътъ съ дѣлото на библиотека Прослава, не тукъ и не намъ се пада това да сторимъ. Отъ цѣли шестъ години това вече е известно както на хилядитъ читатели, така и на всички любознателни българи, които сж се интересуваха отъ дѣлата на голѣмитъ по духъ българи.

Въ значителната вече галерия отъ наши полководци редакцията на библиотека Прослава поставя образа още на единъ — образа на генералъ Иванъ Фичевъ.

Просвѣтень, съ богата военна култура, съ ясенъ и проникателенъ погледъ, той се издигна до положение то началникъ на щаба на войската и то тъкмо въ онова сждбоносно време, когато Третото българско царство трѣбваше да премътри своитъ сили съ въковната Отоманска империя.

Първи съветникъ на главнокомандуващия тогава царъ Ферданандъ, той бѣ и фактическиятъ ръководителъ на военнитъ операции, които се развиха въ Източна Тракия. Пакъ той бѣ, който създаде окончателния планъ за войната; който той приведе въ изпълнение и който ни даде блестящитъ победи при Селиолу — Гечкенли — Лозенградъ и при Бунаръ-Хасаръ — Люле-Бургазъ.

Тукъ трѣбва особено да отбележимъ, че генералъ Иванъ Фичевъ бѣ първиятъ български генералъ, който при изграждане своя планъ за една бждеща война съ Турция намътри достатъчно сили и смѣлостъ въ себе си, за да се откаже отъ възприетото дотогава гледище, че България може да води само една отбранителна война срещу Турция.

Каквито и да сж критикитъ върху плана и действията на генералъ Фичевъ, колкото и все още да не сме се отърсили отъ разни предубеждения, опитахме ли се да се пренесемъ три десетилѣтия назадъ, ние не

можемъ да не се удивимъ и въ сжщото време да не се възхитимъ отъ оная смѣлость, която е ималъ тогава единъ български генералъ, за да се изправи и да поведе настѣпателна война срещу една империя, която тогава се простираше върху три континента. И това не идваше отъ никаква мигновена екзалтация, а бше резултатъ на обширни проучвания и, върпръки очевидността и дори неизбъжността отъ много рискове, този генералъ носше въ гърдитъ си дълбоката върра, че може да се спечели такава една неравна война.

Въ своята книга „Генералъ отъ пехотата Иванъ Фичевъ“ авторътъ г. генералъ о. з. Рашко Атанасовъ, като проследява живота и дейността на генералъ Фичевъ, дава онзи образъ, който не може да не се запечати у насъ.

Книгата е написана съ проникновение, съ дълбоко познаване на събитията и фактитъ и съ любовъ както къмъ личността и дълото на полководеца, така и къмъ трудното дълло на библиотека Прослава.

Авторътъ г. генералъ о. з. Рашко Атанасовъ е известенъ съ своитъ ценни чисто научни военни трудове. Той е новъ сътрудникъ на библиотека Прослава и, макаръ да навлиза въ една нова за него област на литературата, той навлиза въ нея съ увърени стъпки. Въ цялата си книга е убедителенъ, а нъкъде и много увълкателенъ.

София, септември 1942 година.

ПЕТКО ПЪЕВЪ

ГЕНЕРАЛЪ ОТЪ ПЕХОТАТА ИВАНЪ ФИЧЕВЪ

I. ЛИЧНОСТЪ И СЪДБА

Животътъ следва своя пътъ, прелистя страницитъ на историята, отдалечава преживѣнитъ събития, обогатява споменитъ ни за дѣла и личности и поставя предъ нашия взоръ картинитъ на миналото въ все по-ясна свѣтлина, въ все по-правдиво очертание. А това минало притежава неведома притегателна сила за душата на всички, които сж били негови свидетели или негови участници: то твърде често ни навежда на размисълъ и по незнайна воля ни застава да бждемъ негови правдиви сждии, та да намѣрятъ покой даже ония отъ неговитъ творци, на които смъртта е отнела вече възможността да говорятъ и да бждатъ защитници на своето име...

Пети октомври 1912 година. Войната съ Турция е започната и дълги сиви колони отъ въодушевени и готови за саможертвуване войски преминаватъ границата на Отоманската империя. . . Върно насочени за сразяване на нейнитъ армии, тѣ маршируваха къмъ Одринъ и Лозенградъ. . . Една невиджана стихия отъ дихание-то на стотици хиляди яки български мъже се понася по равнинитъ на Тракия, сѣйки гръмове и поражения за врага, само следъ десетъ дена победоносно достига предъ укрепената турска позиция по Карагачъ дере, а въ по-малко отъ месецъ време, могща и страховтна, застава при Чаталджа — предъ вратитъ на самия Цариградъ. Въ единъ мигъ възкръснаха епичнитъ времена на Крума, Симеона и Калояна и поробениятъ до преди тридесетъ и петъ години народъ възстанови своето историческо име и съ победоносното си оръжие се показа достоенъ наследникъ на своитъ далечни прадѣди. Свѣтътъ, който съ затаенъ дъхъ изчакваше пръ-

витѣ стѣпки на малкия българския народъ въ започнатата неравна борба, бѣше удивенъ отъ кървавия подвигъ на България и отъ жертвуването на нейнитѣ синове.

Войната съ Турция бѣ победоносно завършена; българскитѣ бойни знамена гордо и величествено плуваха на вѣтра отъ две морета — Черното и Мраморното, и въ Цариградъ вече предчувстваха грохота на приближилата се българска сила . . . Тъкмо тогава, обаче, става нѣщо, може би както и въ отдалеченото ни минало е ставало, което спаси Отоманската империя отъ окончателенъ разгромъ: страшна холерна зараза начена да коси редоветѣ на българската войска и тъкмо въ това време трѣбваше да бѣде предприета една прибръзана и недостатъчно подготвена атака на турскитѣ позиции при Чаталджа. Атаката при тия условия и причини, които бѣдещиятъ историкъ ще има да открива, не успѣ. Тя не можеше да се повтори преди настѣпването на пролѣтѣта, за което вече се вземаха нужнитѣ мѣрки. . .

Нѣкога германскитѣ планъ за война съ Франция бѣше съставенъ отъ генералъ Молтке. Сжщиятъ презъ войната въ 1870-71 години рѣководѣше операциитѣ и, въпрѣки че главното командуване принадлежеше на пруския кралъ Вилхелмъ I, името на Молтке прогърмѣ по цѣлия свѣтъ и историята отнесе това име украсено съ ореола на най-велика слава. Разбира се, това обстоятелство не накърни нито славата, нито царския престижъ на великия кралъ и императоръ. Изглежда, обаче, че не така се е гледало на нѣщата около нашата война съ турцитѣ въ 1912-1913 години, макаръ че между нашия и пруския случай има много голѣмо сходство — началникъ щаба на българската войска въ мирно време, който бѣ изработилъ плана за победоносната война съ Турция, възглавяваше щаба на действащата войска при върховното командуване на единъ царственъ главнокомандуващъ. Генералъ Иванъ Фичевъ — офицеръ съ рѣстъ на голѣмъ балкански, ако не европейски стратегъ — остана не само въ сѣнка, но и въ оскърбително пренебрежение, въпрѣки това, че неговата заслуга за подготовката на войната и за самата война въ 1912-1913 години бѣше за насъ не по-малка

отъ тая, която Молтке имаше за Прусия и за Германската империя.

Може би, причината за тая горчива непризнателностъ къмъ човѣка, който положи основитѣ на военния успѣхъ и който рѣководѣше следъ това победоносния ходъ на българскитѣ армии, се крие въ нашия източенъ нравъ да не признаваме заслуги на истински заслужилитѣ и въобще да не търпимъ глава да стърчи по-високо надъ общото ниво; може би, случаятъ съ генералъ Фичевъ се дължи на отмѣстителна завистъ. Фактъ безспоренъ е, обаче, че тоя човѣкъ не бѣ възнаграденъ презъ живота си даже съ най-обикновената форма на признателностъ, каквато съ право му се дължеше и отъ войската и отъ българското общество. Този печаленъ случай съ единъ истински голѣмъ български офицеръ и добъръ българинъ навѣва скръбъ, измѣчва чистата войнишка съвѣсть и поражда бунтъ въ душата на човѣка . . .

Защо бѣ лишенъ отъ заслуженото внимание, защо бѣ оставенъ дасклопи очи безъ да получи топлата милувка на сѣдбата? Впрочемъ, имаше не малко хора, военни и граждани, които достойно ценѣха човѣка и военачалника генералъ Фичевъ и поне отчасти усладяха неговия огорченъ животъ. А генералъ Фичевъ бѣше и завинаги ще остане единъ достоенъ и за почитане български офицеръ, надаренъ отъ природата съ голѣми качества и постигналъ съ своя трудъ една рѣдка по своитѣ размѣри военна култура. Високо просвѣтенъ, съ широки военни познания и съ дълбоко разбиране на войната и нейнитѣ закони, генералъ Фичевъ имаше нещастieto да развие своитѣ способности срѣдъ една притискаща обстановка и най-сетне да слѣзе отъ своя високъ постъ не по негова вина, и то въ едно време, помрачено отъ нещастния край на войната съ бившитѣ български съюзници — война, която генералъ Фичевъ основателно бѣ считалъ като опасна игра съ кръвта на народа и сѣдбата на родината.

Победоносниятъ ходъ на българската войска въ есенята на 1912 година се дължи на много обстоятелства и, така да се каже, е изграденъ съ усилията на много деятели въ по-далечни и по-близки времена, обаче измежду тѣхъ най-живо изпъква образътъ на тогавашния началникъ щаба на войската генералъ Фи-

чевъ, създател и приложител на оперативния планъ за война съ Турция.

Една войска, колкото и добре да е била обучена и възпитана, колкото и да сж високи нейнитѣ бойни качества, не може да разчита на успѣхъ въ военнитѣ операции, ако не бжде целесъобразно съсрѣдоточена, развърната и насочена срещу силитѣ на противника — войната. Това сж групировка не е легнала върна идея за военното дѣло — начала абсолютни и потвърдени въ всички войни презъ вѣковетѣ. Всѣки опитъ, следователно, да се отрече или омаловажи заслугата на военачалника, който е създалъ и приложилъ единъ въренъ и победоносенъ планъ за война, е равносиленъ на отрицание на тия начала и изобщо съ отрицание на онова решително значение, което има командването за военния успѣхъ.

И когато отново извикаме въ паметта си спомена за войната отъ 1912 година, когато си представимъ сивитѣ колони, които по разни пжтища, но въ общо идейно съчетание, нахлуха въ предѣлитѣ на Турция, съкрушавайки и изненадвайки нейнитѣ сили, ние не можемъ да не признаемъ талантливото дѣло на началникъ щаба на българската войска и да не подчертаемъ решителното значение, което сж имали за победата върната оперативна идея и смѣлитъ замахъ на съставения отъ него планъ за войната съ съседната империя.

Надаренъ съ вродени способности и обладаващъ широка военна култура, генералъ Фичевъ е и ще си остане голѣмата фигура на тази война и, въпрѣки досадното безразличие на нашата съвременность, ще дойде време, когато поколѣннията ще намѣрятъ, оценятъ и признаятъ голѣмитѣ качества и заслуги на този човѣкъ и въ скрититѣ и потискани страдания на неговия животъ ще откриятъ великата му душа . . .

II. ПЪРВИ СТЪПКИ ВЪ ЖИВОТА

1. Детски и ученически години

Генералъ Иванъ Ивановъ Фичевъ е роденъ на петнадесети априлъ 1860 година въ гр. В. Търново. Той произхожда отъ заможно и за времето си издигнато

еснафско семейство. Баща му, Иванъ Николовъ Фичевъ, по занятие френкъ-терзия, т. е. майсторъ шивачъ по европейски покррой, билъ най-голѣмиятъ синъ на прочутия въ срѣдата на деветнадесетия вѣкъ самоукъ инженеръ-строителъ и архитектъ дѣдо Колю Фичето. Сжщиятъ този дѣдо Колю Фичето е построилъ голѣмия мостъ на р. Янтра при гр. Бѣла, покрития Ловченски мостъ на р. Осъмъ, който преди нѣколко години изгорѣ, общинското здание (полицията) въ Търново и др. Майка му, Катинка, била тиха работна домакиня, каквито изобщо сж били българкитѣ отъ онова време — всецѣло предадена на своето семейно огнище и винаги загрижена около отглеждането на своитѣ три момчета: Иванъ, Коста и Георги.

За първитѣ детски години на генералъ Фичевъ нѣма никакви сведения. По-късно, обаче, когато той стана момче на възраст за училище, баща му го далъ на учение при известния тогава въ гр. Търново даскалъ Георги. Този старъ търновски педагогъ, презъ чиито ржце сж минали хора на две поколѣния, открилъ предъ малкия Иванъ Фичевъ първитѣ тайни на грамотността и първитѣ истини на скромната наука за малкитѣ българчета.

Въ гр. Търново по онова време сжществували две първоначални училища споредъ сегашното значение на думата: училището на даскалъ Георги и друго едно на даскалъ Давидъ. Успѣшно завършилитѣ учението си при единия или при другия преминавали въ „пригответелния“ класъ на даскалъ Петъръ при църквата Св. Никола. Въ тоя класъ, обаче, достигали едва само около една четвъртъ или една пета отъ ученицитѣ на дветѣ основни училища, тъй като голѣмата частъ отъ родителитѣ се задоволявали, когато децата имъ се научавали горе-долу да четатъ и пишатъ. Освенъ тия основни учебни заведения, въ Търново сжществувало едно доста добре уредено петокласно училище, въ което се изучавали нѣколко предмети: аритметика (числителница), българска история, земеописание, законъ Божий и др. Това училище имало свой директоръ и преподаватели по отдѣлнитѣ предмети.

Завършването на петокласното училище туряло вѣнецъ на научнитѣ познания въ поробена България, обаче въ Търново имало много издигнати и заможни

семейства, които пращали децата си да следват било в Робертъ колежъ въ Цариградъ, било въ висшитѣ школи и университети почти въ всички европейски страни. На това, очевидно, се е дължало обстоятелството, че следъ освобождението гр. Търново е далъ много свои хора въ разнитѣ клонове на държавното управление.

Следъ като Иванъ Фичевъ завършилъ учението си при даскалъ Георги, преминалъ въ пригответелния класъ на даскалъ Петъръ, а следъ това — въ класното училище, директоръ на което по това време билъ даскалъ Т. Шишковъ, а преподаватели: Цани Гинчевъ, Ан. Границки, Кесяковъ и др.

Завършването на класното училище не задоволило младия за наука Иванъ Фичевъ, а още по-малко неговия баща, който искалъ да види сина си образованъ човѣкъ. Поради това малкиятъ Иванъ билъ изпратенъ да продължи учението си въ Габровската гимназия, а следъ около две години заминалъ за Цариградъ и постъпилъ въ известния Робертъ колежъ. Тукъ Иванъ Фичевъ усърдно следвалъ своитѣ уроци, обаче нѣмалъ щастието да завърши курса на това прочуто училище, защото презъ м. мартъ 1877 година починалъ баща му и той по неволя трѣбвало да прекъсне образованието си и да се завърне въ родния си градъ.

Детството и юношеството на генералъ Иванъ Фичевъ съвпадатъ съ последнитѣ седемнадесетъ години отъ турското владичество въ България. Търново, като нѣкогашна столица, превзета „съ кръвъ“, винаги се намирало подъ зоркото око на турската властъ. Поради това животътъ на търновскитѣ граждани билъ доста стѣсненъ. Турцитѣ живѣели въ отдѣлни махали, малко достъпни за българитѣ, и навсѣкжде изпъквали като господстващъ елементъ. Българитѣ могли да бѣдатъ само занаятчи и търговци, поради което икономическиятъ животъ на града билъ почти напълно въ тѣхни рѣце. Много фамилии забогатѣли и търговскитѣ имъ връзки наченали да надхвърлятъ тогавашнитѣ граници на Отоманската империя. Голѣмитѣ европейски търговски срѣдища като Виена, Липиска (Лайпцигъ), Букурещъ, Браила и пр. били често посещавани отъ търновски търговци. Това обстоятелство давало на Тър-

ново не само заможни, но и културно доста издигнати хора.

Освободителната идея проникнала дълбоко въ сърдцата почти на цѣлото търновско гражданство, обаче, поради будната потискаща рѣжа на турската властъ, проявитѣ ѝ били сравнително слаби. Далечниятъ споменъ за Велчовата завѣра, бойниятъ животъ на възпѣвания капитанъ Никола, приключенията на Филипъ Тотю, херойскитѣ подвизи на Хаджи Димитъръ и Караджата — всичко това се предавало отъ уста на уста и се превръщало въ легенди, които, ведно съ старитѣ предания, образували тайната духовна страна на търновския животъ въ предосвободителната епоха.

Наредъ съ това много търновски младежи, напустили своитѣ семейства като революционери, твърде често давали поводъ да се чува името имъ, да се претърсватъ домоветѣ имъ. Действията на турската властъ въ тия случаи, разбира се, засилвали скритото негодуване срѣдъ търновското население и подхранвали неговия копнежъ къмъ свободенъ политически животъ. Живъ изразъ на тия чувства ни дава съчинената по тия времена и известна и до днесъ пѣсенъ за Хаджи Минчо, който билъ убитъ по порѣжка на Хаджи Мехмедъ, защото не искалъ „турчинъ за ортакъ“.

Ето въ каква срѣда расълъ и се развивалъ малкиятъ Иванъ Ивановъ Фичевъ. За това какъ изобщо той се е проявявалъ като дете и юноша сведения липсватъ. Знае се, обаче, че въ 1871 или 1872 година, когато ученицитѣ отъ класното училище дали театрално представление, Фичевъ билъ единъ отъ участницитѣ въ „театралната трупа“.

Била представена, и то за пръвъ пѣтъ въ Търново, драмата „Геновева“. Да се реши по онова време нѣкое момиче да изпълни женската роля било немислимо: добритѣ нрави не допущали подобна „слободия“. По тази причина главната роля на Геновева била възложена и изпълнена отъ ученика Иванъ Фичевъ. „Театрото“ било дадено въ просторния нарочно прочистенъ оборъ на Илия Шапкалията. Ролята на детето пѣкъ изпълнявалъ малкиятъ Коста Панайодовъ, който по-късно билъ министъръ въ свободна България и шурей на Фичевъ.

Другари въ ученическитѣ години на Фичевъ били Иванъ Халачевъ, Марко Тотевъ, Мих. Заековъ, Статъ

Мариновъ — впоследствие видни търновски граждани и общественици.

2. Къмъ военно поприще

Освободителната война въ 1877 година заварилъ Фичева едва седемнадесетгодишенъ, но достатъчно образованъ за времето си младежъ. Той посрещналъ освободителнитъ войски съ безкрайното въодушевление на цѣлия български народъ и следъ формирането на второто опълчение постъпилъ доброволецъ въ 8-а опълченска дружина. Следъ нѣколко месеца, обаче, по нареждане на руското началство, той билъ изтегленъ отъ частта и последователно назначенъ за преводчикъ при Габровския окръженъ управителъ, после преводчикъ на Търновския губернаторъ и най-сетне — секретаръ на Търновския окръженъ началникъ. На последната длъжностъ Фичевъ останалъ до м. априль 1880 година, когато трѣбвало вече да поеме истинския пѣтъ на своя бждещъ животъ.

Възпитанъ въ духъ на родолюбие, видѣлъ блѣсъка на една победоносна армия и изпиталъ чувството на национална гордостъ отъ опълченския подвигъ на Шипка и Шейново, младиятъ Иванъ Фичевъ билъ обхванатъ отъ пламенно желание да се посвети на военното поприще и да даде силитъ си въ служба на родината. Съ тая мечта на двадесетъ и пети май 1880 година той прекрачилъ прага на Софийското военно училище и облѣкълъ юнкерския мундиръ. Тукъ предъ него се открилъ единъ новъ просторъ на знания и истини, които всецѣло завладѣли неговото сжщество. По природата трудолюбивъ и любознателенъ, юнкерътъ Иванъ Фичевъ успѣшно следвалъ своитъ класни уроци и своитъ практически занятия въ полето. Дълбоко чувствуващъ топлината другарска срѣда, той се научилъ високо да цени другарството като голѣма военна добродетель и да вѣрва въ него съ всичката преданостъ на своята душа.

Военното училище оформило отъ Фичевъ единъ младъ български воинъ, изпълненъ съ вѣра въ доброто и съ най-свѣтли мечти за бждещето на родината. Впрочемъ, такъвъ той остана и до последния часъ на своя животъ.

На тридесети августъ 1882 година, заедно съ своитъ другари отъ випуска, Иванъ Фичевъ билъ произведенъ въ първи офицерски чинъ, подпоручикъ, и зачисленъ въ Варненската № 20 пеша дружина.

III. ПОГЛЕДЪ ВЪРХУ СЛУЖЕБНИЯ ПѢТЪ НА ЕДИНЪ ТАЛАНТЛИВЪ ОФИЦЕРЪ

1. Успѣхи и превратности

На втори октомврий 1882 година младиятъ подпоручикъ Иванъ Фичевъ се явилъ въ частта си 20-а Варненска дружина и започналъ своята офицерска служба като младши офицеръ въ трета рота. Примѣренъ въ всѣко отношение, той скоро привлича вниманието на своето началство и на следната година билъ назначенъ за и. д. адютантъ на дружината.

Въ Варненската дружина подпоручикъ Фичевъ прослужилъ близу две години, следъ което въ началото на м. августъ 1884 година билъ премѣстенъ на служба въ Търновската № 17 пеша дружина. Наскоро следъ това у младия подпоручикъ Фичевъ се породили нѣжни чувства къмъ миловидната и стройна девойка Поликсена Панайодова, която сжщо не останала равнодушна къмъ хубавеца офицеръ. Романътъ на дветъ млади сърдца завършилъ съ вѣнчило, което било благословено на петнадесети априль 1885 година.

Поликсена Панайодова, известна по-късно като госпожа Сенка Фичева, произхожда отъ почтено и видно търновско семейство, което още преди освобождението я изпраща да се учи задъ граница. Сестра е на бившия министъръ К. Панайодовъ. Тя добила солидно европейско образование въ Загребъ и следъ освобождението била назначена учителка въ девическото училище въ Свищовъ. Две години следъ това Поликсена Панайодова била премѣстена за учителка въ девическата гимназия въ родния си градъ. Тукъ сждбата я срѣща и свързва съ Фичевъ и тя става негова вѣрна другарка въ живота цѣли двадесетъ и две години. На осми мартъ 1907 година госпожа Сенка Фичева се помина, оставяйки своето име въ много полезни и благотворителни начинания.

На тридесети августъ 1885 година Фичевъ билъ произведенъ поручикъ. Въ тоя чинъ, само нѣколко дена следъ това производство, той посрещналъ голѣмото историческо събитие на Съединението и първата мобилизация на българската войска презъ 1885 година. Фичевъ, обаче, нѣмалъ щастието да замине на война съ полка си и да се сражава въ неговитѣ редове. Поради последвало изтегляне на рускитѣ офицери и опраздането на заеманитѣ отъ тѣхъ длѣжности, той, младшиятъ офицеръ, билъ назначенъ съ приказъ по военното ведомство за „търновски воински началникъ“. Веднага следъ това, обаче, дошла заповѣдь за командироването му въ Северния отредъ на видинския защитнически капитанъ Узуновъ. Тукъ поручикъ Фичевъ билъ назначенъ за командиръ на втора рота отъ пета запасна дружина на 5-и пехотенъ Дунавски полкъ. И като командиръ на тая рота той участвувалъ въ паметнитѣ боеве за защита на Видинската крепостъ срещу атакитѣ, които сърбитѣ бѣха предприели, отъ дванадесети до шестнадесети ноември 1885 година.

Следъ сключване на примирието поручикъ Фичевъ билъ върнатъ на първата си служба — търновски воински началникъ, и останалъ на тази длѣжностъ до първи априлъ 1886 година. Следъ това той билъ назначенъ за командуващъ рота въ 9-и пехотенъ Пловдивски полкъ, но временно оставенъ въ полка, дето впоследствие получилъ и постоянно назначение.

Между това, въ страната настанали голѣми политически събития. На девети августъ князь Александъръ билъ сваленъ отъ престола чрезъ воененъ превратъ и насилствено отведенъ вънъ отъ предѣлитѣ на България. Два дена следъ това, обаче, на единадесети августъ, съ единъ контръ-превратъ отъ Търново, Стефанъ Стамболовъ, който билъ по това време председател на Народното събрание, обявилъ заговорническото правителство за свалено и възстановилъ погазенитѣ права на любимия князь.

Поручикъ Фичевъ, който по това време билъ командиръ на трета рота отъ 6-и пехотенъ Търновски полкъ, който тогава квартирувалъ въ Търново, се проявилъ въ тия сѣдбоносни за страната ни минути като истински войникъ, вѣренъ на своята клетва и преданъ сподвижникъ въ смѣлото и родолюбиво дѣло на своя

съ когото Стамболовъ се срещналъ следъ извършенния превратъ. Срещата станала въ така наречената малка стайчка на известното по онова време търновско кафене „Стара планина“, което минавало и като клубъ на либералната партия. Стамболовъ се осведомилъ отъ поручикъ Фичевъ, че настроенията на офицеритѣ отъ полка не сѣ въ полза на заговора и, подкрепенъ отъ него и други вѣрни свои приятели, предприелъ смѣлата и крайно рискована стѣпка срещу заговорницитѣ.

Стамболовъ тѣй високо ценѣлъ личността и заслугата на Фичевъ по време на контръ-преврата, че го взелъ въ групата на важнитѣ посрѣщачи, когато князътъ отново се връщалъ на българска земя. Въ Русе той представилъ на княза поручикъ Фичевъ и го аташиралъ къмъ неговата особа като адютантъ. Въ това си качество поручикъ Фичевъ придружилъ князь Александра отъ Русе до София.

Голѣмиятъ политически успѣхъ на Стефанъ Стамболовъ по възвръщането на князь Александра не далъ траенъ резултатъ: подъ натиска на Русия князътъ билъ принуденъ да се откаже отъ престола и наново напусналъ България. До избирането на новъ български князь било образувано регентство, въ чийто съставъ влѣзли Стефанъ Стамболовъ, полковникъ Муткуровъ и Живковъ — една тройка отъ изпитани патриоти.

Поручикъ Фичевъ продължилъ службата си въ 6-и пехотенъ Търновски полкъ. Не следъ много време, обаче, въ м. февруарий, животътъ на войската билъ наново смутенъ: пионерниятъ полкъ въ Русе, подведенъ отъ външни подстрекателства, презъ м. февруарий 1887 година вдигналъ бунтъ срещу регентството, за потушаването на който станало необходимо да се изпратятъ подкрепления и отъ нѣкои съседни гарнизони. Отъ Търново била изпратена една сборна рота подъ командата на поручикъ Фичевъ. Тукъ този младъ офицеръ, съ присѣщата му войнишка преданостъ къмъ дълга, допринесълъ за бързото възстановяване на реда и следъ това се завърналъ въ частта си. На първи априлъ сѣщата година той билъ повишенъ въ чинъ капитанъ.

Презъ време на службата си въ Търново капитанъ Фичевъ не губи своето време напраздно. Ограденъ съ спокойна и ободрителна нѣжностъ отъ своята просвѣ-

тема и умна жена, той презъ свободнитѣ си часове четелъ и разширявалъ своето военно образование. Неговата призната интелигентностъ и неговата голѣма любезностъ привлѣкли вниманието на началството, поради което на първи мартъ 1888 година той е командированъ въ София, за да участвува въ преглеждането на преведенитѣ на български езикъ руски уставы, а следъ това бива назначенъ за членъ въ комисията, натоварена съ редактирането на уставитѣ. Въ сѣщото време капитанъ Фичевъ усърдно работи и за събиране материалъ за написване на неговитѣ „Материали по Сръбско-българската война презъ 1885 година“. За тоя трудъ князь Фердинандъ е благоволилъ да му изкаже своята височайша благодарностъ.

Презъ 1889 година предъ капитанъ Фичевъ се открива широкъ просторъ за военно-научна работа: той е командированъ въ Италия, за да премине курса на висшата италианска военна школа „Scuola di guerra“. Тукъ капитанъ Фичевъ проявява своето трудолюбие и своитѣ безспорни дарби и завършва своето учение съ завидно добъръ успѣхъ.

На десети августъ 1891 година той се завръща въ България и бива назначенъ командиръ на рота въ 6-и пехотенъ Търновски полкъ, а малко следъ това получава назначение въ управлението на първа бригада, за да изпълнява службата на офицеръ отъ генералния щабъ. На първи януарий 1892 година Фичевъ бива повишенъ въ чинъ майоръ, а една година следъ това билъ преведенъ въ ведомството на генералния щабъ и назначенъ за преподавателъ по тактика въ дивизионната учебна команда на първа пехотна дивизия.

Сѣщата година майоръ Фичевъ бива назначенъ за началникъ на образуваното учебно бюро при Министерството на войната, дето трѣбвало да се съсрѣдоточи просвѣтната дейностъ за българската войска. Това назначение било за майоръ Фичевъ тъкмо по сърдце притежаващъ широки военни знания и въодушевенъ отъ благородна амбиция за просвѣтна работа сръдъ офицерството и войската, той съ истинско задоволство поелъ новата си служба, отдалъ се съ всичкия жаръ на своята жива природа и турилъ здравето начало на периодичния воененъ печатъ.

Редактирането на списанието „Воененъ журналъ“, което отъ 1888 година вършелъ самъ началникътъ на генералния щабъ, сега вече преминало върху новия началникъ на учебното бюро и станало най-любимото занятие на майоръ Фичевъ. Той внесълъ подобрене въ самото издание, изяснилъ неговитѣ основи и самъ пишелъ статии по разни военно-научни въпроси. Наредъ съ това, отъ учебното бюро били издадени въ преводъ и нѣкон ценни трудове на чужди автори.

Наредъ съ това за развиване на подофицера и войника и за култивиране военнитѣ добродетели сръдъ тѣхъ майоръ Фичевъ турилъ начало и на нарочно списание „Войнишка сбирка“. Въ него се помѣствали общообразователни и военно-възпитателни разкази, повести отъ народния животъ и разни полезни за войника практически сведения. Това списание, което просъществувало близу двадесетъ и петъ години, допринесе твърде много за обуката и възпитанието на българския войникъ преди голѣмитѣ войни отъ 1912 до 1918 години. Наредъ съ службата си въ учебното бюро, майоръ Фичевъ последователно получава назначения лекторъ по тактика въ Военното училище и рѣководителъ по тактически задачи въ Щабъ-офицерския курсъ.

Дотукъ службата на майоръ Фичевъ вървѣла гладко и той ималъ всички добри възможности, за да развива и полезно да проявява своитѣ дарби и своитѣ познания. Презъ м. октомврий 1894 година, обаче, върху главата на майоръ Фичевъ се стоварватъ редъ тежки удари: той е отстраненъ за два месеца отъ длъжностъ и отъ служба въ генералния щабъ, преведенъ е въ пехотата и изпратенъ въ гр. Ловечъ за дружиненъ командиръ въ 17-и пехотенъ Доростолски полкъ. И всичко това става поради изостренитѣ политически страсти следъ падането отъ властъ на Стамболовъ, къмъ когото Фичевъ не могълъ да бѣде безразличенъ.

Майоръ Фичевъ, обаче, съ войнишко достоинство понесълъ наложенитѣ му наказания и съ мълчалива гордостъ поелъ по-нататъшния пътъ на своята военна кариера. Нѣщо повече, въ Ловечъ той продължилъ упорито да работи като просвѣтенъ офицеръ и началникъ, за да бѣде полезенъ на службата и на своята родина . . .

Отстраняването на майоръ Фичевъ отъ генералния щабъ и превеждането му на служба въ пехотата имало и своитѣ добри страни. Това дало възможност на този високопросвѣтенъ офицеръ да влѣзе въ срѣдата на строевото офицерство и скоро съ своитѣ способности, подготовка и усърдие успѣлъ да спечели благодарности, пожеланието на своитѣ началници и уважението на своитѣ другари и подчинени. Тукъ той отблизу викиналъ въ бита и нуждитѣ на войската и въ желанието си да бѣде полезенъ на строевото офицерство съставилъ презъ 1896 година една справочна книжка, която да служи като нарѣчно помагало при практическата работа на офицеритѣ въ полето.

Положението и службата на майоръ Фичевъ въ Ловечъ не останали безъ надлежно внимание отъ страна на голѣмото началство и отъ страна на княза. Въ прѣки всичко той все пакъ билъ добре цененъ като офицеръ съ висше военно образование и затова само следъ две години, въ началото на 1897 година, той билъ преведенъ въ София и назначенъ инспекторъ на класоветѣ въ военното училище. Тукъ, наредъ съ своята инспекторска работа, той билъ натоваренъ сѣщо съ преподаване на военна история въ училището и тактика за старшия офицерски курсъ, а въ края на сѣщата година билъ назначенъ и членъ въ комисията по преглеждане на строевитѣ устави.

Службата на майоръ Фичевъ въ военното училище турила начало на неговата полезна дейность като просвѣтенъ офицеръ и заедно съ това излѣзълъ, така да се каже, на равенъ пѣтъ за развиване на своитѣ способности и за изграждане на своята кариера като бѣдещъ голѣмъ началникъ въ българската войска. И действително, отъ първи януарий 1899 година той е вече подполковникъ и отново привлеченъ на служба въ оперативното отдѣление на Щаба на войската, а на следната 1900 година отново е преведенъ въ генералния щабъ.

Следъ това вече подполковникъ Фичевъ последователно получава все по-висши и по-отговорни длѣжности. Близу една година той командува 6-и пехотенъ Търновски полкъ въ столицата. После става началникъ

на оперативното отдѣление въ щаба на войската, дето работи усърдно цѣли три години.

Въ службата си като началникъ на оперативното отдѣление този просвѣтенъ офицеръ добива възможность отблизу да викине въ оперативнитѣ възможности и въ бойнитѣ нужди на българската войска и практически да се опознае съ техническата страна на голѣмото командуване. Презъ това време той чете, много чете и непрестанно разширява погледа си върху сѣщността и механиката на войната, защото знае, че тя ще дойде единъ день като неминуемо събитие въ бѣдещето на родината.

Произведенъ вече въ чинъ полковникъ, той получава назначение началникъ щаба на 1-а Софийска дивизия, дето остава една година. Неговитѣ неоспорвани качества, обаче, му отварятъ широко вратитѣ къмъ висинитѣ на военната йерархия и полковникъ Иванъ Фичевъ отново е извиканъ на служба въ щаба на войската — сега вече като помощникъ на началникъ щаба. Тукъ той остава цѣли две години.

За да бѣде закрѣплена неговата подготовка като бѣдещъ голѣмъ началникъ въ войската, полковникъ Фичевъ е назначенъ въ началото на 1907 година да командува втора Тракийска дивизия въ гр. Пловдивъ. На следната година той получава и генералски чинъ. Като дивизионенъ командиръ генералъ Фичевъ усърдно подхваща своята работа и съ личния си примѣръ дава тласкъ на цѣлата служба въ дивизията. Паметни сѣ останали, както за офицеритѣ отъ тази дивизия, така и за цѣлата войска, онѣзи три години, презъ които тоя просвѣтенъ офицеръ бѣ командувалъ Тракийската дивизия. Смысленото и усърдно рѣководство на частитѣ и особено полезнитѣ тактически упѣтвания, които той бѣ давалъ на своитѣ офицери, отбелязвали едно командуване, изпълнено съ вещина и проникнато съ взаимна преданость.

И въпрѣки това той трѣбваше да се раздѣли съ своитѣ Тракийци, за да се върне отново въ щаба на войската, но вече като началникъ щаба на българската войска. Отъ м. мартъ 1910 година генералъ Фичевъ пое върховното рѣководство на цѣлата войска, за да я подготви за голѣмитѣ събития, приближаването на които вече се чувствуваше.

През време на службата си в София и Пловдивъ генералъ Иванъ Фичевъ билъ натоварванъ и съ редъ деликатни задачи. На четиринадесети августъ 1902 година, като подполковникъ, той билъ изпратенъ въ Франция да присъствува на голѣмитѣ французки маневри. Презъ сжщата година билъ назначенъ старши посредникъ въ южния отредъ на Шипченскитѣ маневри. Презъ октомври билъ командированъ въ Русе, дето билъ аташиранъ при особата на румънския кралъ, който билъ на посещение въ България. На десети августъ 1904 година билъ назначенъ помощникъ на главния посредникъ при северния отредъ на голѣмитѣ маневри около гр. Попово. Презъ 1907 година той е изпратенъ да присъствува на голѣмитѣ австро-унгарски маневри, а презъ 1910 година придружава царъ Фердинандъ при посещението му въ Парижъ. Най-сетне, вече като началникъ щаба на войската, презъ 1911 година, по Височайше съизволение, билъ командированъ въ Петербургъ, за да присъствува на рускитѣ маневри презъ тая година.

Генералъ Фичевъ не е билъ само добъръ строеви и генералщабенъ офицеръ. Той се е проявилъ и като да-ривитъ воененъ писателъ. Въ 1894 година той написалъ: „Тактика“ — курсъ на дивизионнитѣ учебни команди, а въ 1896 година — „Справочна книжка“, която презъ 1902 година имала второ преработено и допълнено издание. Той превелъ книжката на генералъ Лузе — „Тактически етюдь и изследване на последствията отъ приемането на малокалибреното скорострелно оръжие и бездимния баруть“ (1892 година), написалъ труда „Военна история и метода на нейното изучаване“, „Приложна тактика“*) — курсъ на военното училище и пр.

Въ своята мирновременна служба генералъ Фичевъ е билъ награждаванъ съ много български и чуждестранни ордени.

IV. НАЧАЛНИКЪ ЩАБА НА ВОЙКАТА

1. Новъ духъ въ щаба на войската и нова насока въ оперативната работа на генералния щабъ

Назначаването на генералъ Фичевъ за началникъ щаба на войската стана въ едно време, когато въ съзна-

нието на всички българи и особено срѣдъ офицерството бѣше окончателно затвърдено убеждението, че войната съ Турция е неизбежна и че все по-близо иде времето, когато надъ Македония и Тракия ще проехти бойниятъ ревъ на борбата за освобождение на братаробъ. Тъкмо затова, когато името на генералъ Фичевъ се свърза съ важния постъ началникъ щаба на войската, погледитѣ довърчиво се насочиха къмъ него, защото това име бѣше добило вече обществено признание, че човѣкътъ, който го носи, достойно ще заеме повѣрената му висока длъжностъ и още по-достойно ще изпълни оная голѣма задача, която тя му поставя. Притежаващъ ясенъ погледъ и жива военна мисль, а сжщо така и голѣмъ запасъ отъ положителни военни знания, генералъ Иванъ Фичевъ бѣше напълно завършена фигура на единъ голѣмъ и просвѣтенъ теоретикъ на военното изкуство и човѣкъ, който отлично познава и дълбоко разбира всички ония въпроси, които се отнасятъ за подготвянето и воденето на войната. Ето защо съ заставането му начело на щаба на войската той бѣ посрещнатъ отъ цѣлото офицерство и особено отъ офицеритѣ въ щаба съ истинско задоволство и довѣрие.

Като началникъ щаба на войската генералъ Фичевъ заработи при пълно и всестранно познаване на своята работа и съ дълбоко съзнание за своя дългъ и за своитѣ отговорности, като въ всичкитѣ си действия влагаше енергичното темпо и благородната амбиция на човѣкъ, предъ чийто взоръ никога не изчезва мисльта за победата и въ чийто мечта винаги се мѣркатъ лавритѣ на победоносната война. Ползуващъ се съ довѣрието на Върховния Вождъ и ограденъ съ любовъ и вѣра отъ своитѣ сътрудници въ предвоенното време на 1910—1912 години, той се радва на завидна популярностъ както всрѣдъ войската, тъй и въ обществото. Това обстоятелство, разбира се, е подслаждало неговия трудъ и е усилвало амбицията му да работи неуморно, за да даде на родината всичко онова, което тя съ право е очаквала отъ него.

Подъ ръководството на генералъ Иванъ Фичевъ работитѣ въ щаба на войската се развиватъ смислено и съ истинско въодушевление. Всички офицери отъ тоя

*) Прикладна тактика — Назлъмовъ и Фичевъ

шабь работятъ безшумно и упорито и всички сж въодушевени отъ пълното съзнание, че творятъ действително голѣмото дѣло за бъдещитѣ успѣхи на родната войска. А първата и най-важна работа, която се върши тукъ по онова време, е изграждане плана за война съ Турция.

Очаквана отъ дълги години, насаждана при казармената подготовка като свето предопредѣление на съдбата, усвоена като политика на много български правителства особено следъ съединението на северна и южна България, което стана въ 1885 година, войната съ Отоманската империя се считаше като нѣщо, което неминуемо ще стане, или по-право — като нѣщо, което трѣбва да стане. За войската, па и за всѣки българинъ, тя бѣ станала истинска мечта и самата мисль за нея пресвиваше военнитѣ сърдца въ сладка хероична трѣпка. Такива чувства и разбираня имаше и въ щаба на войската, когато за началникъ на тоя шабь дойде генералъ Фичевъ.

Познавайки добре човѣка, подъ чието рѣководство предстои да се работи, офицеритѣ отъ щаба проявиха голѣмо усърдие и всичката си добра воля, за да бждатъ полезни въ изграждането на общото дѣло. Изпълнени съ вѣра въ своя началникъ и обладани отъ гордото съзнание, че въ утрешния день тѣхната дейность ще бжде осветена въ гърма на боеветѣ и увѣнчана съ ореола на победната слава, тия труженици на безшумната работа не жалѣха своя трудъ и работѣха съ най-голѣмо усърдие. При това, върната мисль и ясниятъ погледъ на генералъ Фичевъ върху целитѣ, оперативнитѣ възможности и нуждитѣ на бъдещата война движеха шабната дейность въ нови посоки и съ това той даваше на предстоещитѣ събития единъ по-енергиченъ образъ.

И действително, докато въ основата на всички постари оперативни проекти за война съ Турция стоеше идеята за отбрана, генералъ Фичевъ създаде планъ съ ясно очертанъ нападателенъ образъ за действие. Може би въ миналото да се е ималъ предвидъ примѣрътъ на Сливница, може би голѣмото числено превъходство на турската войска основателно да е спирало бившитѣ началници на щаба отъ решението за нападателно воюване, може би, най-сетне, въ това отношение да сж

оказали влияние и други причини, фактъ безспоренъ е, обаче, че първиятъ нападателенъ проектъ за война съ Отоманската империя е създаденъ отъ генералъ Иванъ Фичевъ. Наистина, за тая основна промѣна въ идейната страна на плана за война съ Турция е имало значение и разрастването на българската въоръжена сила. Това, обаче, съ нищо не намалява стойността на решението, което генералъ Фичевъ взема съ съзнанието за всички послѣствия, които то може да има за изхода на войната и за съдбата на родината.

Както е известно, тъкмо споредъ този нападателенъ планъ, изработенъ отъ генералъ Фичевъ, стана покъсно съсрѣдоточаването и оперативното насочване на българскитѣ армии, когато се почна Освободителната война презъ 1912 година. И ако резултатътъ бѣ блѣскавъ, това е преди всичко поради върната оперативна идея и поради отличния замисль, вложени въ стратегическото разврѣщане и въ първия маньовъръ на българскитѣ бойни сили.

За по-пълното очертаване личността на генералъ Иванъ Фичевъ и неговата дейность въ връзка съ оперативния проектъ за войната съ Турция следва да се дадатъ нѣкои сведения за по-старитѣ проекти и да се припомнимъ условията, при които той като началникъ щаба е мислилъ и работилъ по подготовката на самата война.

Първиятъ оперативенъ проектъ за война съ Турция бѣ приготвенъ въ щаба на българската войска въ 1903 година, т. е. когато събитията въ Македония очебийно показваха, че войната съ Турция е неизбежна и даже твърде близка. Началникъ щаба на войската тогава бѣ генералъ Илевъ, а началникъ на оперативното отдѣление — полковникъ Фичевъ, на когото било възложено и самото разработване на проекта. Не сж важни подробноститѣ на тоя проектъ, обаче нужно е да се изтъкне, че въ него за пръвъ пѣть системно и най-пълно сж разгледани всичкитѣ фактори за войната съ Турция. Вториятъ проектъ билъ съставенъ презъ 1904 година отъ началникъ щаба генералъ Радко Димитриевъ, а трети — въ 1908 година — отъ генералъ Назлъмовъ. Но, както вече се спомена, всички тия проекти имали за своя основна идея отбраната, поне за първитѣ моменти на войната.

След като поел ръководството на щаба на войската, генералъ Фичевъ проучилъ съществуващия по това време оперативенъ планъ за война съ Турция и решилъ да пристъпи къмъ изработването на новъ планъ, въ който решително да се възприеме нападателяния начинъ на действия. Основно запознатъ съ по-старитъ проекти, генералъ Фичевъ ясно е виждалъ всичкитъ слаби страни на миналитъ преценки и съображения. Като ималъ предвидъ условията за съобрачаване и като преценявалъ какво може да даде българската войска при една война съ Турция, а също така и възможноститъ на турската въоръжена сила срещу България, той решилъ да изостави нѣкогашната предпазливостъ и да даде единъ образцово разработенъ нападателянъ планъ.

Споредъ оперативния проектъ отъ 1908 година българскитъ въоръжени сили се подѣляли главно на три армии: Първа армия въ съставенъ две дивизии трѣбвало да се съсрѣдоточи въ района Дупница — Кадинъ мостъ — Кюстендилъ — Радомиръ съ задача да прикрива столицата. Втората армия въ съставъ отъ четири дивизии трѣбвало да се съсрѣдоточи въ долината на р. Марица, около Търново-Сейменъ, съ задача да прегради настѣпването на турската армия по долината на р. Марица и да нанесе главния ударъ за овладяването на Сакаръ-планина. Третата армия въ съставъ две дивизии, съсрѣдоточена западно отъ Казлъ-агачъ (Елхово), получавала задача да обезпечи лѣвия флангъ на южнитъ войски и да прегради настѣпването на турската армия по долината на р. Тунджа.

Генералъ Фичевъ, обаче, не е билъ съгласенъ съ основната идея на оперативния планъ, който наследилъ. Следъ най-внимателното проучване и най-щателнитъ преценки, които той направилъ върху съотношението не само на материалнитъ, но и на моралнитъ сили на малка България и на все още простнатата върху три континента Отоманска империя, генералъ Фичевъ намѣри въ себе си сили да се отърве отъ кошмара на турската многочисленостъ и, въпрѣки материалното превъзходство на бждеция противникъ, да постави въ основата на своя планъ за войната решението за нападателяна война. Съ тая своя стѣпка генералъ Фичевъ се очертава като голѣмъ воененъ човѣкъ и израствалъ

до ръста на ония великани отъ предосвободителнитъ борби, които, обгаряни отъ пламъка на светата идея за освобождението на българския народъ, вдигаха орѣжие срещу поробителя, безъ да се побоятъ отъ неговата огромна сила.

Преценкитъ и заключенията на генералъ Фичевъ върху условията за воюване съ Отоманската империя сѣ били не само напълно обосновани, но и одухотворени отъ волята и амбицията на единъ голѣмъ военачалникъ.

Не бива да се забравя, при това, че да се вземе решение за нападателяна война срещу силитъ на една въковна империя, разполагаща съ много повече срѣдства и възможности отъ младата и малка българска държава, сѣ били потрѣбни много условия и на първо мѣсто — голѣми волеви данни, духовна сила и дълбоко познаване законитъ и естеството на войната и изкуството да се раздвижатъ и командуватъ войсковитъ маси за борба съ неприятеля.

И трѣбва, наистина, генералъ Фичевъ да е притежавалъ тия качества, защото само чрезъ тѣхъ той е могълъ безъ колебание да вземе своето сѣдбоносно решение предъ лицето на голѣмата отговорностъ за бждещитъ събития. Неговиятъ оперативенъ проектъ за водене война съ Турция ще остане, както по замисълъ и строежъ, тѣй също по приложение и изпълнение, едно отъ най-хубавитъ дѣла въ историята на новото българско военно дѣло.

2. Същностъ на оперативния планъ на генералъ Фичевъ отъ 1911 година

Оперативниятъ планъ на генералъ Иванъ Фичевъ е билъ съставенъ въ 1911 година и е ималъ две варианти, които се различавали само по размѣра на използването на ж. п. мрежа за съсрѣдоточаването на войскитъ. Въ своята идея и форма тѣ били съвсемъ еднакви и въ общи линии предвиждали:

Съсрѣдоточаване и развърщане на българската въоръжена сила въ две главни групи на два операционни театри: Македонски и Тракийски. На Македонския театъръ, къмъ линията Кюстендилъ — Дупница, се съсрѣ-

доточава първа армия, съставена от три дивизии, а на Тракийския — на линията Хасково — Харманли — Елхово — втора и трета армии, образуващи една войскава маса от шест пехотни и една конна дивизии. Втората армия, съставена от три дивизии и един отряда на линията Хасково — Харманли — Елхово, а третата армия, съсредоточена източно от р. Тунджа, се разполага във външния и на двадесет километра въ отстъп на нея, прикрита предъ фронта отъ конната дивизия.

Тукъ трѣбва да се отбележи и подчертае, че втората голѣма идея, която генералъ Фичевъ е вложилъ при изработване на своя планъ, е била изненадана.

Ако проследимъ действията на голѣмитѣ полководци презъ вѣковетѣ въ свѣтовната история, колкото и различни да сѣ били тѣ по своя замисълъ и по своята обстановка, все пакъ тѣ всички сѣ криели въ себе си два основни елемента — нападение и изненада. И Наполеонъ и други гениални полководци често пѣти сѣ изтъргвали блѣскави победи и срещу значително по-многочислени противници. Тайната на тия победи обаче, винаги се е криела именно въ нападателния духъ и въ изненадата.

И затуй ние виждаме при изграждане на своя оперативенъ планъ генералъ Фичевъ да прикрива цѣла една армия, поставена задъ гѣстата завеса отъ разезди на нашата конница. Тамъ тя трѣбваше да остане съвършено скрита за противника, докато настѣпи решителниятъ моментъ. И тогава, когато врагътъ най-малко очаква нѣкаква изненада и когато е развърналъ вече своитѣ сили, тази армия ще се стовари като единъ огроменъ чукъ върху неговия флангъ.

Съобразно тоя планъ войскитѣ и отъ двата военни театра — Македонския и Тракийския — трѣбваше веднага следъ своето съсредоточаване да преминатъ въ решително настѣпване, като първа армия се спуска къмъ Крива Паланка, Царево село и Кочане, а втора армия — въ долината на р. Марица и срещу Одринъ. Въ сѣщото това време третата армия трѣбваше да бѣде готова за действие срещу дѣсния флангъ на турскитѣ сили въ Тракия.

Планътъ предвиждаше активно действие даже въ случай, че турцитѣ сами преминатъ въ настѣпление.

Връзката между силитѣ, съсредоточени на Македонския и Тракийския театри, и прикриването на долината на р. Марица се възлага на особенъ Родопски отредъ.

Подробноститѣ на този отличенъ оперативенъ проектъ съставятъ специална стратегическа и военно-техническа работа, съ която тукъ не ще се занимаваме. Отъ голѣмъ общъ интересъ е, обаче, да се подчертаятъ неговитѣ ценни особености, които най-красноречиво говорятъ за смѣлия замахъ и за върния стратегически погледъ на неговия създателъ. Първата и най-важната отъ тия особености е идеята за настѣпателното водене на войната. Втората особеност се заключава въ великолепия замисълъ за изненада на врага чрезъ маневриране съ лѣвото крило на силитѣ (трета армия), което трѣбвало да нанесе решителния ударъ на противника въ Тракийския боенъ театъръ. Тоя маньовъръ, надлежно подсиленъ, както се знае, легна въ основата на проекта отъ 1912 година — проектъ, при който се започна войната съ турцитѣ и който даде победоносния изненадващъ ударъ върху дѣсното крило на турскитѣ сили въ посоката на Лозенградъ.

При очевиднитѣ и голѣми достоинства на този оперативенъ проектъ не може да не се признае голѣмото значение на гигантския скокъ, който генералъ Фичевъ бѣше направилъ въ разбиранията върху бѣдещата война съ Турция. И тоя скокъ — това смѣло решение за основна промѣна въ начина за воюване срещу Турция, той бѣ направилъ като добъръ познавачъ на законитѣ на войната и следъ най-обстойно проучване на всички въпроси, свързани съ една турско-българска война. Даже и самиятъ маньовъръ въ Тракия е билъ изученъ въ най-голѣми подробности на самото мѣсто. За целта генералъ Фичевъ като началникъ щаба бѣ предприелъ въ 1911 година генералщабни поездки съ офицеритѣ отъ генералния щабъ. Презъ тия именно поездки било установено, че, въпрѣки липсата на добри съобщения, мѣстността между Одринъ и Казжклизе е удобна за действие съ голѣми войскови маси, а сѣщо тѣй — че при настѣпване въ турска територия ще има пълна възможностъ да се развиятъ действия между Одринъ и Лозенградъ. Генералъ Фичевъ изоб-

2. Въ разговоръ и спорове съ сръбския генераленъ щабъ

Твърде интересенъ е ходътъ на разговоритѣ и начинътъ, по който е била освѣтлявана идеята за войната съ Турция, разглеждана заедно отъ двамата военачалници на дветѣ съюзни страни. Още по-интересни, обаче, и при това много ценни въ случая сж върнитѣ стратегически постановки и усилията на генералъ Фичевъ да се даде практическа целесобразностъ на общата сръбско-българска групировка на силитѣ при една война срещу Отоманската империя. И докато Фичевъ поставя въпроса широко съ огледъ на общия интересъ и искрено, Путникъ се сили да огражда главно сръбскитѣ интереси и хитро да подготвя завоевателнитѣ ѝ стремежи къмъ Македония. Тъкмо затуй тукъ ще дадемъ една обща скица върху дейността на генералъ Фичевъ, който е обсъждалъ въпроситѣ съ широкия погледъ на просвѣтенъ генералщабенъ офицеръ и съ искреността на честния войникъ и съюзникъ.

„Военната конвенция съ Сърбия, пише по-късно генералъ Фичевъ, азъ получихъ отъ военния министъръ въ края на месецъ мартъ 1912 година за проучване; но, понеже тя бѣше написана на сръбски, азъ помолихъ да ми се преведе на български езикъ. Следъ като проучихъ текста на въпросната конвенция, азъ изтъкнахъ предъ г. военния министъръ всичката ѝ непълнота, а най-главното — нашето задължение, безъ огледъ на възможната военна обстановка, да изпратимъ на Македонския фронтъ 100,000 войника. Тази конвенция трѣбваше да уреди въ общи черти поетитѣ ангажименти въ случай на война на различни фронтове и не можеше да се счита като операционенъ проектъ. Тя трѣбваше да опредѣли въ общи линии усилията, които трѣбваше да направятъ контрагентнитѣ страни, като се опредѣлятъ сжщевременно специално контингентитѣ (количеството на войскитѣ), които трѣбваше да поставятъ съюзнитѣ страни въ разни случаи. При тѣзи мои съображения азъ си поставихъ за целъ да коригирамъ военната конвенция при срещата си съ сръбския началникъ щаба на армията“*).

Преговоритѣ за съюза съ Сърбия сж се водили между българското и сръбското правителства и генералъ Фичевъ, макаръ да бѣше началникъ щаба на българската войска, бѣ узналъ за сжществуването на този съюзъ едва отъ съставения проектъ за военна конвенция между дветѣ държави.

Следъ като проучилъ основно този проектъ, въ срѣдата на месецъ априлъ генералъ Фичевъ билъ изпратенъ въ Сърбия и на деветнадесети сжщия месецъ се срещналъ съ генералъ Путникъ — началникъ щаба на сръбската войска. Срещата станала въ манастира Буково, разположенъ на десетъ километра южно отъ гр. Неготинъ. Тукъ конвенцията била проучена отъ двамата генерали и надлежно поправена, а на двадесетъ и девети априлъ била вече готова и представена на Царя за подписъ.

Каточели поради нѣкакво лошо предчувствие царъ Фердинандъ не сложилъ подписа си веднага. Той за моментъ се поколебалъ, но въ края на краищата сложилъ своя подписъ и конвенцията добила следващото ѝ се значение и сила на държавенъ актъ. Тази конвенция послужила за основа на по-нататъшното разработване на съюзническия оперативенъ проектъ. На съюзницитѣ тя поставяла следнитѣ задължения:

1. „Да си даватъ взаимно съдействие: България съ една въоръжена сила не по-малко отъ 200,000 войници и Сърбия съ една сила не по-малко отъ 150,000 войници. Тая армия трѣбва да се изпрати на границата, или задъ границата въ тѣхна територия по направление на мѣстността, гдето ще се развиятъ военнитѣ действия и споредъ причинитѣ и целта на войната най-късно на двадесетъ и първия денъ отъ обявяване на войната или следъ съобщението на едно отъ съюзнитѣ правителства, че *casus foederis* *) е настѣпилъ“ (гл. I отъ конвенцията).

2. „Ако България и Сърбия, споредъ едно предварително съгласие, обявяватъ война на Турция, и едната и другата се задължаватъ ако не е разпоредено иначе

*) Поводъ за турание въ изпълнение на единъ воененъ съюзъ.

*) Генералъ Иванъ Фичевъ — Балканската война 1912—1913, стр. 56

отъ друго специално разпореждане, да отделятъ отъ своите войски, мобилизирани съобразно съ членъ първи отъ настоящата конвенция, най-малко 100,000 души, които да се изпратятъ на Вардарския операционен театър" (чл. 4 отъ конвенцията).

3. „Началниците на главните щабове на съюзните армии ще се споразумѣятъ веднага следъ сключване на военната конвенция върху разпредѣлението на мобилизираните войски, съгласно съ първия членъ на настоящата конвенция“.

Практическото изясняване на въпроситѣ за съвместно воюване на българската и сръбската войски срещу Турция трѣбвало да стане едва следъ съответното проучване на специалните условия отъ двамата началници на щабове — генералъ Фичевъ и генералъ Путникъ. Тѣ трѣбвало заедно да разгледатъ и възможните фронтове, на които е трѣбвало да действуватъ. Въз основа на това проучване трѣбвало да се дойде до едно чисто военно съглашение, което да послужи като изходно начало за бъдещите оперативни проекти. Ето защо още съ подписването на военната конвенция двамата генерали се споразумѣли да направятъ нѣколко лични срещи, първата отъ които трѣбвало да стане въ Варна.

До тукъ работата вървѣла изобщо гладко, обаче следъ това, поради своеобразните разбирания на сръбския началникъ щабъ, настанали значителни затруднения. Въ Варна генералъ Фичевъ изложилъ своя оперативенъ проектъ за войната съ Турция, като изказалъ мнение за вѣроятно засилване войскитѣ на Тракийския театър. Генералъ Путникъ повидимому възприелъ идеитѣ на българския началникъ щабъ — идеи, които трѣбвало да легнатъ въ основата на общия оперативенъ планъ, обаче все пакъ той упорито държалъ, щото въ всички случаи на Македонския театър да се изпрати една стохилядна българска армия.

Очевидно, това искане противоречило на основния принципъ на войната — най-големата сила да се постави на важния воененъ театър и срещу главната армия на противника. А ясно било, че при една война съ Отоманската империя турцитѣ ще насочатъ своите главни сили въ Източна Тракия, дето се намира тѣх-

ната столица и където свободно могли да отправятъ и всичкитѣ си войски отъ Мала Азия.

Разбира се, генералъ Фичевъ не е могълъ да се съгласи съ искането на сръбския началникъ щабъ да намали българскитѣ сили на Тракийския театър и съ това да изложи на явна опасностъ съдбата на съюзните войски. Единъ турски успѣхъ срещу намалените български сили въ долината на р. Марица, дето немиуемо ще се насочи главниятъ ударъ на турцитѣ, съмнено би довелъ до обща победа надъ съюзниците. Това именно становище поддържалъ генералъ Фичевъ не само като български военачалникъ, но и като генералъ съ вѣренъ и широкъ погледъ върху действителността, предъ която биха се намѣрили въ утрешния день съюзните войски.

„Генералъ Путникъ, казва генералъ Фичевъ, не бѣше правъ и отъ формална гледна точка, защото предвиденото въ чл. 2 задължение да пратимъ 200,000 души българска армия на Вардарския театър бѣше уговорено само въ такъвъ случай, ако Турция нападне Сърбия, т. е. при една отбранителна война“.

Както и да е, следъ доста трудни разисквания въ продължение на нѣколко дена двамата началници на щабове постигнали споразумение и за разпредѣление на съюзните сили въ случай, че главната турска армия бѣде съсредоточена на Вардарския театър. Боейки се твърде много за положението и възможноститѣ на Сърбия, генералъ Путникъ наложилъ донѣкъде своя възгледъ, споредъ който три български дивизии трѣбвало да образуватъ лѣвото крило на сръбскитѣ войски и да действуватъ въ флангъ и тилъ на противника въ посокитѣ Кюстендилъ — Крива паланка — Скопие и Царево село — Кочане. Въпрѣки това, обаче, генералъ Фичевъ успѣлъ да обезсили значението на това постановление. Съ възприетата точка 7 отъ постигнатото отъ дветѣ страни съглашение генералъ Фичевъ даде вѣрното разрешение на задачата, която сръбскиятъ началникъ щабъ билъ принуденъ да възприеме. Въ тая точка дословно се казва:

„Ако обстановката изиска да се усили българската армия въ Маришкия операционенъ театър и ако за операциитѣ на Вардарския операционенъ театър не е

нужно да се държатъ всичкитѣ уговорени сили, тогава потребнитѣ войски се пренасятъ отъ Маришкия театъръ и обратно — ако обстановката изисква да се усилятъ съюзнитѣ войски на Вардарския театъръ, тогава потребнитѣ войски се пренасятъ отъ Маришкия на Вардарския операционенъ театъръ“.

Генералъ Фичевъ, обаче, не билъ доволенъ — той виждалъ, какъ сърбитѣ, поради желанието си да провикнатъ въ Новопазарския санджакъ, отвличали значителни сили за странични действия и съ това отслабвали удара въ решителната точка по долината на Вардаръ. У него изниквала мисълта да подигне по-късно наново този въпросъ и затова настоялъ и въ съглашението се вписала една точка за възможна и въ правка въ съсърдоточаването на сръбскитѣ войски следъ като бѣде проученъ на самото мѣсто районътъ Враня — Кюстендилъ.

Това условие и цитираната по-горе точка 7 отъ постигнатото съглашение давали достатъчно основание на генералъ Фичевъ да не счита въпроса за групировката на силитѣ за окончателно разрешенъ и, когато въ края на лѣтото политическитѣ събития въ Турция се развили по начинъ застрашителенъ за мира, той отново повдигналъ този въпросъ. Това станало въ Бѣлградъ, дето генералъ Фичевъ, по заповѣдь на българското правителство, заминалъ на осемнадесети августъ.

Тукъ той влѣзълъ въ разговоръ съ генералъ Путникъ и пожелалъ да види сръбския оперативенъ проектъ за война съ Турция. За негова голѣма изненада, обаче, сърбитѣ не били разработили още никакъвъ планъ и генералъ Путникъ отъ своя бележникъ му предложелъ едно разпредѣление на сръбскитѣ сили, което отговаряло на едно вѣроятно турско съсърдоточаване въ Македония и на сръбското желание за туряне рѣка на интересувашитѣ ги географически обекти, като Нови пазаръ, Прищина и пр. Съ подобно групиране на силитѣ, безъ да се държи смѣтка за действителнитѣ нужди на войната като цѣлостно действие срещу Турция, генералъ Фичевъ не могълъ да се съгласи. Той направилъ нѣколко основателни бележки и предложилъ сръбскитѣ войски да се раздѣлятъ на три армии, които да се съсърдоточатъ по следния начинъ:

Първа армия — въ съставъ отъ три дивизии — да действа съвмѣстно съ българската армия на Тракийския театъръ, като ѝ се възложи обсадата на Одринската крепостъ.

Втора армия — въ съставъ отъ петъ дивизии — да се съсърдоточи около Враня и да действа на Овче поле.

Трета армия — отъ три дивизии — да се съсърдоточи по линията Медведе—Куршумлие, за да действа въ Новопазарския санджакъ съ цель да подпомогне операциитѣ на втората сръбска армия и да завладѣе проходите презъ Скопска Черна гора.

По отношение съсърдоточаването на българската войска генералъ Фичевъ поддържалъ следното разпредѣление:

Първа армия — въ съставъ отъ три дивизии — да се съсърдоточи на линията Кюстендилъ—Дупница, за да образува лѣво крило на сръбската действаща армия и заедно съ нея да действа въ долината на р. Брѣгалница противъ стратегическия дѣсенъ флангъ на турцитѣ.

Втора и трета армии да действуватъ срещу главнитѣ сили на турцитѣ, които ще се съсърдоточатъ първоначално, вѣроятно, задъ линията на р. Еркене.

Този безспорно добъръ проектъ на генералъ Фичевъ, обаче, не се харесалъ на сръбския началникъ щаба, който безъ видима стратегическа нужда теглѣлъ работитѣ все къмъ земитѣ на сръбскитѣ домогвания въ Санджака. Станало нужда да се развие въ сръбския щабъ на армията даже и военна игра, чийто резултатъ блѣскаво потвърдилъ основателността на оперативния проектъ, предложенъ отъ генералъ Фичевъ. При все това генералъ Путникъ останалъ на своето становище и съгласие не се постигнало. Нѣщо повече, следъ военната игра, на която проектътъ на генералъ Путникъ билъ най-нагледно опроверганъ, той престаналъ да се явява за по-нататъшни разисквания. Вследствие на това изникнало несъгласие по първия и най-важенъ въпросъ отъ подготовката на военнитѣ операции срещу Турция, двата щаба — сръбскиятъ и българскиятъ — останали на различни гледища, които тѣ изразили въ отдѣлни записки до тѣхнитѣ правителства.

За да се види, колко неоснователно становише поддържката сръбският генерален щабъ и каква широта и обективност имали идентъ на генералъ Фичевъ, помагаме по-долу съдържанието на дветъ записки, като имаме предвидъ сръбската записка и начина, по който се развиха събитията по военнитъ театри, ясно е да си представимъ, колко прави сж били сжжденията на генералъ Фичевъ и каква словесна борба е трѣбвало да води той, за да се дойде до една задоволително разрешение на въпроса за групировката и съсредоточаването на съюзнитъ сили.

Записката на сръбския генераленъ щабъ гласѣла:

1. „Вардарско ще бжде главниятъ воененъ театъръ и най-голъмата неприятелска сила тамъ ще бжде съсредоточена“.

2. „На основание на това разсжждение трѣбва отначало на тоя воененъ театъръ да се концентрира една по-многобройна съюзнишка сила“.

3. „Главниятъ генераленъ щабъ, като цени общата важностъ на Вардарския воененъ театъръ, а особено имайки предвидъ неговитъ теренни форми и сезона на годината, презъ който се предвиждатъ операциитъ, а освенъ това и онова политическо обстоятелство, че противъ турската войска на сжщия воененъ театъръ ще опериратъ и гръцки и черногорски войски, заявява:

а) Че противъ турската войска на Вардарския воененъ театъръ трѣбва да оперира цѣлата сръбска войска (? н. б.).

б) Че съюзнишката българска войска трѣбва да изпрати на Вардарския воененъ театъръ, направо отъ Кюстендилъ, най-малко една своя дивизия (24 дружини съ артилерия и останалитъ видове служби) въ състава на сръбската армия.

24 августъ 1912 година, Бѣлградъ.

(подп.) Замѣстникъ помощникъ началникъ на Главния генераленъ щабъ

полковникъ Животинъ Мишичъ“.

Отъ своя страна генералъ Фичевъ направилъ следното предложение:

„1. Смѣтамъ за главенъ воененъ театъръ при една война съ Турция, гдето трѣбва да се отправи решителния ударъ, долината на р. Марица, тъй като предполагаемъ, че главната маса на турската армия, по причина

на теренитъ форми и на важнитъ стратегически обекти, тамъ ще бжде съсредоточена.

2. Предлагаемъ на съюзническия генераленъ щабъ да проучи, по какъвъ начинъ, предвидъ на моето горно гледище, може да усили българската войска въ долината на р. Марица, съ което тя да добие числено надмощие надъ неприятеля, като се има предвидъ, че турската сила, както се предполага, тамъ ще бжде съсредоточена.

3. Нужднитъ войски за усилване българската армия на Маришкия воененъ театъръ могатъ да се взематъ отъ съюзническата войска, следъ изтегляне на войскови съединения отъ Македонския воененъ театъръ, безъ огледъ на народността, къмъ която тѣ принадлежатъ.

23 августъ 1912. Бѣлградъ

(подп.) Началникъ щаба на българската армия, отъ Генералния щабъ, генералъ-майоръ Фичевъ“.

Изтъкнатитъ схващания за главния воененъ театъръ и, следователно, за разпредѣление на силитъ, маркарь и противоположни въ своята идейна страна, могли да служатъ като главно начало за по-нататъшнитъ обсжждания на въпроса за съвмѣстното водене на войната срещу Турция.

Това изглеждало напълно възможно, защото по това време мисълъ за близка война съ турцитъ още нѣмало. Въ края на месецъ августъ генералнитъ щабове още не подозирали колко близка е вече войната и тѣ предполагали, че времето ще имъ позволи чрезъ бждещи срещи и разговори да се дойде до все по-целесъобразно решение на общата стратегическа задача. Решено било дори разговоритъ да продължатъ следната година... И тъй като отъ сръбска страна билъ повдигнатъ въпросътъ за участието на българската войска и при една война между Австрия и Сърбия, решено било на идната 1913 година да се извършатъ съответни проучвания и въ това отношение.

За всѣки случай, генералъ Фичевъ е разчиталъ, че сърбитъ ще се убедятъ най-сетне въ правотата на неговитъ преценки върху основнитъ елементи за изграждане плана за война съ Турция.

Съ това убеждение той се завърналъ въ София, обаче, както самъ бележи въ своята книга „Балканската война“, бързиятъ развой на политическитъ съ-

бития довелъ твърде скоро до война между Балканитѣ съюзници и Отоманската империя и наложили още по-набързо да се състави сръбско-българското военно съглашение. И такова съглашение било, наистина, подписано на петнадесети септемврий — въ само то навечерие на мобилизацията въ България. Това съглашение предвиждало цѣлата българска войска, съ изключение само на 7-а Рилска дивизия, да се съсредоточи за действие на Маришкия театъръ. Рилската дивизия оставала да действува въ Македония — въ състава на сръбската армия.

Ето какъ самитѣ условия наложили да се дойде до едно решение, твърде близко до схващането на генералъ Фичевъ — схващане правилно и скоро потвърдено отъ военнитѣ събития въ Източна Тракия. Наистина, задачата не била идеално разрешена, защото принципътъ за употребата на силитѣ споредъ нуждитѣ на войната, т. е. да не се гледа на националността имъ — нѣщо, което генералъ Фичевъ винаги поддържалъ предъ сръбския генераленъ щабъ, все още не билъ практически осъщественъ.

Самата действителностъ на войната, обаче, наложила, щото на Маришкия театъръ, дето се решавалъ изходътъ на войната, да бѣде събрана почти цѣлата българска войска, а за обсадата на Одринската крепостъ да бѣдатъ привлѣчени и две сръбски дивизии.

При разпредѣляне силитѣ на съюзницитѣ по разнитѣ бойни театри генералъ Фичевъ се ръководилъ единствено отъ изискванията на военнитѣ нужди и съображения. И ако той се съгласи цѣлата българска войска да бѣде съсредоточена въ Тракия и предостави Македонския оперативенъ театъръ на съюзницитѣ сърби и гърци, за това се е ръководилъ само отъ чисто военни съображения.

Честниятъ въ мисълта си и въ действията си български генералъ не можеше нито за мигъ да допусне въроломнитѣ домогвания на своитѣ съюзници сърби и гърци. Той не можеше да допусне, че, вмѣсто слави и победи на полето на честта, съюзницитѣ ще се опитатъ да заграбятъ територия, за да постигнатъ впоследствие тайно споразумение за нейното задържане и изобщо за ограбване на своя съюзникъ, върху плещитѣ на когото легна най-голѣмиятъ товаръ на войната.

VI. НА ВОЙНА

1. Малко предистория

Причинитѣ за Освободителната война срещу Турция сѣ известни: тѣ сѣ въковни и може да се каже — биологични. Датиратъ още отъ поробването и се коренятъ въ естественото право на българския народъ да живѣе свободно, като събере разпокъсанитѣ и робувачи части подъ стрѣхата на едно независимо отечество. Съ тия причини, както и съ тѣхната политическа окраска, ние тукъ не ще се занимаваме. Ще изтъкнемъ само ония обстоятелства, които къмъ 1912 година имаха значение да се разпали пожарътъ на войната, и въ свръзка съ това ще хвърлимъ кратъкъ погледъ върху ония случаи, въ които изпъква ролята на българския началникъ щаба на войската генералъ Иванъ Фичевъ.

Преди всичко, две обстоятелства наложиха военно-политическата атмосфера на Балканитѣ: младотурскиятъ превратъ презъ м. юлий 1908 година и прогласяването на българската независимостъ. И действително, следъ прогласяването на „хуриета“ *) младотурското правителство се устреми къмъ реформи, главната целъ на които бѣше вътрешното заздравяване на неговата власт, и въ сѣщото време пристѣпи къмъ отоманизирането на християнскитѣ населения, като се запази, разбира се, пълното господство на турския елементъ.

Това „отоманизиране“ всъщностъ бѣше едно прикриване на желанието за потискане освободителнитѣ стремежи на покоренитѣ народи и най-вече за пресичане възможноститѣ на македонската революционна организация да влияе върху населението и да действува съ въоръжени чети въ предѣлитѣ на турската държава. И понеже задъ македонскитѣ комити турцитѣ винаги виждаха свободна България, заедно съ това преследваха и втора, още по-важна целъ: да се отклонятъ погледитѣ на българското население въ Македония отъ свободната българска държава и да се убие всѣко желание у българскитѣ правителства за намѣсване въ „домашнитѣ работи“ на Турция.

*) Презъ м. юлий младотурцитѣ направиха превратъ въ Солунъ и прогласиха така наречения хуриетъ (свобода); презъ априлъ на следната година свалиха султана Абдулъ Хамидъ.

Тъкмо затова България при всеки случай биваше открито обвинявана, че поддържа революционния дух във Македония и че на българска територия се формират четите, които влизат въ пределите на империята, за да смущават нейния живот. Самите обвинения се придружаваха съ доста дръзки заплашвания, а това, наредъ съ предприетите военни реформи, създаваше една доста натегната атмосфера въ отношенията между България, която искаше да се подобри положението на българското население подъ турска власт, и Турция, която на всичко отговаряше съ заплашвания и военни приготовления.

Върна картина за отношенията на Турция към България даватъ думите на министра Рифатъ паша, казани въ турския парламентъ въ отговоръ на едно запитване отъ страна на българския народенъ представител отъ Македония Панчо Доревъ. Рифатъ паша по-искалъ, щото новото българско правителство (Гешевъ), да запрети на „занаятчиите на разрушението“, които зимуватъ въ София и държатъ въ нея конгреси, да преминаватъ свободно границата и да се отдаватъ на „традиционните си грабежи“ и дословно казалъ: „въ противенъ случай, ако пакъ се започнатъ смущенията и ние видимъ, че начело на четите застанатъ ония войводи, които ние познаваме, чиито имена сме съобщили и които сега се намиратъ въ София, азъ мисля, че България не ще може да се изтръгне отъ една голъма отговорност“.

Изобщо казано, политическата обстановка на Балканите въ близките години до 1912 година не предвещаваше дълготраенъ миръ, а чисто и просто приближаваше войната, защото нито Турция се отбиваше отъ своя пътъ, нито България преставаше да мисли за българите подъ турско робство.

Че войната идъла, че тя е вече неизбежна, това най-добре виждалъ началникъ щаба на българската войска. Все пакъ, обаче, за него една война на Балканите не изглеждала много близка. Тъй мислилъ той даже и до края на лътото на 1912 година, защото положително знаелъ, че нито Турция, нито България сж готови да я започнатъ. Сърбия пъкъ твърде много се опасявала отъ австрийско нападение и считала войната срещу Турция политически още неподготвена.

И действително, като познавалъ добре положението въ Турция и като ималъ предвидъ материалните нужди и бждещите задачи на българската войска при единъ въоръженъ конфликтъ съ тая държава, генералъ Фичевъ основателно считалъ, че избухването на турско-българска война въ близко време не може и не трѣбва да се очаква. Заседно съ това, обаче, той още отъ първите месеци на службата си като началникъ щаба живѣлъ само съ тежката грижа около материалната неподготвеностъ на страната за една утрешна война. Изучвайки въ свръзка съ това нуждите на войската, той на първо мѣсто изтъквалъ липсата на обсаденъ артилерийски паркъ, който билъ необходимъ за бързото справяне съ турските крепости, а следъ това — недостига на медикаменти, облѣкло, снаряжение и пр. И макаръ да не считалъ войната за много близка, генералъ Фичевъ не стоялъ спокоенъ, а съ най-живъ интересъ продължавалъ усилията си за подигане бойната подготовка на българската войска както въ тактическо, така и въ материално отношение.

Както и да е, обаче, въпрѣки всички очаквания, въпрѣки всички преценки и макаръ и двете страни да не бѣха привършили своите приготовления, все пакъ войната много бързо се приближаваше и само следъ два месеца раздруса цѣлия Балкански полуостровъ. Историята, подобно на човѣшката съдба, изглежда, има своите капризи, когато нарежда събитията въпрѣки смѣтките и желанията на тѣхните творци. Върху она редъ отъ събития, които ускориха развръзката въ 1912 година, не ще се спиране. Ще хвърлимъ, обаче, единъ погледъ върху онова, което вършилъ генералъ Фичевъ въ дните преди самата мобилизация, и участието, което той е ималъ, когато трѣбваше да се вземе съдбоносното решение отъ страна на българското правителство.

На десети септемврий 1912 година, следъ завръщането си отъ Шуменските маневри, генералъ Фичевъ билъ поканенъ у дома на министра на войната генералъ Никифоровъ, където сж били министъръ-председателъ Гешевъ и министъръ Люцкановъ, дошли, за да чуютъ неговото мнение за една евентуална война съ Турция. Това събрание, впрочемъ, имало само осведомителенъ характеръ. На него министъръ Люцкановъ искалъ само да се освѣтли върху положението на съюзниците

и на Турция отъ най-компетентното лице — отъ началникъ щаба на войската, преди да се вземе каквото и да е решение по отношение турската държава.

„Изложихъ, пише Фичевъ *), предъ присъстващите военни положение на Турция и онова на съюзниците, сравнихъ силитѣ на възможно воюващитѣ страни и заявихъ категорично, че всичкитѣ условия за спокоя, доколкото е възможно да се предвидятъ, сѣ на наша страна, защото имаме превъзходство и по-добро командуване; но болната страна на нашата армия е липсата на облъкло, въоръжение и санитарни материали, които непременно ще се отразятъ вредно върху здравословието и морално състояние на войскитѣ, които трѣбваше да воюватъ презъ зимата, особено като се взематъ въ внимание епидемическитѣ болести — тифусътъ и дезинтерията, които сѣ неизбѣжни спътници на всѣка война. Предвидъ на това, ако политически обстоятелства позволяватъ, изказахъ мнение да се отложи войната за напролтъ, като се взематъ всички мѣрки да се попълнятъ недостигащитѣ нѣща на армията и да се пригответи тя всестранно за една война съ Турция. Тази отсрочка на войната предполагахъ за възможна, защото не допуснахъ, че при съществуващитѣ политически условия Турция ще се стреми да ускори въоръжения конфликтъ съ своитѣ балкански съседи, толкова повече, че турската армия се намираше въ периода на една остра криза, поради реорганизацията си“.

Министъръ Люцкановъ, който ималъ лична представа за зимното воюване, защото презъ войната въ 1877 година е билъ въ отряда на генералъ Скобелевъ, изказалъ същото мнение — да се избѣгне зимната кампания.

Днесъ, когато войната отдавна отиде въ страницитѣ на историята и знаемъ всичко онова, което войската ни преживѣ и което разклати напоследъкъ нейния духъ, можемъ да съдимъ, колко далече е гледалъ генералъ Фичевъ и колко основателни сѣ били неговитѣ опасения поради недостатъчното снабдяване на българската войска. И не ще бжде нито много смѣло, нито много пресилено, ако кажемъ, че тъкмо липситѣ и лошото снабдяване на войската ни презъ време на миналитѣ войни

*) Фичевъ — Балканската война.

внесоха въ нейнитѣ редове такава духовна разруха, каквато противникитѣ ни на бойното поле никога не биха постигнали.

На следния денъ отъ срещата въ дома на военния министъръ генералъ Фичевъ билъ повиканъ въ министерския съветъ и отново поканенъ да направи едно изложение за силитѣ на съюзницитѣ и на турцитѣ. Тукъ въ присъствието на председателя на Народното събрание д-ръ Даневъ генералъ Фичевъ потвърдилъ, че изгледитѣ за споелука на съюзницитѣ сѣ голѣми, понеже турската войска се намира въ положение на преустройство, а партизанскитѣ борби въ нея сериозно сѣ разклатили духовнитѣ ѳ устои. Същевременно, обаче, привлѣкълъ вниманието на министритѣ върху слабата материална готовност на българската войска. Следъ като отговорилъ на нѣкои запитвания отъ отдѣлни министри, генералъ Фичевъ самъ поставилъ въпроса:

„Подготвена ли е политически войната и на кои съюзници и велики сили се облѣгаме?“

На този въпросъ, обаче, не министъръ-председателтъ, а председателятъ на Народното събрание д-ръ Даневъ подчертано отговорилъ, че това е работа на правителството.

„Останахъ учуденъ, бележи генералъ Фичевъ, отъ тоя отговоръ, защото на мене бѣше добре позната връзката, която съществува между политиката и войната, и че единъ държавникъ отъ ранга на г. Даневъ, при това и професоръ по международно право, ще ми откаже правото да се интресувамъ отъ политическата подготовка на войната“.

Тази, нагледъ малка, случка има твърде голѣма стойностъ за характеризирането на българската политика, която направи доста сѣдбоносни грѣшки въ свързка съ политическата подготовка на войнитѣ презъ 1912 и 1913 години.

На дванадесети септемврий генералъ Фичевъ билъ повиканъ въ двореца на докладъ при Царя и тукъ разбралъ, че изложението му предъ министерския съветъ не оставило много добро впечатление у министритѣ и особено задето той се резервиралъ въ гаранциитѣ си за една абсолютна победа на българската войска. Царъ Фердинандъ, който добре познавалъ генералъ Фичевъ, го предупредилъ да не бжде така откровенъ предъ

гражданските министри, „защото сж плашени и няма да се решат за война против Турция“. Въ връзка с това генералъ Фичевъ пише:

„Споредъ срѣдата, въ която действувахъ, тази откровеност бѣше въ вреда на моя авторитетъ; но зато ва не изложихъ армията и отечеството си на тежки изпитания, както това направиха смѣлитѣ водачи на общественото мнение и на войната“.

Предъ Царя генералъ Фичевъ изказалъ мнение, че за да се вземе окончателно решение за война съ Турция, трѣбва да се извикатъ въ София началниците на инспекционнитѣ области — бждещитѣ командири на армията, за да се чуятъ и тѣхнитѣ схващания по въпроса. Царьтъ възприелъ мнението на началникъ щаба на войската и още сѣщия день били телеграфически извикани тримата армейски генерали: Кутинчевъ, Никола Ивановъ и Радко Димитриевъ.

На четринадесети септемврий при министра на войната се събрали началниците на третѣ инспекционни области, началникъ щаба на войската и генералътъ о. з. Михаилъ Савовъ. Генералъ Фичевъ направилъ подробно изложение на условията, при които България могла да влѣзе въ война съ Турция, следъ което единодушно било взето решението въ полза на войната. Тогавя всички отишли въ двореца и тукъ билъ съставенъ и подписанъ особенъ протоколъ. Касателно материалната неготовност на войската на Царя била дадена една ведомостъ за недостигащитѣ нѣща. Следъ прочитането на ведомостъта Царьтъ доста остро се обърналъ къмъ министра на войната генералъ Никифоровъ, когото считалъ виновникъ за тоя недостатъкъ на войската. Следъ като му било обяснено, че вината тежи върху всички правителства, които никога не сж отпушвали нуждитѣ срѣдства, случката била приключена.

На шестнадесети септемврий билъ свиканъ министерски съветъ, на който били поканени и старшитѣ войскови началници. Следъ откриване на заседанието отъ министъръ-председателя, министрътъ на войната направилъ докладъ за съюза съ Сърбия, Гърция и Черна гора и за материалната готовност на българската войска. Изслушанъ билъ докладътъ на началникъ щаба на войската за военнитѣ срѣдства на съюзницитѣ

и на Турция и за съвмѣстнитѣ действия на четиритѣ балкански държави. Въ резултатъ на това старшитѣ началници единодушно решили, че „България може да се реши да встѣпи въ въоръжена акция противъ Турция, ако правителството вземе незабавно мѣрки за до-ставката на недостигащитѣ материали“.

Съставилъ се протоколъ, който билъ подписанъ отъ генералитѣ Никифоровъ, Фичевъ, Кутинчевъ, Ивановъ и Радко Димитриевъ. Въ връзка съ това генералъ Фичевъ пише:

„Това решение на старшитѣ началници въ армията отнемаше голѣма частъ отъ отговорността за войната на правителството, което трѣбва да бжде благодарно за моята инициатива. Въобще азъ мисля, че ние трѣбва да се приучимъ въ подобни случаи да изслушваме мнението на всички отговорни фактори, което не само юридически е задължително, но е и въ полза на едно разумно решение“.

На следния день бѣ обявена общата мобилизация на българскитѣ въоръжени сили.

Щомъ като се взело решението за воюване, изпъкналъ въпросътъ за висшето командуване на войската. Въ правителството ставало вече дума да се извикатъ на служба въ действащата войска отличилитѣ се въ Сръбско-българската война генерали Савовъ и Бендеревъ, първиятъ отъ които билъ въ запасъ, а вториятъ — на служба въ руската войска. По тоя въпросъ, обаче, решение не било взето. Едва на двадесети септемврий, когато генералъ Фичевъ билъ на докладъ въ двореца по въпроса за формирането и командуването на висшитѣ войскови единици, Царьтъ изказалъ желание да бжде назначенъ на длъжностъ извиканиятъ отъ запаса генералъ Михаилъ Савовъ и поискалъ мнение по тоя въпросъ. Генералъ Фичевъ, като вземалъ предвидъ служебното положение на генералъ Савовъ въ миналото и създаденото вече мнение за него като военачалникъ, изтъкналъ, че той може да бжде назначенъ или главнокомандуващъ, или началникъ на действащата войска.

Царьтъ, обаче, искалъ да запази главното командуване за себе си и не желалъ да замѣсти генералъ Фичевъ като началникъ щаба. И затова, следъ обстояно обсъждане на въпроса, Царьтъ решилъ „до второ

разпореждане генералъ Савовъ да остане при Особата на главнокомандувания въ негово лично разпореждане“.

Но тъй като генералъ Фичевъ добре познавал особеноститѣ на генералъ Савовъ, помолилъ Царя да не се позволява на генералъ Савовъ да се мѣси въ ръководството на операциитѣ, за да не се създаде пакостно двуначалие въ върховното командване. Царятъ възприелъ основателността на това искане отъ страна на началникъ щаба на войската и отговорилъ, че генералъ Савовъ „нѣма да се бърка въ висшето командване“.

„Като търсихме какво название да дадемъ на това значение на генералъ Савовъ, пише по-късно генералъ Фичевъ, мене ми хрумна на умъ да наречемъ длъжността му помощникъ на главнокомандувания, съ други думи, такава длъжностъ, която се покрива съ правата на главнокомандувания и нѣма самостоятелна дейност“.

Споредъ устава за полската служба върховното командване на войската въ 1912 година трѣбвало да се състои отъ главнокомандуващъ, споредъ конституцията — Царятъ, и отъ началникъ щаба на действащата войска, като той е трѣбвало да разпорежда и да ръководи операциитѣ отъ името на Царя. Назначениятъ помощникъ на главнокомандувания, следователно, трѣбвало да бѣде единъ съвещателенъ органъ при самия Царь.

У насъ, изобщо, бѣ възприета пруската командна система: държавниятъ глава да бѣде главнокомандуващъ и единъ генералъ — началникъ щаба на действащата войска, който е фактическиятъ ръководител на военнитѣ операции. Тъкмо това, обаче, не се осъществи при войната въ 1912 година, защото генералъ Михаилъ Савовъ твърде скоро промѣни ролята си отъ съвещателна на ръководна и застана между главнокомандувания и началникъ щаба, за да не бѣде полезенъ на първия и, което е още по-лошо, да стане вреденъ за деятелността на втория.

Впрочемъ, този резултатъ бѣше напълно естественъ, защото твърде трудно бѣше да се прокара строга граница за дейността на новосъздадения междиненъ органъ и още по-трудно и невъзможно ставаше

това, ако то се отнасяше до твърде амбициозния генералъ Михаилъ Савовъ.

Заемалъ високи постове въ войската, живѣлъ съ вѣра въ своитѣ дарби, признаванъ обществено като голѣмъ военачалникъ, генералъ Савовъ не можеше да се задоволи съ незавидиата въ неговитѣ очи длъжност на съветникъ. Самата му природа е негодувала срещу подобно застънено положение и го е тласнала къмъ командна дейностъ, за каквата е считалъ своето предопредѣление.

Разсѣдливиятъ и винаги ясно гледащъ на нѣщата и събитията началникъ щаба на действащата войска генералъ Фичевъ изпитвалъ неудобното си положение, обаче, предвидъ на голѣмитѣ задачи, които стоели предъ него, понасялъ господстващото съседство на генералъ Савовъ и, вдаденъ въ своята работа, гледалъ само тамъ, дето се решавала съдбата на родината.

2. Началото на войната

Споредъ разполагаемитѣ сведения и направенитѣ смѣтки, къмъ седемнадесети октомврий турцитѣ могли да съсрѣдоточатъ въ Източна Тракия 216 дружини, 56 ескадрона и 84 батареи или общо 151,000 пушки, 5,600 саби и 336 орждия. Предполагало се сѣщо така, че за съсрѣдоточаването на тия сили турцитѣ, споредъ степента на своята готовностъ, ще избератъ една отъ следнитѣ три зони:

1. Хавса — Лозенградъ, 2. Бунаръ-Хисаръ и 3. Сарай—Чорлу—Родосто.

Българската войска се съсрѣдоточавала съгласно оперативния проектъ на генералъ Фичевъ отъ 1911 година. Съюзътъ съ сърби и гърци не бѣше предизвикалъ никаква промѣна въ тоя проектъ, освенъ дето на важния Тракийски воененъ театъръ се събираха почти всички български дивизии съ изключение на 7-а Рилска дивизия, която оставаше за действие въ долината на р. Струма заедно съ сръбскитѣ войски.

Основната мисълъ въ плана на генералъ Фичевъ се изразяваше само съ две думи: нападателна война! А за тази нападателна война цѣлата българска войска бѣ подѣлена главно на три отдѣлни армии, които, спо-

редъ възприетата оперативна идея, получиха следни задачи:

Втората армия трѣбваше да неутрализира силата и значението на страшната за времето си Одринска крепост. На първо време тази армия получи назначението на наблюдателен корпусъ около крепостта.

Първата армия бѣше насочена въ пространството между дветѣ крепости Одринъ и Лозенградъ съ задача да проникне въ неприятелското разположение и там да посрещне противника, ако той би се решилъ самъ да премине въ настѣпление.

И, докато горнитѣ две армии трѣбваше да изпълняватъ възложенитѣ имъ задачи, като настѣпватъ напредъ, за да потърсятъ, намѣрятъ и се срещнатъ съ противника, трета армия трѣбваше все още да остане назадъ въ отстъпъ и влѣво на първа армия, прикрита предъ фронта отъ непроницаемата завеса на конната дивизия. Тѣй прикрита, тази армия трѣбваше да остане дотогава, докато настане оня сгоденъ моментъ въ който трѣбваше да се нанесе решителниятъ ударъ то тъкмо върху открития дѣсенъ флангъ на турската армия. Ако ли пъкъ турцитѣ биха действували отбранително, третата армия трѣбваше да атакува Лозенградъ, а следъ като се разкъса неприятелскиятъ фронтъ — да настѣпи заедно съ първа армия на изтокъ, за да потърси решителна среща съ главнитѣ сили на турската армия.

Така построениятъ планъ за операцията въ Източна Тракия може да прави честь на всѣки добъръ полководецъ. Планътъ извиква още по-голѣмо удивение когато трѣбваше да го приведе въ изпълнение една млада войска, каквато бѣше българската, срещу сравнително значително по-многобройната сила на обширната Отоманска империя.

Главнитѣ особености на току-що очертаня оперативенъ планъ се заключаваха въ това, че основната мисль бѣше нападението, съчетано съ добре подготвенъ изненадващъ ударъ съ лѣвото крило, и че за решителния маньовъръ бѣ избрана мѣстността източно отъ р. Тунджа — въ обща посока Ямболъ—Кайбиляръ—Лозенградъ, считана дотогава малко пригодна за действия съ голѣми сили.

Тия особености на плана бѣха същевременно и негови предимства. Отстоеща на около единъ преходъ въ лѣвъ отстъпъ на първа армия и заслонена предъ фронта съ конната дивизия, трета армия съставяше едно скрито могъщо ударно ядро на разгннатата срещу Турция българска войска. А тоя замисълъ въ гирнировката на силитѣ—замисълъ за ударъ съ изненада—бѣше вложенъ въ плана именно отъ началникъ щаба на българската войска генералъ Иванъ Фичевъ.

На четвърти октомврий главната квартира на Царя-главнокомандуващъ се премѣсти въ Стара-Загора, а на пети същия месецъ, преди даже да бѣха пристигнали на мѣстата си всички тилови учреждения и обозни части, войната бѣ обявена и българскитѣ войски нахлуха въ предѣлитѣ на Отоманската империя . . .

Сведенията за количеството и мѣстонахождението на турскитѣ сили, добити отъ разни източници, бѣха доста пълни, макаръ и въ нѣкои отношения противоречиви. Въ българската главна квартира изобщо сѣ били събрани твърде много сведения за турскитѣ съсрѣдоточавания.

Споредъ тия сведения мобилизацията въ Турция се е завършила на двадесетъ и девети септемврий, а отъ следния день сѣ започнали и превозванията на войскитѣ.

Съсрѣдоточаването на турската Източна армия пъкъ щѣло да се завърши на седми октомврий и тя щѣла да се групира източно отъ Одринъ, като между Одринъ и Лозенградъ се събирали четири корпуса, а близу до Цариградъ се намирили силни резерви.

Въ Одринско изобщо били събрани около двадесетъ низамски и редифски дивизии, а къмъ първи октомврий тукъ е могло да има 160,000 души пехота, 466 орждия и 52 ескадрона. Съсрѣдоточаването се извършвало въ района Баба-Ески—Айраболъ—Чорлу—Сарай—Виза—Люле-Бургасъ.

Ако българитѣ настѣпятъ къмъ Цариградъ, турцитѣ били решили да дадатъ сражение по р. Еркене.

Освенъ това, въ щаба на действащата българска войска имало сведения, че известниятъ генералъ фонъ деръ Голцъ-паша билъ казалъ между свои познати въ Берлинъ, че положението на Турция било много тежко, че въ началото на войната турската войска трѣб-

ва да отстъпва, но че после, като събере силите си, може да даде сериозен отпоръ.

Най-сетне, знаейки се, че въ Лозенградъ билъ съсредоточенъ единъ корпусъ отъ три дивизии подъ началството на Махмудъ Мухтаръ паша, че около тоя градъ се намирали първа и втора конни бригади и че гарнизонътъ на Одринъ се състоялъ отъ една низамска и три редифски дивизии, а комендантъ на крепостта билъ Шукри паша.

Съ изключение на сведенията, че съсредоточаването на турските сили ще се завърши на седми октомврий, останалите сведения бѣха доста правдоподобни и въ по-голямата си частъ се оказаха даже съвсемъ вѣрни. Споредъ смѣтките на българския щабъ, обаче, турските сили биха могли да се събератъ едва на седемнадесети октомврий. И тъкмо обстоятелството, че българитѣ сж могли да изпреварятъ своя противникъ съ цѣли десетъ дена и че тѣ ще могатъ да предприематъ нападение срещу турската войска, преди тя още да е успѣла да се съсредоточи напълно, тъкмо това обстоятелство е образувало най-важната точка отъ съображенията да започнатъ операциите въ Тракия веднага още на пети октомврий.

И наистина, на пети октомврий българските армии преминаха турската граница, войната бѣше обявена и военните действия започнаха. Началникъ щаба на действащата войска генералъ Фичевъ, въ рамките на чийто планъ бѣ станало съсредоточаването и стратегическото развърщане на войскитѣ, стоеше на своя постъ, доволенъ отъ първите стѣпки и съ пълна вѣра въ бждещото развитие на събитията. Въ щаба на действащата войска закипѣ жива, плодоносна дейность и помощниците на генералъ Фичевъ усърдно работѣха около своя началникъ за изграждане победата въ Тракия. А тази победа трѣбваше да реши изхода на цѣлата война, трѣбваше да реши и сждбата на останалите съюзници.

3. Генералъ Фичевъ срѣдъ военните събития въ Тракия

На пети октомврий 1912 година войната бѣ обявена, а заедно съ това и най-решителната, но сжще-

временно и най-сждбоносната стѣпка въ живота на Третото българско царство бѣ вече направена . . . Началникъ щаба на действащата войска бѣ изправенъ предъ развиващите се събития съ цѣлото си сжщество. Въ тия часове той добре знаеше своята отговорность предъ историята и предъ народа, чийто синове отиваха да мратъ за България, осжществявайки единъ оперативенъ планъ, въ рамките на който трѣбваше да действуватъ и да проливатъ своята кръвь . . .

Настѣпващите армии се направляваха отъ началникъ щаба на действащата войска съ отдѣлни директиви, издавани отъ името на Царя-главнокомандувашъ. Първата директива, съ която се заповѣдваше започването на войната, е твърде интересна: тя очертава първия етапъ отъ практическото приложение на българския оперативенъ планъ и дава достатъчно ясна представа за оперативните схващания и за командния погледъ на генералъ Фичевъ въ най-решителния моментъ за върховното командване на българската войска. Затова ще припомнимъ изцѣло главните точки на тая директива.

Първата точка съдържаше заповѣдта за започване на войната и дословно гласѣше: „Утре, 5 октомврий, въ 7 часа предъ пладне да се откриятъ военните действия“.

Следните точки поставяха първите оперативни задачи на отдѣлните армии, както следва:

„Втора армия — генералъ-лейтенантъ Ивановъ, да настѣпи срещу Одринската крепость съ цель да състави обсервационенъ корпусъ около този укрепенъ пунктъ, като има за задача да неутрализира влиянието на гарнизона му и да обезпечи операциите на нашитѣ главни сили на линията Одринъ — Лозенградъ.“

„I армия — генералъ-лейтенантъ Кутинчевъ, да настѣпи между р. Тунджа и пѣтя Пашакъой — Малкъ Боялъкъ — Дерѣ махле — Оджакъой — Татарларъ включително.“

„Цельта на армията: да прогони всички неприятелски групи, които сж разположени между Одринъ и Лозенградъ. . .“

„III армия — генералъ-лейтенантъ Димитриевъ, ще се намира въ разпореждането на Н. В. Главнокомандувашия“.

„При развитието на военните действия I и II армии да установят тѣсна връзка помежду си. Отъ полужението на едната армия зависи образътъ на действията на другата.

„Тѣзи директиви съ нищо не стѣсняватъ инициативата на командуващитѣ армитѣ за постигане поставенитѣ цели“.

Съгласно тази директива, значи, втората армия трѣбваше да ограда Одринската крепостъ и да прекъсне връзката на нейния гарнизонъ съ другитѣ турски войски въ Тракия, а първа армия — да настѣпи въ южна посока източно отъ р. Тунджа и да действува срещу противника между Одринъ и Лозенградъ. Трета армия пъкъ се задържаше въ отстъпъ задъ лѣвия флангъ на първа армия, прикрита предъ фронта отъ конната дивизия. Тя бѣше оставена въ разпореждане на Главномандуващия, защото времето за нейното влизане въ борбата не бѣше дошло и, съгласно плана за действие, трѣбваше да остане по-назадъ и скрита отъ противника до удобния моментъ.

Тази директива, както се вижда, поставяше само целитѣ на отдѣлнитѣ армии, безъ да ограничава свободата на командуващитѣ генерали при опредѣляне на дата на действие и при използване на сръдствата, съ които тѣ разполагаха. Само по отношение на II армия се даваха по-подробни указания, което се обяснява съ особена задача на армията — образуване на наблюдателен корпусъ около една крепостъ.

Въ изпълнение на тая първа директива голѣмата войскова маса въ Тракийския операционенъ театъръ се вдигна на пети октомврий отъ мѣстата си и въ дълги колони се устреми къмъ турската граница. Оперативниятъ планъ на генералъ Фичевъ бѣ туренъ въ изпълнение...

Жребиятъ бѣ хвърленъ. Въ близкитѣ дни гърмѣтъ на войната щѣше да разтърси Тракийското поле и дветѣ противни войски щѣха да се ударятъ въ страшенъ кървавъ двубой...

Голѣми събития тоя день не се случиха и не можеше да се очакватъ. Втора и първа армии достигнаха граничната линия, а на нѣкои точки даже я преминаха и завладѣха отдѣлни близки селища и височини въ турска територия.

На следния день, шести октомврий, настѣплението на българскитѣ войски се продължи вече отвѣдъ границата. На нѣколко мѣста произлѣзоха сблъсквания съ предни турски части и сведенията отъ цѣлия боен фронтъ бѣха радостни и насърчителни. Турцитѣ навсякъде сж били бити.

Началникъ щаба на действащата армия генералъ Фичевъ изпитваше въ тия часове чувство на задоволство и на благородна гордостъ поради това, че походътъ на българскитѣ войски въ предѣлитѣ на Отоманската империя се развива победоносно и че той движитая огромна маса въ великото дѣло на една освободителна война...

Между това, новитѣ условия, които настѣпиха въ театра на военните действия съ започването на войната, изведнажъ изостриха нуждата отъ повече сведения за противника и за събитията около собственитѣ войски. Въ щаба на действащата армия тия сведения се очакваха още отъ първитѣ часове на войната, обаче, поради недостига на технически сръдства за свързка и поради увличането на войсковитѣ командири въ непосредствената имъ бойна работа, сведенията отъ бойното поле бѣха много оскѣдни или пъкъ пристигаха съ голѣмо закъснение.

Действията на пети и шести октомврий дадоха първитѣ сведения за благополучния ходъ на събитията. За самия противникъ, обаче, въ щаба на действащата армия се знаеше твърде малко. Пъкъ не бѣше още произлѣзла и нѣкоя по-голѣма среща, за да се извадятъ макаръ и приблизителни заключения за разпределение то и разположението на неприятелскитѣ сили...

Наистина, обстоятелството, че още не сж получени по-пълни сведения за противника преди да сж се завързали сериозни боеве съ него, бѣше нѣщо твърде естествено и ясно за всѣкого. Липсата на такива сведения преди да е станала срещата съ противника, следователно, не смущаваше още никого, а най-малко — началникъ щаба на войската генералъ Фичевъ. Оскѣдицата отъ най-обикновенитѣ сведения въ първитѣ дни на войната, обаче, се чувствуваше доста силно.

Надвесенъ надъ картата, по която е отбелязано първоначалното разположение на дветѣ противни страни, генералъ Фичевъ проследяваше движението на ар-

минитъ, обсъждаше добититъ сведения за врага и диреше опорнитъ точки за бъдещитъ си разпореждания. При недостатъчнитъ още сведения за противника крайното дѣсно крило на войскитъ — къмъ тайнствено мълчещитъ Родопи.

Какво става тамъ? Дали турцитъ, както самата логика на войната подсказва, не ще предприематъ действия и отъ тази посока?...

И ето, на шести октомврий въ щаба на действащата войска се получаватъ сведения, че въ Кърджалийско се събирали значителни по численостъ турски сили.

На първо време това сведение създаде известно загрижване за сигурността на дѣсния флангъ на войскитъ и даже принуждава генералъ Фичевъ да даде заповѣдь за премѣстване на конната дивизия въ Елхово и за установяването ѝ тукъ въ разпореждане на главнокомандуващия. Тази мѣрка, обаче, скоро била отмѣнена като излишна и най-малко преждевременна. Обсъждайки внимателно разположения и изобщо за положението за турскитъ съсредоточения и изобщо за положението въ театра на военнитъ действия, генералъ Фичевъ дошълъ до заключение, че, въпрѣки тревожното сведение, предприетата настѣпателна операция трѣбва да следва своя ходъ, безъ да се смущава отъ недействителни и съмнително правдоподобни опасности.

Поради това, на седми октомврий, преди още първата заповѣдь да бѣ стигнала до командира на конната дивизия, генералъ Фичевъ заповѣдалъ на сѣщата да остане на мѣстото си и да продължи изпълнението на своята задача предъ фронта на трета армия.

И така, недоумението, което за единъ моментъ бѣ се породило вследствие тревожното сведение отъ шести октомврий, не оставило никаква следа въ общия развой на действията.

На осми октомврий, когато трета армия бѣ достигнала до желаното изходно положение и часътъ за намѣсата ѝ бѣше вече настѣпилъ, началникъ щаба на действащата войска генералъ Фичевъ реши да я тласне напредъ — къмъ Лозенградъ, противъ дѣсния флангъ на турското разположение.

Така дойде 9 октомврий, когато генералъ Радко Димитриевъ трѣбваше да излѣзе отъ своето прикрито положение, да се устреми къмъ югъ и да се стовари като огроменъ чукъ върху дѣсния турски флангъ преди да завладѣе Лозенградската крепостъ.

За тоя день конната дивизия трѣбваше да снесе своята прикриваща завеса предъ трета армия и да се устреми за разузнаване въ пространството между Одринъ и Лозенградъ. Съответни задачи за девети октомврий се даваха и на другитъ армии.

Съ директивата си отъ осми октомврий генералъ Фичевъ дава пълненъ развой на започнатата първа операция срещу турскитъ войски въ Тракия.

Решението за изваждане трета армия напредъ и хвърлянето ѝ срещу Лозенградъ е било взето при твърде оскѣдни сведения за противника и изобщо — при една неразяснена и още несигурна обстановка.

И тъкмо тази несигурностъ и тази неизяснена обстановка, при която е взето решението, още повече изтъкватъ смѣлостта и духовнитъ качества на този, който трѣбваше да вземе това решение.

По това време се е знаело или се е предполагало, че главната маса на турската тракийска войска се съсредоточава нѣкъде между Одринъ и Лозенградъ, че въ Лозенградъ е събранъ третиятъ турски корпусъ на Махмудъ Мухтаръ паша и че въ Кърджали вече се намира българскитъ Хасковски отредъ. А бойни действия отъ по-значителенъ размѣръ, чрезъ които да е могло да се добиятъ повече и по-положителни сведения за турскитъ сили, още не бѣха се развили.

Но ето че вечерята на осми октомврий въ щаба на действащата войска достигатъ доста тревожни сведения, които гласѣли, че тъкмо когато главната група на войскитъ — първа и трета армии, предприеме атака срещу Лозенградъ и настѣпи на югъ, могло да се очаква едно турско нападение по дѣсния брѣгъ на р. Марица.

Учудващото досегашно бездействие на турцитъ и тайнствената неизвестностъ, която покривала тѣхнитъ противомѣрки срещу българското настѣпление, накарала щаба на действащата войска да обърне особено внимание на това сведение, за да осигури още по-до-

бре операцията към Лозенградъ, даже и при една по-добва случайност. Въ свръзка съ това генералъ Фичевъ взелъ своитѣ предпазителни мѣрки. Съ лично писмо той предупредилъ за тѣзи опасни възможности командувания дѣснофланговата втора армия и, съ огледъ да спечели необходимото време, което е нужно за завършване решителния ударъ на трета армия къмъ Лозенградъ, той дава своитѣ указания за начина, по който армията ще трѣбва да действува, ако бжде наистина нападната отъ голѣми противникови сили и бжде принудена да се оттегля. Въ такъвъ случай втората армия е трѣбвало планомерно и съ боеве да се оттегли на укрепената Търново-сейменска позиция, която най-упорито да отбранява, за да обезпечи дѣсниятъ флангъ и тила на действащата армия.

Въ свръзка съ това на първа армия било дадено повѣрително нареждане да не се увлича въ настѣпване. То си на югъ преди разясняване на обстановката. Указани били сжщо тѣй повѣрително и основнитѣ линии на едно принудително оттегляне на войскитѣ, за да се запази тѣхното единство и тѣхната маневрена възможностъ.

Всички тия нареждания, разбира се, имаха чисто предпазенъ характеръ и, като повѣрителни, се отнасяха само до командиритѣ на отдѣлнитѣ армии. Тѣ, следователно, бѣха плодъ на предвидливостъ, която не можеше да се пренебрегне при една току-що започната война съ голѣма държава, каквато бѣше двадесетъ и петъ милионната Отоманска империя по отношение на четири милионната България. Освенъ туй, тия предупреждения имаха значението и на заповѣдь за засилване на разузнавателната дейностъ, защото за недопустими нѣща на война може да се говори само тогава, когато за противника се събератъ възможно повече и положителни сведения.

Повѣрителнитѣ предупреждения, за които по-горе стана дума, съ нищо не отслабваха енергията на генералъ Фичевъ за започнатото вече провеждане на решителното действие къмъ Лозенградъ. Въздържането на първа армия отъ голѣмо увличане на югъ имаше само временно значение, което се налагаше отъ действителнитѣ нужди на момента.

Съ директно изразъ Фичевъ даде пълненъ изразъ на тоя маньовъръ за ударъ съ лѣвото българско крило. временно задържаната въ настѣплението си I армия.

Въ своята книга „Висшето командуване презъ Балканската война 1912 година“ (стр. 111—119) генералъ Фичевъ дава достатъчно ясни освѣтления за своитѣ разпоредения за девети октомврий. Най-добре освѣтлява нѣщата, обаче, самото провеждане на операцията. Смѣло замислениятъ и технически правилно построениятъ маньовъръ се разви подъ общото рѣководство на началникъ щаба на действащата войска генералъ Фичевъ, безъ да се повлияе отъ странични смущения. А трѣбваше да бжде въ своя първи ходъ и, следователно, да не биваше да се пропусне нейното спъване или пропадане поради каквото и да било друго събитие, ако ще би въ това време да се наложи даже и едно отстъпателно действие въ нѣкоя по-далечна точка отъ бойния фронтъ.

За да се командува на война, всрѣдъ едно царство на неизвестности и случайности, сж нуждни не само знания, умение и духовна сила, но сжщо тѣй — и гвѣкания, видливостъ за всичко, което може да се случи, безъ да се отричатъ на противника смѣлостъ и дарования. Генералъ Фичевъ притежаваше всички тия качества, а особено въ голѣма степенъ — качеството да предвижда и овреме да взема мѣрки срещу всѣка, даже и най-малко допустимата случайностъ. Такъвъ, именно, се показва той и въ дадения случай, когато бѣ подложенъ на голѣмо изпитание на осми и девети октомврий 1912 година.

На девети октомврий произлѣзоха твърде сериозни сблъсквания съ турцитѣ. При селата Юрушъ, Кайпа, Гечкенли, Селиолу и Ериклеръ бѣха срещнати и победоносно отблъснати значителни турски части. При продължаване на действията на десети октомврий произлѣзоха нови боеве, особено значение отъ които имаха тия при Ески Полосъ и Петра, тѣй като, следъ тѣхното успѣшно завършване отъ частитѣ на трета армия, бѣше откритъ широко нейниятъ пѣтъ къмъ Лозен-

градъ. Въ тия именно дни трета армия развиваше съ всичката си стихия предвидения въ оперативния планъ ударъ тъкмо срещу лѣвото турско крило.

И въпрѣки блѣскавитѣ победи, които бѣха изтъргани по това време, въ шаба на действащата войска не се опииваха отъ славата, не се забравиха отъ успехитѣ. Тамъ все още се предполагаше, че боеветѣ на девети и десети октомврий сж се водили само съ предни части, задъ които нѣкъде се предполагаше да се намиратъ главнитѣ сили на турската тракийска армия. Тѣ невѣроятнo изглеждаше това подаване на турцитѣ напредъ и тѣхното влизане въ действие преди още окончателно да сж събрали всичкитѣ си сили. Нашето командване не можеше и не биваше да изгражда своя планъ върху възможнитѣ грѣшки на противника. Трѣбваше да бждатъ взети всички възможности предвидъ, а ако противникътъ извърши грѣшки, толкова по-зле за него.

И следъ като частитѣ отъ третия турски корпусъ бѣха разбити при Ериклеръ, Ески Полосъ и Петра, полковетѣ отъ нашата трета армия продължиха своя вихренъ устремъ и на единадесети октомврий влѣзоха въ Лозенградъ. Къмъ същото време се завършваше и ограждането на Одринъ отъ втора армия. Съ тия две постижения въ театра на военнитѣ действия бѣше завършена и първата операция отъ страна на българската войска въ Тракийския воененъ театъръ. За действията на Родопския отредъ и на Македонския фронтъ, които имаха само второстепенно значение за развоя на главното действие и не създаваха особени грижи на шаба на действащата войска, тукъ нѣма да се спираме.

Началникъ шаба на действащата войска, който съ най-малко участие бѣше проследилъ действията на войскитѣ отъ пети до единадесети октомврий, имаше всичкото основание да бжде доволенъ както отъ величественитѣ бойни прояви на войсковитѣ части, тѣй и отъ отличното осъществяване на собственитѣ му оперативни идеи. И все пакъ той още не разполагаше съ сведения, които да му покажатъ, че въ първитѣ шестъ дни на войната сж били напълно разбити и отхвърлени назадъ главнитѣ турски сили. При това, неговата първа грижа следъ заемаването на Лозенградъ бѣше да се събератъ колкото се може по-вече сведения за отхвърления противникъ и на първо мѣсто да се открие посо-

ката, по която той е отстъпилъ, и мѣстото, кждето се събиратъ разбититѣ турски части. Съ огледъ на по-нататъшния развоя на действията генералъ Фичевъ бързаше и съ събирането на българскитѣ сили, гледайки частъ по-скоро да приближи първа армия къмъ трета.

Сведенията за противника, обаче, и сега бѣха много оскъдни, защото нито отъ отдѣлнитѣ армии, нито отъ конната дивизия се получаваха необходимитѣ доносения. Опиянени отъ победата, шабоветѣ каточели не бързаха съ донесенията си, а началникъ шаба на действащата войска генералъ Фичевъ чакаше по-скоро да получи вѣрни и възможно по-пълни сведения за противника, за да организира следващия ходъ на действията при достатъчно изяснена обстановка. Но, както се спомена, такива сведения или не идваха навреме, или пъкъ не отговаряха на действителността.

Командуващиятъ третата армия, напимѣръ, на дванадесети октомврий, между другото, донасяше, че предната вечеръ петъ турски полка сж се спрѣли около селото Кавакли, на 15 км. югозападно отъ Лозенградъ, за да преградятъ пътя за Баба-Ески, и че срещу тия петъ полкове билъ насоченъ силенъ авангардъ, който после подкрепилъ съ цѣли две дивизии. Освенъ това, въ донесението си той увѣряваше шаба на действащата войска, че откъмъ Виза нѣма никаква опасностъ, и предлагаше да се оставятъ въ Лозенградъ само единъ-два полка конница съ една батарея, а съ всички други сили да настѣпи къмъ Баба-Ески, да заеме този градъ, а, ако бжде възможно, да заеме и Люле-Бургасъ и прекъсне ж. п. линия Одринъ—Цариградъ.

„Това донесение, пише впоследствие генералъ Фичевъ, още повече затрудни шаба на действащата войска, защото командуващиятъ трета армия предния день донесе, че неприятельтъ е отстъпилъ безредно къмъ Бунаръ-Хисаръ, а днесъ съобщава, че сж ангажирани 4-а и 6-а дивизии въ бой съ неприятель къмъ Кавакли, като въ същото време е организиралъ преследването му къмъ Каралъ, Енималъ, Лефеджи. Отъ конницата, която бѣше изпратена къмъ Бунаръ-Хисаръ, пъкъ нѣмаше никакво донесение“.

Горното донесение било толкова изненадващо, че, наистина, поставило генералъ Фичева въ недоумение и го накарало нѣкакъ насила да приеме, че турцитѣ се съ-

срѣдоточаватъ на линията Баба-Ески — Люле-Бургасъ, и да подготви следния свой ходъ за движение на войскитѣ въ южна посока. Все пакъ, обаче, той не допусналъ трета армия да настѣпи на югъ уединена, т. е. преди да се е приближила къмъ нея първа армия. А тъкмо това задържане на преждевременното втурване на югъ предпази нашата трета армия отъ действително съществуващата опасностъ да бѣде тя ударена въ флангъ откъмъ Виза и Бунаръ-Хисаръ и съ това се даде възможностъ навреме да се открие и поправи сторената грѣшка въ насочването на войскитѣ. Събитията, които произлязоха около Бунаръ-Хисаръ и Карагачъ само следъ три-четири дена, показватъ, колко основателно е било това задържане на трета армия отъ изолирано действие на югъ. Заедно съ това, обаче, тия събития посочватъ, колко затрудненъ е билъ българскиятъ началникъ щабъ на войската при ръководене на операциитѣ безъ достатъчно освѣтлена обстановка. Тукъ трѣбва да се изтъкне и обстоятелството, че по онова време организацията и техническиятъ срѣдства на връзкитѣ се намираща въ много примитивно състояние. А тъкмо тия примитивни връзки спѣваха твърде много своевременното изпращане на донесенията, което отъ своя страна пъкъ не даваше възможностъ на нашето главно командуване да бѣде навреме освѣтлено и да вземе своитѣ решения при измѣнена обстановка.

На тринадесети октомврий, следъ като на войскитѣ бѣ дадена почивка, генералъ Фичевъ издаде своята директива за подновяване настѣплението съ събрани сили. Армиитѣ, обаче, бѣха упѣтени на югъ срещу предполагаемия турски фронтъ на линията Баба-Ески и Люле-Бургасъ. При това, за да се осигури предприетото настѣпване откъмъ Виза, на трета армия се възложи да заеме съ отдѣленъ отредъ Бунаръ-Хисаръ, а на конната дивизия се даде задача да освѣтли мѣстността предъ настѣпващитѣ войски въ участъка Баба-Ески — Люле-Бургасъ — с. Карагачъ.

Тая директива, както е известно, не е почивала на положителни данни за мѣстонахождението на турскитѣ сили. Ето единъ случай, при който е трѣбвало да се вземе решение при неизяснена обстановка. Това, впрочемъ, и самъ генералъ Фичевъ признава. По тоя случай

въ книгата си „Висшето командуване въ Балканската война“ той пише:

„Главната причина да се заблудимъ въ обстановката за неприятелската армия бѣ обстоятелството, че командуващиятъ трета армия не изпълни директивата подъ № 4 за 12 октомврий, съ която се заповѣдваше конната дивизия да настѣпи по пѣтя Лозенградъ — Бунаръ-Хисаръ — Виза и да освѣтли фронта Тюркбей — Карагачъ — Урумкой, като изпрати разезди къмъ Баба-Ески — Люле-Бургасъ. Щабътъ на действащата войска считаше, че положението на неприятеля на изтокъ е освѣтлено и затова, при получаване на донесението отъ командира на трета армия за 13 октомврий, той предполагаше, че последниятъ действително е ориентиранъ върху обстановката и никакъ не подозираше, че заповѣдта на щабъ на действащата войска не е изпълнена. Въмѣсто това, по личния възгледъ на командуващия трета армия, конната дивизия е била пратена на югъ“.

И така, поради една безспорно отъ никого нежелана заблуда, на четириндесети октомврий войскитѣ бѣха насочени на югъ, излагайки лѣвия си флангъ на сериозна опасностъ отъ изтокъ. Защото тъкмо въ тая посока — около Виза — бѣха групирани по това време значителни турски сили. Благодарение, обаче, на това, че грѣшката бѣше навреме открита и поправена и то тъкмо отъ командуващия трета армия, опасността бѣше навреме предвардена. И действително, командуващиятъ тая армия, генералъ Радко Димитриевъ, насочи по пѣтя Лозенградъ — Бунаръ-Хисаръ не отдѣленъ отредъ, а почти цѣлата 5-а дивизия, която, макаръ и уединена, имаше сила и бѣше въ състояние да окаже подълготрайна съпротива въ случай на турско нападение откъмъ Виза и, следователно, можеше да спечели нуждното време за поправяне на положението. И, както се знае, тая дивизия успѣшно прегради опасната посока и на шестнадесети и седемнадесети октомврий изпита най-голѣмата тежестъ на борбата при сражението на линията Люле-Бургасъ — Бунаръ-Хисаръ.

Положието, което 5-а дивизия зае на четириндесети октомврий вечерта, както и добититѣ тоя день сведения за противника дадоха основание на генералъ Фичевъ на следния день да насочи войскитѣ на първа и тре-

та армии не вече на югъ, а на югоизтокъ, където щяха да намърятъ среща съ действителния турски фронтъ Люле-Бургасъ — с. Карагачъ.

Сблъскванията на петнадесети октомврий хвърлиха вече известна свѣтлина върху обстановката, обаче все още не се допускаше, че главнитъ турски сили се разгвватъ по линията Люле-Бургасъ — Бунаръ-Хисаръ. Това бѣ установено положително едва на шестнадесети октомврий, когато дивизиитъ отъ трета армия влѣзоха въ тежки боеве къмъ Люле-Бургасъ, Карагачъ и Бунаръ-Хисаръ.

И наистина, тоя день — шестнадесети октомврий — трета армия се натъкна на голѣми турски сили, които заемаха позиция по хребета източно отъ рѣката Карагачъ-дере — отъ Люле-Бургасъ до с. Карагачъ. А въ сжщото това време лѣвофланговата 5-а Дунавска дивизия пъкъ бѣше се натъкнала на цѣлия трети корпусъ и части отъ още два турски корпуса, които бѣха преминали сами въ настѣпление откъмъ Виза.

Въпрѣки добития успѣхъ при с. Карагачъ, дето 4-а Преславска дивизия бѣ проникнала въ турското разположение и направила сериозна стѣпка за разкъсване на противниковия фронтъ, положението на трета армия на 16 октомврий вечерята бѣше доста сериозно.

Командуващиятъ армията генералъ Радко Димитриевъ бѣ разбралъ тоя день, че е ималъ работа съ главнитъ турски сили на източната турска армия, защото, и следъ като бѣше вкаралъ въ действие всичкитъ си части, пакъ не бѣ успѣлъ да отхвърли противника и да достигне заповѣданата му линия с. Сатжкьой — Виза. Въ щаба на действащата войска сжщата вечеръ той донесе:

„Успѣхме да се задържимъ на мръкване на заетитъ позиции; контъръ-атакувани, нашитъ се удържаха. Имаме много ранени. Надвечеръ пристигна 1-а дивизия и се развърна на неприятелския лѣви флангъ. Утре ще продължимъ боя“.

Приемането на решителната борба отъ главнитъ турски сили по линията Люле-Бургасъ — Бунаръ-Хисаръ бѣше истинска изненада за щаба на действащата войска. Тамъ изобщо се очакваше тая среща да стане къмъ Чорлу — Сарай. Подобни случайности, впрочемъ, не сж необикновени явления въ време на война. Гене-

ралъ Фичевъ знаеше това много добре и възприе идеята да използува всѣка случайностъ за осжщствяване на своитъ планове.

Безъ да губи време, той взе решение да даде на ангажираната въ боеве на фронта трета армия роля на прикриваща сила, а съ първа армия да нанесе решителния ударъ сега вече срещу лѣвия флангъ на турцитъ при Люле-Бургасъ. За ядове нѣмаше време, нито бѣше мѣсто. Въ тоя часъ бѣше нужна дейностъ, която да се прояви съобразно промѣнената обстановка.

При ясно схващане, какво трѣбва да се прави, генералъ Фичевъ издаде своята директива за действията на седемнадесети октомврий въ следния смисълъ: „Първа армия остава резервъ на трета армия, като заеме съ една бригада позиция при Люле-Бургасъ и се окопае. Трета армия да обърне особено внимание на лѣвия си флангъ, като го обезпечи откъмъ Урумбейли — Айваджикъ“.

За генералъ Фичевъ бѣ вече ясно, че на нашитъ две полски армии предстоятъ решителни, а може би и смѣдбоносни боеве. И, за да подкрепи тѣхнитъ усилия, още на шестнадесети октомврий 3-а дивизия бѣше снета отъ линията на обложението при Одринъ и притеглена къмъ Люле-Бургасъ. Сжщия день една бригада отъ тази дивизия, която бѣ достигнала с. Османли, бѣ дадена въ разпореждане на командувашия трета армия и на следния день тя можа да се яви къмъ Бунаръ-Хисаръ тъкмо въ най-критическия моментъ за 5-а Дунавска дивизия.

Сражението, завързано отъ трета армия, продължи съ голѣма сила и на седемнадесети октомврий. Лѣвофланговата 5-а дивизия бѣше нападната тоя день отъ превъзхождащи турски сили и отблъсната къмъ Бунаръ-Хисаръ.

Първа армия, обаче, въ сжщото време атакува и отхвърли лѣвия турски флангъ на изтокъ отъ Люле-Бургасъ и зае висотитъ източно отъ тоя градъ. 4-а Преславска дивизия, както вече се спомена, бѣше успѣла привечеръ на шестнадесети октомврий да заеме частъ отъ турската позиция надъ с. Карагачъ.

На седемнадесети октомврий, съ целъ да се създаде мѣстно единство въ действията на първа и трета армии, на командуващия трета армия генералъ Радко Димитриевъ, който донасяше, че слабо е поддържанъ. Въ разпореждане на сѣщия бѣ дадена и конната дивизия и ползува отъ положението на 5-а дивизия, „окончателно да отхвърли съ подчиненитѣ му армии дѣсното крило противниковата позиция, да не се увлича въ далечно преследване. За тази целъ да използва само конната дивизия.

Действията на осемнадесети октомврий се развиха благоприятно за българското орѣжие. Турцитѣ тоя день бѣха бити по цѣлия фронтъ отъ Люле-Бургасъ до Карагачъ и отхвърлени назадъ. Само срещу 5-а Дунавска дивизия тѣ не бѣха още отстъпили и даже проявяваха нови нападателни усилия. При това положение въ щаба на действащата войска бѣ получено следното донесение отъ командуващия трета армия, което бѣ писано на осемнадесети октомврий въ два часа следъ пладне до главнокомандуващия:

„Препълненъ отъ щастие и национална гордостъ, донасямъ на Ваше Величество, че, следъ триндесетдневни вътрешно упорити боеве, днесъ, съ съвмѣстнитѣ усилия на дветѣ армии, ние обѣрнахме армията на противника въ бѣгство“ . . . „Армията ще преследва противника по стѣпкитѣ и тази вечеръ ще достигне линията: Соуджакъ-дере“ и пр.

Понеже спечелената победа бѣше изразена съвсемъ общо, а въ миналитѣ дни трета армия бѣше преживѣла доста тежки кризи и войскитѣ ѝ бѣха изморени, началникъ щаба на действащата войска реши да задържи преследването и да даде време на частитѣ да отпочинатъ и да се приведатъ въ редъ. Поради това до командуващия съединенитѣ армии бѣха отправени нареждания да спре настѣплението, да се затвърди на линията Люле-Бургасъ—Чонгора—Соуджакъ и да вземе мѣрки за разузнаване въ всички посоки. Единъ разузнавателенъ отредъ той трѣбваше да изпрати къмъ Мидия и въ посока на тоя градъ да уреди сериозна охрана и на-

блюдение. Къмъ Муратли—Родосто пѣкъ трѣбваше да се прати конната дивизия и пр.

На деветнадесети октомврий особени действия не се развиха, обаче въ щаба на действащата войска не се получиха и никакви допълнителни сведения за положението следъ спечелената победа. „Предполагахме, можели тоя день да установятъ предни отреди не сѣ приятеля, който, споредъ донесението на командуващия трета армия, отстъпваше „въ пълно бѣгство“. На следния день, обаче, командуващия трета армия донесе въ щаба на действащата войска следното:

„По всички добити досега сведения, изглежда, че турцитѣ концентриратъ главнитѣ си сили къмъ Виза, срещу нашия лѣвъ флангъ. Затова моля разпореждане въ смисълъ на телеграмата ми № 978 отъ днесъ“ (20 X, 12 часа 30 минути).

Това донесение не съвпаднаше съ действителността, обаче то силно подчерта обстоятелството, че на война не е така лека работа да се добиватъ пълни и вѣрни сведения за противника и че погрѣшнитѣ заключения сѣ възможни, както сѣ възможни и случайности на бойната обстановка.

И така, макаръ следъ доста мѣчителни часове за началникъ щаба на действащата войска, сражението при Люле-Бургасъ—Бунаръ-Хисаръ бѣше победоносно завършено. А че часоветѣ за генералъ Фичевъ сѣ били мѣчителни, говори самата действителност на нѣщата: да рѣководишъ една сѣдбоносна за родината военна операция, да движишъ една сто и петдесетъ хилядна войска по далечнитѣ простори на Тракия, нѣкъде извън която се събиратъ и се готвятъ за решителна борба силитѣ на една голѣма империя, и на всичко отгоре да бѣдешъ недостатъчно или невѣрно осведомяванъ за противника и, най-после, да се осуetyватъ идеитѣ ти поради необяснени въ момента причини, не е лесно поносимо положение. Само съ спокойния духъ, гѣвката стратегическа мисълъ и войнишкото самообладание на генералъ Фичевъ можеше да се устои на това изпитание и, въпрѣки всичко, да се изведатъ работитѣ на добъръ победоносенъ край.

Военачалникътъ генералъ Иванъ Фичевъ, върху чиито плещи бѣ легнала цѣлата отговорностъ за сѣд-

бата на родината въ октомврийскитѣ дни на войната съ Турция, изпълни блѣскаво своята задача.

До двадесети октомврий на Тракийския операционен театър се бѣше създадо следното положение:

Одринската крепостъ, следъ редъ боеве, бѣше напълно обградена. Щабътъ на действащата войска не се подаде на увлѣчението да атакува крепостта, а насочи всичкитѣ си усилия да се разбие преди всичко полската войска на противника. Поради пристигането на сръбски полкове, части отъ блокадната втора армия бѣха насочени за засилване войскитѣ, на които стоеха действия по посока на Чаталджа и Цариградъ.

Първа и трета армии бѣха завладѣли укрепената турска позиция по лѣвия брѣгъ на р. Карагачъ-дере. Турската източна армия се намираше въ отстъпление въ източна посока. Само предъ лѣвофланговата 5-а дивизия стоеха турски части.

Отъ падналитѣ дъждове пѣтищата бѣха станали почти непроходими и почвата се бѣше покрила съ истински малки блата.

Между това, докато по бойнитѣ театри се развиваха успѣшнитѣ действия на българскитѣ войски и името на българина се споменаваше съ възхищение по цѣлъ свѣтъ, по политическия хоризонтъ на България почнаха да се появяватъ първитѣ съмнителни мъглявини: въ Румъния вече се вземаха мѣрки за военни приготовления.

Действително, още при започването на войната срещу Турция въ румънската столица било усвоено гледището да се предявятъ искания отъ България, но следъ свършването на самата война. На шестнадесети октомврий румънскиятъ министерски съветъ, подъ председателството на краля, решилъ „засега да не прави мобилизация“, но отпустиналъ свръхсметни кредити за доставка на бойни припаси и орѣжие. Въпросътъ е изнесенъ вече и въ печата. По това време и румънскитѣ вестници пишатъ, че Румъния не може да остане безчувствена поради това, че голѣма България ставала опасна за нея.

Всичко това показваше, разбира се, че северната българска съседка постепенно издава своето недоброжелателство къмъ България и своитѣ претенции за нейни земи.

Отъ друга страна, имаше сведения и за по-добри нѣща. Бѣше се заговорило за примирие. И наистина, на двадесети октомврий това сведение било потвърдено отъ самата действителностъ: турскиятъ министъръ-председателъ Кямиль паша изпратилъ предложение до Царя-главнокомандуващъ за примирие.

Генералъ Фичевъ научилъ за молбата на Кямиль паша, когато главната квартира пристигнала въ Лозенградъ. Приемайки това предложение за искрено, което могло да се разбере само следъ като се изслушатъ турцитѣ, той го одобрилъ въ себе си. Чуждъ на увлѣченията и притежаващъ полководческо чувство на мѣрка, генералъ Фичевъ мислѣлъ, че това обстоятелство създава добъръ моментъ „да се тури край на войната и да се спратъ кръвопролитията, като се избѣгнатъ по този начинъ възможнитѣ усложнения между съюзницитѣ и голѣмата опасностъ за великитѣ сили отъ общеевропейската война“.

Едновременно съ предложението за примирие, обаче, турцитѣ предприеха не само дипломатически, но и енергични военни мѣрки за събиране нови резерви и за оказване нова съпротива. Отъ друга страна, отъ историята е известно, че турцитѣ не единъ пѣтъ съприбѣгвали до примирие само съ целъ да печелятъ време. Но, както и да е, турското предложение не бѣ прието.

Между това генералъ Фичевъ продължаваше подготовката на похода къмъ Чаталджа. Той знаеше, че, независимо отъ всичко, операциитѣ срещу противниковитѣ войски трѣбваше да следватъ своя естественъ пѣтъ.

И действително, на двадесетъ и четвърти октомврий войскитѣ на първа и трета армии маршируваха вече къмъ Чаталджа. Седемъ дивизии въ успоредни, безкрайно дълги колони крачеха изъ калнитѣ пѣтища на Източна Тракия и, подобно на своитѣ прадѣди подъ Крума и Симеона, отиваха да разрешатъ една велика историческа задача. . .

Въ края на м. октомврий българскитѣ войски бѣха вече достигнали предъ укрепената Чаталджанска линия, задъ която бѣ намѣрила убѣжище турската войска. На трети ноемврий, т. е. въ навечерието на предприетата атака, дивизиитѣ на първа и трета армии бѣха разполо-

жени предъ укрепената позиция, която се простираше отъ брѣга на Черно море на северъ до брѣга на Мраморно море на югъ и отстоеше едва на тридесетъ километра отъ самия Цариградъ.

Походътъ къмъ Чатаалджа, който представяше една стройна, жива система отъ пмтуващи войски, образуваше вѣнеца на оперативния български планъ, съставенъ и приложенъ отъ началникъ щаба на войската генералъ Фичевъ.

Преживѣлъ тревогитѣ, които съпровождатъ командванетоъ въ време на война, той съ чувство на задоволство следѣше хода на движението и съ истинска грижа на военачалникъ съобразяваше бъдещия развой на събитията. Достигането на войскитѣ предъ укрепената турска позиция при Чатаалджа, обаче, изведнажъ го изправи предъ непредвидени препятствия и най-вече — предъ голѣми служебни мъжнотии и голѣми лични огорчения . . .

4. Чатаалджа

Чатаалджа! — едно име, единъ символъ на хероизъмъ и на нещастие. . . Едно име, което, ако и да е свързано съ военно поражение, доста много помрачи блѣсъка на българското оръжие. . . Защото следъ грознитѣ опустошения на страшната холера българскитѣ полкове загубиха много отъ своята морална и духовна сила и трѣгнаха къмъ подвига и смъртта сражени отъ епидемията, измокрени отъ студения есененъ дъждъ и потънали въ калъ. . . Защото атакуващитѣ дивизии бѣха тласнати напредъ къмъ укрепената позиция безъ никаква подготовка за това, безъ нуждната огнева подкрепа и, най-последно, безъ да бди надъ тѣхъ и да ги ръководи хероиченъ духъ и толкова необходимата воля за победа отъ страна на самото командване. . .

Сражението при Чатаалджа се предприе не само при тежка материална и морална обстановка, но и при твърде своеобразенъ начинъ на командване. И действително, това сражение се започна следъ страшния смутъ отъ една холерна епидемия, при много неблагоприятни атмосферни условия, безъ достатъчна предварителна подготовка и организация и най-последно — много прибрзано, макаръ че военни и политически съ-

ображения на момента съ диктували едно бързо действие на българскитѣ войски. При това решението за хвърляне на войскитѣ въ атака срещу една укрепена позиция, каквато е Чатаалджанската, е било взето отъ помощникъ главнокомандувания генералъ Михаилъ Савовъ безъ участието на морално отговорния началникъ щаба на войската генералъ Фичевъ. Мнението на генералъ Фичевъ, който до това време бѣше ръководилъ операциитѣ презъ всичкото време на войната, да не се избързва съ атаката и да се взематъ необходимитѣ мѣрки за осигуряване на успѣха, бѣше оставено безъ внимание при най-важния актъ на победоносния походъ. Генералъ Савовъ не се отнесе до генералъ Фичевъ даже за организирането на тая атака и самъ издаде заповѣдта за нейното започване.

Причинитѣ за това необичайно и все пакъ, при негласното двуначалие, твърде възможно явление, тия причини за това явление въ командната работа въ време на война съ твърде много. Може би поради дрѣзката самоувѣреностъ на генералъ Савовъ, може би поради мнителностъ и подозрение, че генералъ Фичевъ е противъ атаката, може би най-сетне поради други знайни и незнайни съображения, атаката на Чатаалджанската укрепена линия се предприе, въпрѣки установения редъ за командване, отъ самия помощникъ на главнокомандувания.

Всѣщностъ генералъ Фичевъ не бѣше противъ атаката на Чатаалджа. Той искаше, обаче, тази атака добре да се организира, да се предприеме както военната наука и действителната обстановка изискватъ и, най-сетне, следъ като се отслаби гнетещата атмосфера отъ холерната напасть. Той нито се бѣше отказалъ отъ изпълнението на своя отечественъ дългъ, нито пъкъ бѣ угаснала у него амбицията на военния човѣкъ да окичи челото си съ лавритѣ на една историческа победа. Той, обаче, мислѣше за всички възможности на войната, виждаше далеко и искаше да не постави въ опасенъ рискъ едно голѣмо дѣло и да помрачи спечелената слава, която красѣше вече българскитѣ знамена.

„Движението на изтокъ, къмъ Чатаалджа, бѣше историческа необходимостъ, пише генералъ Фичевъ*), за

*) Балканската война, стр. 191.

да нанесем последното поражение на противника, щом като отблъснахме интервенцията на великитѣ сили и предложението на Камилъ паша за мир“.

Така щото генералъ Фичевъ, у когото войнишкото съзнание проникваше въ цѣлото му същество, не можеше да върши друго, освенъ това, което нуждитѣ на войната и волята на Върховния Вождь изискваха. Фактъ е, обаче, че за сраженията при Чаталджа той бѣ пренебрегнатъ и атаката се започна по заповѣди и въ присѣтствието на помощникъ главнокомандувания генералъ Савовъ.

Разбира се, всичко това ставаше отъ името на Царя-главнокомандуващъ, макаръ съветътъ за предприемане на тая неподготвена, зле проведена и неуспѣшно завършена атака да му бѣше даденъ отъ самия генералъ Савовъ. А последниятъ, ако и да имаше титлата помощникъ главнокомандуващъ, бѣше лице неотговорно, защото отговорноститѣ за военнитѣ операции носѣше и трѣбваше да носи само началникъ щаба на действащата войска. Наистина, по начало, началникъ щаба на войската носи предъ главнокомандувания само морална отговорност, тъй като отъ негово име взема решения и отдава заповѣди до войскитѣ, но затуй пъкъ, докато тоя началникъ щаба стои на своя постъ, мнението му би следвало да бѣде по-мѣроугодно, отколкото това на всѣки другъ съветникъ, ако, разбира се, за пренебрегването му при дадения случай не е имало нѣкои особени причини. При все това прескачането на генералъ Фичевъ при заповѣдане атаката на Чаталджанската позиция бѣше груба грѣшка отъ гледна точка на правилния служебенъ редъ за командване въ мирно и военно време. Но . . . всички смъртни грѣшати. Съ това евангелско утешение минаваме къмъ действителността на нѣщата въ българската главна квартира и следъ несполучливата Чаталджанска атака.

„Въ края на м. октомврий, следъ сражението при Люле-Бургасъ — Бунаръ-Хисаръ, пише генералъ Фичевъ*), забелязахъ едно охладяване отъ страна на Царя къмъ мене и по всички служебни дѣла той почна да се отнася до генералъ Савовъ, като къмъ действителенъ ръководител на военнитѣ действия“ . . .

*) Балканската война, стр. 190.

Генералъ Фичевъ отдава това на създаденото у Царя незадоволство, че войскитѣ бавно настѣпватъ къмъ Цариградъ. . . Трѣбва да признаемъ, обаче, че въ случая нѣмаше нѣкакво обикновено неудоволствие, сложено на лична почва. Царь Фердинандъ, колкото и да не бѣше запознатъ съ тайнитѣ на военното изкуство, имаше въ този случай едно вѣрно чувство за това, което трѣбваше да се прави. Той схващаше много добре, че следъ голѣмата победа, която неговитѣ войски изтъргнаха въ сражението при Люле-Бургасъ и Бунаръ-Хисаръ, е наложително да се бърза и да се преследва разбитиятъ противникъ безъ отдихъ, макаръ за това да е необходимо да се вложатъ и последнитѣ напрежения на войската. Заедно съ това той разбираше, че само по този начинъ на преследване не ще се даде възможност на турцитѣ да се съвзематъ и само тъй ще може да се събератъ плодоветѣ отъ удържаната блѣскава победа.

И затуй, когато къмъ двадесетъ и шести октомврий войскитѣ били стигнали къмъ Чорлу—Сарай, Царьтъ се обърналъ къмъ генералъ Фичевъ съ една доста тежка забележка, че „отъ една седмица имало само отрицателни резултати*), и заповѣдалъ да се мръднатъ войскитѣ напредъ.

Къмъ всичко това може би да е имало и нѣкакви интриги и нашепвания отъ заинтересовани или пако-стни хора, но фактъ безспоренъ си остава, че по-раншнитѣ добри отношения на Царя къмъ генералъ Фичевъ отъ края на м. октомврий бѣха пречупени. Това генералъ Фичевъ вижда и чувствува, но го понася съ войнишко търпение, защото вѣрва, че, когато и да е, Царьтъ ще се убеди въ неговото неизмѣнно чувство и въ неговата добра воля да бѣде полезенъ на Короната и Отечеството. Въ действителностъ войскитѣ пѣтуваха къмъ Чаталджа съ доста усиленни походи, но, при лошитѣ пѣтища и при още по-лошитѣ климатически условия, една армия отъ 150,000 човѣка съ нейния огроменъ тилъ отъ обози и транспорти не можеше да развие скоростъ вънъ отъ силитѣ на човѣка пехотинецъ и въпрѣки възможноститѣ за работа на снабдителнитѣ служби. Впрочемъ, за шесть дена тази войска маса

*) Балканската война, стр. 190.

бъ изминала повече отъ осемдесетъ километра, което, въпреки тежкитѣ условия за пътуване, е нѣщо повече отъ обикновената скоростъ за подобни предвижвания.

Въ връзка съ неудобството за снабдяване поради удължаване на съобщителната линия въ тила на войскитѣ до триста километра, дошитѣ пѣтица и пресѣчената мѣстностъ, бедността на Цариградския полуостровъ, въ който войскитѣ навлизаха, и пр., началникъ щаба на действащата войска не можеше да работи само съ чувства и, пренебрегвайки основнитѣ искания на оперативното изкуство, да тласка живата сила напредъ, безъ да държи смѣтка за условията за нейното снабдяване. Наистина, командувачиятъ трета армия генералъ Радко Димитриевъ искалъ по-скоро да се върви напредъ, „за да не пропустнемъ да биемъ неприятеля, докато не се е организирай“, а, както вече се спомена, бързалъ е и самиятъ главнокомандуващъ, та даже трѣгването къмъ Чаталджа на двадесетъ и четвърти октомврий е било, споредъ генералъ Фичевъ, нѣкакъ насилено и наченато преди пълното уреждане на тиловитѣ служби. Затова пъкъ още съ достигането на войскитѣ предъ укрепената Чаталджанска позиция липситѣ въ продоволствието били осезателно почувствувани и то най-вече въ трета армия. Холерата още повече отегчила положението и поради това у началникъ щаба на действащата войска генералъ Фичевъ се затвърдило убеждението, че съ атаката на тази позиция не бива да се бърза.

„Сутринта на първи ноемврий, пише генералъ Фичевъ*), ние двама съ генералъ Савовъ обстоятелно проучихме този въпросъ, като взехме предвидъ всичкитѣ про и контра и единодушно дойдохме до решението, че не трѣбва да се бърза съ атаката на турската позиция, догдето не се осигури сполуката и докато дветѣ армии — първа и трета — не бждатъ готови за тази операция. Генералъ Савовъ самъ предложи да заявимъ това категорично на Негово Величество Главнокомандуващия, понеже, казваше той, ние ще поведемъ на касапница граждани на конституционна държава, за което поемаме голѣма отговорностъ“.

На първи ноемврий, когато генералитѣ Савовъ и Фичевъ се явили въ Лозенградъ при Царя-главнокомандуващъ, следъ като тѣ изказали мнението си за приемане предложението на Кямилъ паша, генералъ Фичевъ направилъ докладъ предъ Царя за състоянието на войската къмъ първи ноемврий и, като изтъкналъ опасността отъ появилата се холерна епидемия, доложилъ, че за моментъ грижата въ това отношение е погълнала всичкото внимание на командувачето. Тогава Царьтъ го запиталъ, дали при тия условия не е възможно да се атакува Чаталджанската позиция.

„На този въпросъ, казва генералъ Фичевъ, отговорихъ: При това положение на войскитѣ, които още окончателно не сж съсредоточени, и при тази холерна епидемия, която взима голѣми размѣри, считамъ за опасна такава атака, защото тя може да свърши съ несполука; не сме готови за това голѣмо сражение и не трѣбва да се бърза“.

Царьтъ тогава се обърналъ съ сжщия въпросъ и къмъ генералъ Савовъ, който отговорилъ, че сподѣля това мнение на началникъ щаба на действащата войска, но все пакъ допуска възможността за една атака. Съ последнитѣ си думи генералъ Савовъ измѣнилъ на общото решение да не се бърза съ атаката и поставилъ генералъ Фичевъ въ твърде деликатно положение предъ Царя. И може би тъкмо тази уговорка е изиграла фаталната роля да увлѣче главнокомандуващия въ неговото решение за набързо предприетата атака. Отъ тоя моментъ вече генералъ Савовъ излиза, така да се каже, на преденъ планъ и става действителенъ факторъ въ командувачето на войската.

При създаденото неудобно положение за началникъ щаба на действащата войска предъ Царя — генералъ Фичевъ се видѣлъ принуденъ да възприеме мнението на генералъ Савовъ, обаче при условие: да се изпрати една мисия отъ главната квартира, начело съ генералъ Савовъ, която, „като събере необходимитѣ сведения отъ командувачитѣ дветѣ армии и началникитѣ на дивизиитѣ за положението на частитѣ и здравословното имъ състояние, да вземе тѣхното мнение за бждещата атака на Чаталджанската позиция и следъ това да се върне въ главната квартира на докладъ“.

*) Балканската война, стр. 199.

чакъ следъ този докладъ, пише генералъ Фичевъ, щѣх-
ме да вземемъ решение за действията подъ Чатаалджа“.

На втори ноемврий мисията, въ съставъ генералъ
Михаилъ Савовъ, полковникъ Стефанъ Нерѣзовъ и
полковникъ Калинъ Найденовъ, заминала за Чатаалд-
жанския фронтъ, като получила „специални приказа-
ния“, чието съдържание не било известно на генералъ
Фичевъ. На трети ноемврий, обаче, въ 16 часа генералъ
Фичевъ получи копие отъ заповѣдта на генералъ Са-
вовъ, съ която той заповѣдваше на четвърти ноемврий
да се атакува Чатаалджанската укрепена позиция. Гене-
ралъ Фичевъ бѣше твърде много изненаданъ отъ така
издадената заповѣдъ направо отъ генералъ Савовъ,
който за пръвъ пѣтъ подписваше единъ команденъ
актъ, безъ да е било официално установено и опове-
стено подобно негово назначаване.

Той, както е известно, до това време се считаше
само като съветникъ на главнокомандувания и команд-
ни функции не му бѣха присвоени.

На четвърти ноемврий атаката действително за-
почна, за да бѣде прекратена на следния день. И дей-
ствително, на пети ноемврий командуваниятъ съе-
диненитѣ армии генералъ Радко Димитриевъ донесе:

„Следъ вчерашнитѣ и днешнитѣ боеве редоветѣ ни
сжъ силно разрѣдени. Маса войници, изгубили духа, на-
пущатъ редоветѣ подъ предлогъ на действителна или
привидна болестъ. Това е най-голѣмото зло. Нѣма да
бѣде преувеличено, ако считаме, че отъ строя сжъ из-
лѣзли 50% убити, ранени и болни. У останалитѣ въ
строя войници и офицери отъ запаса духътъ е силно
пониженъ. Опасяваме се поради това, че нѣма да бѣ-
демъ въ състояние да се удържимъ така много про-
дължително време, ако противникътъ мине въ настѣ-
пление. Даже ако не бѣдемъ атакувани, болестъта ще
ни разложи въ най-кѣсо време окончателно, особено
следъ настѣпилитѣ отъ вчера влага и студове. Моля,
поради това, да се намѣри най-скоро изходъ отъ това
положение“.

Въ известни отношения това мрачно донесение бѣ-
ше твърде много пресилено. То даваше, обаче, една
много вѣрна картина за голѣмото смущение и за изгу-
беното самообладание на самия командувачъ съеди-

ненитѣ армии при Чатаалджа генералъ Радко Димит-
риевъ, отколкото за лошото положение, което не бѣ
тѣй безнадеждно, както той го рисуваше.

Генералъ Савовъ дочака започването на сражение-
то, като лично наблюдаваше развоя на действията отъ
висотата източно отъ селото Акаланъ. Следъ като до-
лови, обаче, че работитѣ не отиватъ добре, рано сут-
риньта на пети ноемврий побърза да отпѣтува за Ло-
зенградъ. Въ сжщото време, когато въ главната квар-
тира се получиха нерадостнитѣ новини отъ Чатаалджа,
генералъ Фичевъ бѣше извиканъ при Царя, който, мно-
го нервиранъ отъ лошитѣ известия, му направи доста
остра бележка, безъ, разбира се, да знае, дали неуспѣ-
хътъ се дължи на прибързаното решение за атаката
или на лошо организираното и още по-лошо рѣково-
дено действие. Наистина, въ случая най-малко отгово-
ренъ за неуспѣха при Чатаалджа можеше да се счита
генералъ Фичевъ, чието мнение за самата атака бѣше
пренебрегнато. Все пакъ той разбра болката на Царя,
защото въ тоя моментъ самъ изпитваше още по-голѣ-
ма болка отъ този пръвъ неуспѣхъ на българската
войска.

Чатаалджанското приключение, позволяваме си тѣй
да наименуваме съвкупността на събитията, които
доведоха българското командване до една зле отмѣ-
рена стѣпка и хвърлиха войскитѣ въ една неподготве-
на, слабо рѣководена и твърде набързо прекратена
борба, болезнено засегна у генералъ Фичевъ не само
чувството на военния човѣкъ, но и честолюбието на
военачалника, който победоносно бѣ осъществилъ
една вѣковна мечта на много български поколѣния —
да постави българската войска предъ стенитъ на Цари-
градъ страшна и могъща за последенъ ударъ надъ про-
тивника. Но генералъ Фичевъ бѣше войникъ съ цѣло-
то си сжщество — той не се подаде на личнитѣ си
огорчения и, безъ да се опитва да обвинява когото и
да било, мълчаливо понесе упрѣка на Царя-главноко-
мандувачъ.

Тукъ ще повдигнемъ само малко завесата, за да се
надникне, какъ е било взето решението за Чатаалджан-
ската атака и какъ е била издадена заповѣдта за сж-
щата, и затова ще приведемъ само нѣкои бележки отъ
 мемоаритѣ на полковникъ Нерѣзовъ, вториятъ членъ на

мисията, която бѣ изпратена отъ главната квартира на трети ноемврий на Чаталджа и която бѣ се срещнала съ командувашия съединенитѣ армии генералъ Радко Димитриевъ въ с. Ерменикьой, за да се изследватъ условията за една атака на турската позиция при Чаталджа.

Полковникъ Нерѣзовъ бѣ писалъ, че докладътъ на генералъ Димитриевъ билъ благоприятенъ и че неговитѣ войски били годни за едно настѣпление съ една вѣроятностъ за успѣхъ 90% и по-нататъкъ бележи:

„Тогава генералъ Савовъ, безъ да прати докладъ до главнокомандувашия, заповѣда на началника на оперативното отдѣление полковникъ Нерѣзовъ да приготви директиви за настѣпване на армията. . . безъ знанието на началникъ щаба на армията“.

И като не намира оправдание за подобно отнасяне къмъ началникъ щаба, полковникъ Нерѣзовъ по-нататъкъ пише:

„. . . Генералъ Фичевъ не бѣше противъ атаката на Чаталджа, обаче той не бързаше, вземаше всички мѣрки да се подготви и тогава да я заповѣда“.

Въ свръзка съ атаката на Чаталджанската укрепена позиция генералъ Фичевъ загуби благоразположението на главнокомандувашия. Сжществуващото довѣрие на Царя къмъ този генералъ бѣше силно поколебано, макаръ неговата вина да бѣше само тая, че искаше да не се предприематъ прибързани действия и да се осигури победата при Чаталджа чрезъ една здрава подготовка на сражението.

*

Цельта на тия страници не е да диримъ и посочваме отговорности за несполучливо завършената атака. Не можемъ, обаче, да не подчертаемъ, че за този печаленъ край на сражението отговорности на генералъ Фичевъ не може да се приписватъ. Съ рискъ да бѣде лошо погледнатъ и изтъкуванъ, той, въ кръга на своитѣ възможности, се противопостави на прибързаното действие. Неговото разбиране, неговото съкровено желание бѣше да се предприеме само една добре подготвена въ всѣко отношение атака, да се осигури нейниятъ успѣхъ и чрезъ блѣсъка на победата да украси българската царска корона съ ореола на вѣковно мечтаната слава.

Неуспѣхътъ при Чаталджа, освенъ на изтъкнатитѣ вече причини, се дължи твърде много и на недостатъчната организация на самото действие, а може би до известна степенъ — и на отслабената воля у нѣкои голѣми командири да се отива до Цариградъ, който се считаше вѣковна мечта и даже право само на руската империя. Присѣтствието въ щаба на трета армия на председателя на руската „Дума“, Гучковъ, и на писателя Немовичъ-Данченко, може би, сжщо така е оказало известно влияние въ това отношение.

Новинитѣ отъ бойния Чаталджански фронтъ се приключиха на пети ноемврий съ донесението на командувашия съединенитѣ армии генералъ Радко Димитриевъ, изпратено късно презъ нощта, съ което донася, че е „необходимо да се направи всичко възможно за едно примирие и за снемане армията отъ позицията, тъй като духътъ е падналъ до крайностъ поради страшно увеличаващата се болезненостъ. Положението считамъ за безнадеждно, щомъ не можемъ да извадимъ здрави и прѣсни войски“.

Ето що донасяше генералъ Радко Димитриевъ, който само по-предния денъ е считалъ, че успѣхътъ е 90% сигуренъ, когато въ борбата не бѣха още намѣсени цѣли три дивизии. Но върху подробноститѣ по този въпросъ ние тукъ не ще се спираме, нито ще откриваме споръ, дали е било възможно или не довѣршването на започнатата атака, макаръ че положението на противника бѣше въ всѣко отношение по-лошо отъ нашето.

Положението, при което изпаднаха войскитѣ при Чаталджа, и особено положението на трета армия, бѣше действително много трудно. Холерната напасть, която вземаше по стотици жертви и вселяваше почти суевѣренъ страхъ, загубитѣ въ двудневния бой, мократа студена есенъ, страшното разкалване на пѣтищата и невъзможността за снабдяване на частитѣ — всичко това бѣше отъ естество да създаде най-мрачни изгледи даже у твърдитѣ натура. Но на война, казватъ, нѣма положение, отъ което да не може да се излѣзе. Наистина, щабътъ на действащата войска намѣри, че първото нѣщо, което въ случая трѣбва да се направи, е да се уреди тилътъ на войскитѣ. Въ тая посока се разви и дейността на Главното тилово управление.

Между това, на двадесет и първи ноемврий се сключи примирие, което даваше възможност за една истинска работа въ това отношение и особено за по-успѣшна борба съ холерата. Заедно съ това бѣ разпоредено частитѣ да се измѣкнатъ отъ калѣта и отъ лошитѣ условия за подслонъ и снабдяване и да се разположатъ на квартири въ опредѣлени по-задни райони.

На заеманитѣ до пети ноемврий позиции армитѣ трѣбваше да оставятъ по една авангардна дивизия.

Не бѣше лесна работата и по изтеглянето на войскитѣ и главно на артилерията. Както и да е, обаче, частитѣ се изтеглиха въ опредѣленитѣ имъ райони и тукъ прекараха зимата.

До края на ноемврий всичкитѣ нареждания по действащата войска изхождаха отъ генералъ Фичевъ, който, въпрѣки изживѣната горчивина, стоеше на своя постъ и съ войнишка преданостъ изпълняваше голѣмата си длъжностъ. Отъ първи декемврий, обаче, Царьтъ се отправи за София и възложи командването на войската на помощникъ главнокомандувания генералъ Савовъ. Генералъ Фичевъ вече остана само като началникъ щаба — техническо лице, което рѣководна роля нѣма. Не следъ много време, обаче, генералъ Савовъ мълкомъ отнелъ и тая функция на генералъ Фичевъ и последниятъ билъ оставенъ на заденъ планъ...

Започнатитѣ следъ примирието преговори за миръ вървѣли много трудно и бавно, докато на петнадесети януарий 1913 година бѣха прекъснати и военнитѣ действия отново започнаха. Главна прѣчка за приключването на войната билъ Одринъ, който още се намираще въ рѣцетѣ на турцитѣ и тѣ упорствуваха да го отстъпятъ съ единъ миренъ договоръ.

Въ започнатата наново война българската войска даде блѣскави доказателства за своята боеспособностъ. При Чаталджа и особено при Булаиръ се развиха действия, които нагледно показваха, че, въпрѣки преживѣнитѣ трудности и опустошенията на холерата, войската може не само да се бие, но и да побеждава. Еличната атака на Одринската крепостъ, предприета следъ прекарването на настѣпилитѣ тая зима свирепи февруарски студове, тури край на съмненията въ силата на войската ни. На тринадесети мартъ, следъ петмесечна обсада, Одринъ бѣше атакуванъ съ страшна сила и пре-

взетъ. Въ началото на пролѣтъта изобщо военното положение на България се подобри и турцитѣ твърде скоро разбраха, че българитѣ сѣ вече въ състояние да хвърлятъ всичкитѣ си сили на Чаталджа и да решатъ войната съ една страшна катастрофа за империята. Сключено бѣ второ примирие, а следъ него се започнаха преговори и за окончателенъ миръ.

VII. ВОЙНА И МИРЪ СЪ СЪЮЗНИЦИТѢ

1. Усилия за предотвратяване на войната

Още преди започването на преговоритѣ за миръ въ Лондонъ и даже веднага следъ първото примирие отношенията съ съюзницитѣ почнаха да се помрачаватъ и, като чели по зла прокоба, неудържимо отиваха къмъ все по-голѣмо заплитане и влошаване. Първопричината за този печаленъ обратъ въ междусъюзническитѣ отношения трѣбва да диримъ въ вѣроломната мисль у сърби и гърци да задържатъ териториитѣ, които бѣха заели за смѣтка на България и въ ущрѣбъ на нейнитѣ исторически, географски и договорни права да протратъ владичеството си върху чисто български земи. Може би да е имало и странични подстрекателства, обаче фактъ е, че съюзницитѣ все по-високо изявяваха своитѣ претенции и се настаняваха даже въ земитѣ, заети отъ български части. Предизвикателството бѣше голѣмо и породеното негодуване срѣдъ българското общество и особено срѣдъ военнитѣ кръгове бѣше напълно оправдано. Заедно съ това и политическата атмосфера около България не предвещаваха нищо добро: румѣнскитѣ претенции, недоволството на нѣкои велики сили отъ българската упоритостъ срещу ревизия на договора съ Сърбия и кървавитѣ инциденти между съюзницитѣ — всичко това бѣ охладило добритѣ чувства и старитѣ благоразположения къмъ родината ни.

При тия условия и при изострения копнежъ за миръ у народа и войската българското правителство трѣбваше да дири мирни способности за разрешаване на спороветѣ, защото при една война България щѣше да се намѣри оградена отъ противници, изложена на голѣма опасностъ и на тежки удари отъ всички страни. Че цинич-

ното отричане заслугата на България, която бѣ изнесла най-големитѣ тежести на войната съ Турция, и че съюзниците се готвѣха да забиятъ ножъ въ нейното сърдце и да ограбятъ плодоветѣ на нейнитѣ победи заслужаваха най-дълбокото възмущение, въ това не може да има споръ, обаче, когато въпросътъ се касаеше за приемане на една война при явно неблагоприятни политически и вътрешно-морални условия, хладниятъ разумъ трѣбваше да надделѣе. Нѣщата трѣбваше да се мѣрятъ съ действителни, а не съ въображаеми величини. Българската войска бѣше уморена, защото, докато съюзниците ни въ по-малко отъ месецъ време завършиха военнитѣ си задачи и съ месеци почиваха и се готвѣха, България бѣше въ война при най-тежки условия отъ пети октомврий 1912 година до края на м. мартъ 1913 година, т. е. цѣли шестъ месеца.

Впрочемъ, тоя въпросъ тукъ засѣгаме не за да се изтъкнатъ обстоятелствата, при които се започна Междусъюзническата война, а само да посочимъ, че срѣдъ многото разпалени негодувания и лекомислени пренебрежения къмъ новитѣ врагове въ смѣщото това време имаше единъ компетентенъ воененъ човѣкъ, който хладнокръвно обсъждаше възможноститѣ за военния успѣхъ и решително застава на гледището, че не бива да се воюва или най-малко — да не сме ние, които първи ще нападемъ, които първи ще започнатъ войната. Тоя човѣкъ бѣше началникъ щаба на действащата войска генералъ Иванъ Фичевъ.

„Презъ първата половина на месецъ май, пише генералъ Фичевъ, събитията явно клонѣха къмъ единъ разрывъ съ нашитѣ съюзници, но правителството се ограничи съ полумѣрки и не потърси чрезъ посрѣдничеството на великитѣ сили или чрезъ единъ арбитражъ да се разрешатъ териториалнитѣ въпроси. Бѣше вече очевидно, че възникналитѣ спорове нѣма да се разрешатъ доброволно и по взаимно съгласие на съюзниците, които систематично се готвѣха за война.

„Въ нашата главна квартира имаше две течения: едното военолюбиво, а другото примирително. Начело на първото стоеше генералъ Михаилъ Савовъ съ началника на оперативния отдѣлъ полковникъ Нерѣзовъ. Второто се представяше отъ началникъ щаба на действащата войска генералъ Фичевъ, който минаваше

въ правителственитѣ кръгове и предъ главнокомандущия като песимистъ и страхливъ човѣкъ.“

Естествено, песимистъ и страхливъ биваше считанъ отъ воинствено мислещитѣ по онова време всѣки, който посочва действителността такава, каквато си е, и който дрѣзваше да говори за избѣгване на войната съ съюзниците и за мирно разрешение на спора. А генералъ Фичевъ ясно виждаше както неблагоприятната за България политическа обстановка, така и състоянието на изморената българска войска. Не, следователно, иѣкакъвъ песимизъмъ или страхъ смъ движили тогава мисълта на генералъ Фичевъ, а върнатата преценка върху родината, защото по-големо безстрашие за оня моментъ бѣ да се говори за миръ всрѣдъ една воинствена психоза, отколкото безотговорно да се надава вѣкъ за война, когато не сме готови нито дипломатически, нито дори военно. А такава военна психоза бѣ обхванала много срѣди и даже частъ отъ правителството.

Въ едно телеграфическо изложение до Царя-главнокомандущащъ и съ копие до министъръ-председателя отъ десети май помощникъ главнокомандущиятъ генералъ Савовъ между другото казваше:

„Предвидъ изключителното надмощие, което бихме имали надъ съюзенитѣ грѣцки и сръбски войски, и абсолютно гарантирания успѣхъ въ случай на въоръженъ конфликтъ съ тѣхъ — единъ неотстъпчивъ и енергиченъ езикъ спрямо нашитѣ съюзници ще ги застави да се съгласятъ на предложенията ни, за да избѣгнатъ едно поражение“...

„Нуждно е и на руси и на французи да се внесе убеждението и съ думи и съ дѣла, че сме решени да отидемъ до край, ако тия ни права не бждатъ удовлетворени“.

„... а когато вследствие на тоя сепаративенъ миръ успѣемъ да прехвърлимъ още една-две дивизии въ Македония срещу сърбитѣ*), тогава тѣ, както това стана съ гърцитѣ**), ще се скриятъ въ черупката си, а държавитѣ — тѣхни покровителки, за да не ги изложатъ на ударитѣ ни, ще ги посѣветватъ искрено да се задоволятъ съ онова, което по справедливостъ по силата на

*) Била е прехвърлена само 8-а дивизия.

**) Спомня се за предизвиканото сблъскане съ гърцитѣ при Ангиста.

трактата може да имъ се даде — това е най-сигурниятъ пътъ за удовлетворение на нашитѣ претенции за подѣлбата“.

Колкото и голѣмо да бѣше възмущението отъ поведението и домогванията на нашитѣ съюзници, колкото и оправдано и обяснимо да бѣше това възмущение за всѣки обикновенъ българинъ, то не можеше и не биваше да докарва до увлѣчения тѣзи, които въ даденъ моментъ сж поставени да ръководятъ действията на войската и сждбинитѣ на народа.

А генералъ Михаилъ Савовъ, увлѣченъ макаръ и отъ най-хубави желаня и чувства, бѣше изгубилъ представа за нѣщата. Той бѣ надценилъ твърде много нашитѣ сили и възможности, а въ сждщото време бѣше подценилъ значително силитѣ на нашитѣ вѣроятни противници. И стана това, което въ никакъвъ случай не е позволено на ръководнитѣ фактори — генералъ Михаилъ Савовъ бѣше се подалъ на чувствата и желанята си и бѣше загубилъ способността да преценява правилно нѣщата, събитията и дори и очевиднитѣ факти.

По поводъ на поменатото по-горе донесение генералъ Фичевъ бележи следното:

„Тази телеграма на помощникъ главнокомандуващия, обаче, е базирана на невѣрни данни, поради което и заключенията ѝ сж неоснователни, но моитѣ възражения и обяснения не бѣха взети въ внимание. . . Съ тая телеграма генералъ Савовъ тласкаше Царя и правителството къмъ война съ нашитѣ съюзници. . . Така сждщо бѣше погрѣшна и неговата (на генералъ Савовъ) военна оценка. Убеждението му, че лесно ще биемъ сърби и гърци, не почива на никакви сериозни основания. Споредъ сведенията, съ които разполагахме, бѣше известно, че сърби и гърци могатъ да поставятъ една многочислена армия, която на заетитѣ предварително укрепени заблаговременно позиции въ Македония можеше спокойно да посрещне нашето нападение и да води упорна продължителна война“.

Измжчванъ твърде много отъ незаслуженото пренебрежение, на каквото бѣ подложенъ, генералъ Фичевъ по-леко понасяше страданието на честолюбивия воененъ човѣкъ, отколкото мжката, че отечеството е тласкано по единъ пътъ, който ще му донесе неизброими

злини. Ето защо, подъ предлогъ на болестъ, а той наистина бѣ вече боленъ, въ началото на месецъ май генералъ Фичевъ идва въ София, съ цель да освѣтли Царя и правителството върху действителното положение отъ военно гледище и да ги предпази отъ сгжствяващата се за България опасностъ. Щомъ пристигналъ на Софийската гара, той билъ поканенъ да се яви при Царя, предъ когото най-подробно изложилъ състоянието на духа на войската и изказалъ мнение да се направи потрѣбното, за да не се идва до разрешаването на спора съ съюзницитѣ чрезъ силата на оржжието. При това Царьтъ, дълбоко загриженъ предъ възможността да бжде нападната незащитената столица, накаралъ генералъ Фичевъ да приготи телеграма отъ негово име до помощникъ главнокомандуващия за защитата на София да бжде изпратена първа Софийска дивизия.

Царьтъ внимателно изслушалъ генералъ Фичевъ и, схващайки правотата на неговитѣ мисли, обещалъ да го повика повторно за едно обстойно разискване върху положението. На тринадесети май се състояла втора аудиенция, при която генералъ Фичевъ развива своитѣ съображения противъ войната и моли Царя въ името на голѣмитѣ интереси на отечеството и династията да не позволи да се стигне до война съ съюзницитѣ, а разрешаването на разпрата да се предостави на великитѣ сили. . .

„Главнитѣ ми мотиви, пише генералъ Фичевъ, бѣха, че Франция и Русия нѣма да ни простятъ за такива постъпки. . . Отъ военно гледище успѣхътъ ни не е сигуренъ, защото и нашитѣ съюзници иматъ доста въоръжени срдства, за да ни се противопоставятъ, а освенъ това положението на нашата армия не бѣ до тамъ удовлетворително“ . . .

Царьтъ се съгласилъ съ изказанитѣ отъ генералъ Фичевъ основания противъ една война съ съюзницитѣ, обаче той билъ смущаванъ отъ мисльта за голѣмата отговорностъ, ако бжде изгубена Македония.

Следъ аудиенцията генералъ Фичевъ билъ поканенъ да остане въ София още нѣколко дена, тъй като Царьтъ възнамѣрявалъ отново да го види. На следния день, четиринадесети май, генералъ Фичевъ се явилъ при министъръ-председателя Гешевъ и направилъ предъ него сждщото изложение противъ войната съ съ-

юзниците. Гешевъ изказалъ съгласието си съ схващанята на генералъ Фичевъ, но се оплакалъ отъ военюлюбцитѣ. А такива имаше и въ самия кабинетъ. Сѣщия день по покана на министъръ-председателя генералъ Фичевъ повторилъ изложенieto си и предъ министерския съветъ.

На петнадесети май генералъ Фичевъ билъ отново приетъ отъ Царя, а вечерта въ десетъ часа билъ повиканъ за втори пѣтъ. Сега Царьтъ изказалъ негодуването си поради една несдържана телеграма отъ помощникъ главнокомандуващия по поводъ неговото искане да се изпрати първа дивизия за защита на София. На седемнадесети май генералъ Фичевъ билъ повиканъ отново на аудиенция.

„При самото ми явяване въ кабинета му (на Царя) той ми съобщи, че е решенъ окончателно да се раздѣли съ генералъ Савовъ... и че азъ трѣбва да поема командването на армията. Като благодарихъ на Негово Величество за довѣрието, съ което той ме натоварва, счехъ, обаче, за мой отечественъ дългъ да му доложя, че тая длъжностъ мога да поема само при следнитѣ условия: никаква война противъ съюзницитѣ и незабавно спиране на превоза на войски за Македония. Разпратя ни съ съюзницитѣ да се предостави за разрешаване на Височайшия арбитъръ — руския царь, а армията ни въ Македония да заеме само отбранително положение“.

Царьтъ възприелъ горното становище и заповѣдалъ на генералъ Фичевъ още сѣщата вечерь да замине за Одринъ съ специаленъ влакъ и да бѣде тамъ на осемнадесети май, когато ще получи Царската заповѣдъ за споменатитѣ промѣни.

Нѣма да се спираме върху подробноститѣ по тоя въпросъ, краятъ на който бѣше, че генералъ Савовъ, благодарение на намѣсата и застъпничеството на министъръ-председателя Гешевъ, остана на мѣстото си, а събитията продължиха да се развиватъ въ вреда на мирното разрешение на междусъюзническия споръ и да тласкатъ България къмъ войната...

Генералъ Фичевъ виждаше накѣде отиватъ работитѣ, обаче неговитѣ апели, неговитѣ основателни възражения противъ опасната игра на военюлюбивитѣ кръгове останаха нечути. Ето защо, следъ като изчер-

пи тия единствени свои срѣдства за предотвратяването на приближаващото се зло, на тридесети май той писмено подаде оставката си отъ длъжността началникъ щаба на действащата войска...

Единъ човѣкъ, който виждаше истината и никога не се опиваше отъ миражи, единъ генералъ съ широкъ воененъ погледъ бѣше принуденъ да си отиде. И да си отиде, безъ нѣкой въ този моментъ да съжалява за него, защото той се намираще въ единъ кръгъ на воинствени хора, които гледаха на своитѣ лесни планове за бѣдещи победи като на утрешна действителност... Само генералъ Фичевъ не вѣрваше и не можеше да вѣрва въ тази въображаема действителност. За излизането му отъ редоветъ на войската нѣмаше защо тогава да се съжалява...

На следния день помощникъ главнокомандуващиятъ генералъ Савовъ подава следната телеграма до Царя-главнокомандуващъ:

„Генералъ Фичевъ подаде оставката си отъ длъжността началникъ щаба на армията, по болестъ, съ молба за двумесеченъ задграниченъ отпускъ. Понеже сме къмъ края на войната, не намирамъ за умѣстно да ходатайствувамъ за неговото уволнение отъ длъжността, тъй като това ще подлежи на бѣдещия воененъ министъръ. Досежно задграничната му отпуска по болестъ, моля да му се разреши такава“.

Между това положението на фронта срещу съюзницитѣ ставаше все по-натегнато, сблъскванията зачехтиха и очевидно се отиваше къмъ кървава разправа, докато се стигна до нападението на шестнадесети юний. Войната пламна и България бѣше изправена предъ най-големъ опасности, защото, освенъ гърци, сърби и черногорци, които се изправиха срещу насъ, въ тила на войскитѣ ни се вдигна скоро и Румѣния, а отъ изтокъ настѣпи и Турция.

Генералъ Фичевъ по това време бѣше вече свободенъ отъ длъжностъ. При все това, преди започването на самата война, на четиринадесети юний, отъ името на Царя, при него се явилъ генералъ Марковъ и му задалъ следнитѣ два въпроса:

Какъ той гледа на въпроса за обявяване война на съюзницитѣ?

Какви шансове има за успѣхъ?

Следъ като се изказалъ противъ войната, която окачествилъ като непоправима грѣшка отъ политическа гледна точка, той се изказалъ и противъ възпретия воененъ планъ за действие, защото виждалъ ясно неминуемата катастрофа, не по-малко и поради погрѣшното разхвърляне на войскитѣ въ кордонно разположение отъ Дунава до Бѣло море. По тѣзи именно причини генералъ Фичевъ, освенъ че се изказалъ противъ войната, отправилъ настойчива молба тя да бжде избѣгната на всѣка цена.

„Доложихъ на Негово Величество, казалъ той, че ако войната по политически причини е неизбѣжна, то, преди тя да бжде обявена, непременно трѣбва да се коригира съсрѣдоточаването и чакъ следъ това да се прибѣгне къмъ силата на орѣжието. За тази целъ сж потребни две недѣли. При сегашнитѣ условия, при които се намира действащата армия, въ случай на война, ние ще имаме несполука“.

Тия пророчески думи на генералъ Фичевъ, които даже днесъ болезнено досѣгатъ българската душа, се сбжднаха. Войната съ съюзницитѣ не се оказа тѣй лека и притиснатата отъ всички страни, облѣната въ обилни кърви и изтощена вече българска войска бѣше принудена „да свие своитѣ знамена за по-добри дни“.

На двадесети юний генералъ Савовъ бѣше смѣненъ и замѣстенъ съ генералъ Радко Димитриевъ, обаче и новиятъ помощникъ главнокомандуващъ не можа да даде благоприятенъ ходъ на събитията. . .

При сгжстяващитѣ се черни облаци надъ родината генералъ Фичевъ не замина въ отпускъ и предложи услугитѣ си на генералъ Димитриевъ. Било му писано, обаче, да изпие до дѣно чашата на горчивината и оскърбенията. Въ ония върховни моменти, когато цѣла България и нейното бждеще бѣха сложени на карта, предложението на генералъ Фичевъ да сложи на разположение на върховното командване своитѣ познания, своята опитностъ и всичкитѣ си сили бѣше много жестоко отклонено. Новиятъ помощникъ главнокомандуващъ генералъ Радко Димитриевъ не можа да намѣри нѣщо по-подходящо за довчерашния началникъ щаба на цѣлата българска войска, не можа да намѣри и нѣщо по-оскърбително за него и му предложи да командува нѣ-

какъвъ си отредѣ, който щѣлъ да се формира нѣкъде въ тила.

Кому бѣ нужно такова едно оскърбение и то тъкмо тогава, когато трѣбваше да се установи единство и сплотеностъ, за да се напрегнатъ всички сили въ наченатата неравна борба? Каточе злото наистина бѣ разперило широко криле надъ българската земя, за да бжде нейната мжка по-черна и по-жестока.

При това положение на генералъ Фичевъ не оставаше нищо друго, освенъ да замина за Карлсбадъ, за да възстанови разстроеното си здраве. И все пакъ той не замина, нѣщо го теглѣше да остане въ България и отъ Бургасъ се върна обратно въ София: макаръ и нездравъ, неговата войнишка съвѣсть не му позволи да напустне родината въ тия тежки дни. . .

2. Въ делегацията за миръ въ Букурещъ

Събитията по бойнитѣ полета въ Македония се развиваха неблагоприятно за българскитѣ войски. Сърбитѣ се бѣха окопитили следъ първитѣ удари и не само че успѣшно се защитаваха, но проявяваха вече и нападателни стремежи. Гърцитѣ пъкъ бѣха успѣли да отхвърлятъ малкото сили на втора армия и дрѣзко настѣпваха по долината на рѣката Струма къмъ старитѣ предѣли на царството. Изгледитѣ за лесна победа срещу съединенитѣ сили на Сърбия, Гърция и Черна гора, особено следъ намѣсата на Румъния, бѣха съвсемъ изчезнали и у тия, които най-много държаха за войната. . .

И действително, въ първитѣ дни на месецъ юлий за родината ни бѣха настанали тежки часове. Войскитѣ ни въ кървави боеве, съ последни усилия едва удържаха напора на враговетѣ отъ югъ, докато румънската войска безпрепятствено навлизаше въ Северна България и имъ отнемаше всѣка възможностъ да защитаватъ родната си земя. Най-сетне бѣше застрашена и самата столица.

При това отежнено стратегическо положение не само военнитѣ, но и моралнитѣ условия за войната бѣха до крайностъ влошени. Прекратяването на войната и сключването на миръ бѣше единствениятъ изходъ за България.

Смѣната на правителството, която стана на тридесети юний, бѣше първата стѣпка въ това направление. Новиятъ кабинетъ, съставенъ отъ д-ръ Радославовъ, още на седми юлий подири възможности за установяване на мирнитѣ отношения съ Сърбия, Гърция и Черна гора. На четиринадесети сѣщия месецъ делегация съ такава целъ бѣ вече отправена за Букурещъ. Незащитена отъ никоя външна сила, България трѣбваше сама да застане предъ своитѣ врагове, за да бѣде унижена и ограбена. . .

Грозната картина на положението, въ което бѣше изпаднала родината, изпълваше българската душа съ неизразима скръбъ и страшна горчивина. Следъ толкова победи и славни бойни дѣла и следъ огромнитѣ жертви за общата кауза на съюзнитѣ, българскиятъ народъ бѣше изправенъ предъ грозна неизвестностъ за утрешния день. Сѣдбата на България бѣше смъртно застрашена.

При тия именно върховни моменти за родината генералъ Фичевъ не пожела да напустне страната и се отказа отъ намѣрението си да замине на лѣкуване въ чужбина. Пропитъ отъ вѣрностъ и безпредѣлна любовъ къмъ България, той съ присвито отъ болка сърдце застана предъ нейния измѣченъ, окървавенъ образъ и, забравяйки себе си, своето здраве и всички минали огорчения, реши да се завърне отъ Бургасъ, дето вече бѣше пристигналъ, и да си дойде въ София.

На тринадесети юлий, на пѣтъ за столицата, той бѣ пристигналъ на Чирпанската гара, дето, поради задрѣстването на линията, трѣбваше временно да прекрати пѣтуването си.

„На тази гара, пише той, бѣхъ ужасенъ, обаче, отъ страшната гледка: съ хиляди обезумѣли хора, размѣсени съ коли и добитъкъ, бѣха трѣгнали да бѣгатъ отъ турското нашествие. Цѣлото поле около Чирпанъ бѣше покрито съ безбройни тѣлпи. При вида на тѣзи нещастници сълзи потекоха отъ очитѣ ми и си припомнихъ ужаситѣ въ Освободителната война, когато сѣщото това население бѣгаше отъ ордитѣ на Сюлейманъ паша“.

Въ сѣщото време началникътъ на гарата търсѣше всрѣдъ навалицата кой е генералъ Фичевъ, за да му съобщи, че една правителствена телеграма го дирѣла,

за да се яви на телеграфния апаратъ. Явилъ се незабавно, той узна отъ министъръ Морфовъ, че по решение на министерския съветъ и по молбата на Царя той трѣбвало да влѣзе въ делегацията, натоварена да води преговори за миръ съ бившитѣ съюзници и съ Румѣния въ Букурещъ. Генералъ Фичевъ забрави въ тоя моментъ всички огорчения и прие да замине — той не можеше друго да стори, защото обстоятелствата налагаха да се помогне въ тия минути на родината. Човѣкътъ, чийто гласъ не бѣ чутъ, за да се избѣгне войната, сега бѣ призованъ да брани отечественитѣ интереси предъ мирната конференция на съюзенитѣ врагове. И тоя човѣкъ, сега безъ злорадство и ядни бележки по адресъ на своитѣ доскоросни недоброжелатели, съ чувство на войникъ и истински българинъ се нареди въ делегацията, която трѣбваше да добие миръ за родината и да защити нейнитѣ жизнени права и нейното достоинство. Неговиятъ авторитетъ на бившъ началникъ щаба, който бѣ рѣководилъ победоноснитѣ действия срещу общия неприятель, и неговото миролюбиво държане преди войната съ съюзнитѣ го правѣха най-удобна личностъ при предстоещитѣ мирни преговори.

На четиринадесети юлий българската делегация, въ съставъ министъртъ на финанситѣ Д. Тончевъ, генералъ Фичевъ, Сава Иванчевъ, Симеонъ Радевъ и подполковникъ Станчевъ, пристигна въ Букурещъ.

Нѣма да излагаме подробнитѣ разговори за незабавното подновяване на приятелскитѣ отношения съ Румѣния. Председателътъ на делегацията, министъръ Д. Тончевъ, се надѣваше, че, като се задоволятъ румѣнскитѣ искания отъ България, Румѣния може да подпомогне започнатитѣ преговори съ бившитѣ съюзници въ гр. Нишъ. Получи се, обаче, отказъ: отъ румѣнска страна бѣ заявено, че Румѣния е напълно солидарна съ сегашнитѣ си съюзници. Не се получи съдействие даже и по отношение на турското нашествие въ Южна България. Изобщо казано, атмосферата, при която се започнаха преговоритѣ, не бѣше ни най-малко благоприятна за успѣшната защита на българскитѣ интереси.

Мѣчна бѣше задачата на мирната делегация, но още по-мѣчно и по-горчиво бѣше положението на генералъ Фичевъ, който, следъ едно блѣсково рѣководене на войната съ Турция за общия успѣхъ на съюза, сега трѣбваше

ше да стои предъ високомѣрнитѣ делегати на бившитѣ съюзници, за да ги моли и отстоява правата на своята родина.

Главниятъ въпросъ на преговоритѣ се отнасяше до бъдещитѣ граници. Ясно е, обаче, че при създаденото положение на военнитѣ фронтове България нѣмаше свободата да избира и да води дълги спорове. Границата съ Румъния, съ малки поправки, остана и се прие така, както я бѣше начертало румънското правителство. Що се отнася до граничните линии съ Сърбия и Гърция, българскитѣ делегати правѣха всичко възможно, за да се намалят претенциитѣ на бившитѣ съюзници, но и тукъ, неподкрепяни нито отъ една велика сила, нито отъ Румъния, тѣ трѣбваше да приематъ границитѣ, които имъ се диктуваха. И тъкмо затуй при това положение може да се счита голѣма придобивка, когато Западна Тракия и Струмица бѣха включени въ новитѣ предѣли на България. А когато стана окончателното приемане на сръбско-българската граница, сръбскиятъ министъръ-председателъ открито заяви, че Струмица се отстъпва на България само въ честъ на генералъ Фичевъ.

Презъ време на букурещкитѣ мирни преговори генералъ Фичевъ разви всичкитѣ си способности, за да се намалятъ загубитѣ на България, и пламенно защитаваше интереситѣ на своята родина, обаче преговоритѣ не се водѣха на равна нога, България бѣше повалена и, при създаденото положение, оградена съ врагове отъ вси страни, тя трѣбваше да се примири въ тоя моментъ и да прекрати борбата.

На двадесети юлий мирниятъ договоръ бѣше подписанъ. Българската победоносна войска, която се покри съ толкова слава и усѣя Източна Тракия съ хиляди и хиляди наши гробове, бѣше хвърлена въ една политически неподготвена война и сега изнурена, но не и победена, крачеше къмъ домашнитѣ си огнища. . . Дали тъй не сж се завръщали нѣкога и нашитѣ прадѣди при Крума и Симеона?

VIII. СЛЕДЪ ВОЙНАТА

1. Пакъ той

Войната се свърши. Народната душа бѣше покрусена отъ преживѣното нещастие, а идеалитѣ, съ които

живѣха цѣли поколѣния, бѣха покрити съ трауренъ крепъ. И все пакъ въ съзнанието на народа остана споменътъ за великитѣ жертви на българската войска и за безчестния заговоръ на бившитѣ ни съюзници. Ранитѣ отъ войната бѣха дълбоки. Тѣ трѣбваше да се лѣкуватъ. Вѣрата въ собственитѣ сили трѣбваше да се възвърне. Грѣшкитѣ и прегрѣшенията на миналото трѣбваше да послужатъ като урокъ за бъдещето.

На първо мѣсто трѣбваше да се възстановятъ силитѣ на войската, а това можеше да стори само човѣкътъ, който бѣ видѣлъ и опозналъ старитѣ ѝ недъзи и който никога не бѣ отклонявалъ мисълта си отъ пжтя на вѣрното служене, нито пъкъ нѣкога се бѣ увличалъ подиръ мъгляви и съмнителни цели.

Тъкмо за това царъ Фердинандъ не само не освободи генералъ Фичева отъ войската, но следъ демобилизацията отново го задържа за началникъ щаба на войската, а на първи януарий 1914 година съ производството му въ чинъ генералъ-лейтенантъ го назначи за началникъ на трета военно-инспекционна областъ. Но генералъ Фичевъ не бѣше вече здравъ човѣкъ. Мълчаливо преживѣнитѣ мъжки въ свръзка съ войната противъ бившитѣ съюзници, тежкитѣ неправди надъ родината и личнитѣ огорчения бѣха се отразили зле върху неговото здраве. И той даваше последнитѣ си сили, за да бжде полезенъ на своя царъ и на своята озлочестена родина.

Като началникъ на трета военно-инспекционна областъ генералъ Фичевъ прослужи до първи септемврий 1914 година. Избухналата презъ лѣтото на тая година Свѣтвна война и възможността и България да бжде вѣвлѣчена въ нея накара Царя и правителството да извикатъ генералъ Фичевъ на поста министъръ на войната, защото войската трѣбваше за всѣки случай да се стегне както въ материално, така и въ тактическо и духовно отношение.

Съ тази именно целъ, още съ поемането на новия си постъ, генералъ Фичевъ, който добре знаеше, какво най-вече е нужно на войската, предприе една широка мѣрка за обучението ѝ, главно за подтѣгането на дисциплината въ запаснитѣ войници. Всичкиятъ личенъ съставъ отъ запаса на действащата войска трѣбва да премине презъ казармата на тринедѣлно обучение. Тази мѣрка,

които се проведе отъ есента на 1914 година до края на лѣтото на 1915 година, даде отлични резултати. И къмъ времето, когато се наложи българската намѣса въ Свѣтовната война, войската ни, въпреки наскоро прекарантирѣ войни и проявенитѣ отклонения отъ дисциплината, се яви достатъчно стегната и отново способна за победоносни бойни действия.

Генералъ Фичевъ, обаче, не сподѣляше воинственитѣ настроения на правителствената политика. Огромнитѣ размѣри на развиващитѣ се събития, преживѣниятѣ недавна погромъ надъ родината и, най-сегне, преживѣнитѣ мъки презъ миналитѣ събития бѣха изострили неговата предпазливостъ. Поради всичко това, въ вечернето на мобилизацията, той напустна поста министъръ на войната и съ Височайша заповѣдъ отъ седемнадесети августъ 1915 година генералъ Фичевъ бѣ уволненъ отъ военна служба по собствено желание и зачисленъ въ запаса на войската.

Тѣй се завърши военната кариера на единъ добъръ и талантливъ български офицеръ, който въ продължение на тридесетъ и три години съ възторгъ и безпредѣлна преданостъ изпълняваше своя дългъ на войникъ, на човѣкъ и на гражданинъ.

Ако единъ день историкътъ надникне по-дълбоко въ причинитѣ за хладнитѣ и даже враждебни отношения на известни висши военни хора къмъ генералъ Фичевъ — отношения, на които не малко се дължи прикритата, но въ всѣки случай съществуваща дисхармония въ висшето българско командуване презъ Балканската война, може би по-дълго ще спре вниманието си и върху печалнитѣ политически събития у насъ презъ 1886 и 1887 години, па даже и въ 1894 година.

Въ първитѣ две споменати години Иванъ Фичевъ, още като младъ офицеръ, бѣше на страната на родолюбивото течение и, вѣренъ на войнишката си клетва, не можеше да съчувствува на ония офицери и български граждани, които по чужди внушения свалиха отъ престола князь Александра и създадоха бунтоветѣ въ Русе и въ Силистра презъ 1887 година.

Независимо отъ това, той бѣше запазилъ въ душата си свѣтълъ споменъ за личността и дѣлото на своя великъ съгражданинъ Стефанъ Стамболовъ. Не е много чудно, следователно, че въ известни военни срѣди

той не се е ползувалъ съ достатъчно добри чувства, даже и по-късно като началникъ щаба на действащата войска.

Тая материя изобщо е твърде деликатна, за да не я разгъваме и анализираме въ настоящитѣ страници. Самъ генералъ Фичевъ би възнегодувалъ въ своя гробъ, ако за увеличаване бѣлъска около неговата дейность унизимъ неговитѣ неприятели презъ земния му животъ или ако чрезъ изтъкване на тѣхнитѣ грѣшки омаловажимъ заслугитѣ, които тѣ иматъ въ общото дѣло на войната.

Следва да се отдаде справедливостъ на царъ Фердинандъ, че той, въпреки проявената горчивина следъ неуспѣха при Чатаалджа, винаги ценѣше здравата мисълъ и стратегическитѣ способности на генералъ Фичевъ. И ако при тѣхнитѣ нормални отношения се е появявало сегизъ-тогизъ нѣщо неприятно, това се е дължало на неестественото устройство на главната квартира, въ която между Царя-главнокомандуващъ и неговия началникъ щаба на действащата войска е билъ поставенъ единъ междиненъ органъ, като помощникъ на главнокомандуващия, който е ималъ неотразимо влияние върху самия главнокомандуващъ и който е можелъ да разпорежда отъ негово име, но който не е носилъ никакви отговорности.

Властниятъ характеръ на генералъ Михаилъ Савовъ още повече отежаваше това положение, което несъмнено е оказвало зловредно влияние върху ръководството на операциитѣ. Най-нагледенъ примѣръ за това се явява сражението при Чатаалджа. Съществуващиятъ недостатъкъ въ командуването се изрази по-късно и въ злочастната намѣса на политиката въ дѣлото на войската и довеждане работитѣ до шестнадесети юний 1913 година.

А колко прозорливи и умѣстни бѣха преценкитѣ на генералъ Иванъ Фичевъ, както за политическото положение, така и по чисто военнитѣ въпроси, свързани съ шестнадесети юний!

2. Гордъ въ своята самота

Както всички добри българи, генералъ Фичевъ посрещна нещастieto въ 1918 година и съкрушителния ударъ, който българскитѣ врагове нанесоха върху ро-

дината ни въ Ньойи презъ 1919 година, съ неизразима болка. Тогава, както добре се помни, срѣдъ българския народъ се надигна необяснимо негодуване срещу причинителитѣ на неговото нещастие, но сжщо така бѣха проявени и некрасивитѣ черти на нашата общественно-политическа действителностъ.

Всѣки по свой вкусъ или по своя лична смѣтка дирѣше виновницитѣ и мнозина ги намираха тамъ, дето имъ се искаше. А срѣдъ тоя хаосъ отъ чувства, отъ страсти и отъ повече или по-малко оправдани възмущения имаше единъ човѣкъ, който съ най-голѣмо основание можеше да бжде обвинителъ поне на ония, които въ близкото минало го бѣха тъй много огорчили и унизили.

Този именно човѣкъ бѣше генералъ Иванъ Фичевъ, който ясно бѣ съзрѣлъ злото преди да се е родило и който тъкмо поради своята предвидливостъ бѣше станалъ неудобенъ за политиката на прѣкомѣрната военственоостъ. Но генералъ Фичевъ запази достойно мълчание и, вмѣсто да злорадствува предъ неуспѣхитѣ на своитѣ недоброжелатели, той, изтрѣпналъ предъ окървавения образъ на майката-родина, бѣше забравилъ всичко, освенъ своя дългъ като българинъ.

Схващайки, че надъ личнитѣ огорчения и мъки стои голѣмата всенародна мъка и че предъ всѣки честномислещъ български гражданинъ стои дългътъ да даде своитѣ сили и споредъ възможността си да подпомогне родината си, генералъ Фичевъ не се поколеба въ 1921 г. да приеме при тогавашното земеделско правителство поста пълномощенъ министъръ въ Букурещъ. Въ тоя моментъ той искаше да бжде полезенъ и драговолю по възложената му отъ правителството задача, въпрѣки тежкитѣ условия за дипломатическа работа въ една страна, съ която бѣхме воювали и въ която чувствата къмъ България бѣха още твърде враждебни. На тая дипломатическа служба въ Букурещъ генералъ Фичевъ остана до 1923 година.

Следъ това той се оттегли отъ политическата сцена, за да заживѣе съ своитѣ многостранни военни спомени и съ грижитѣ на обикновения български гражданинъ той остана гордъ въ своята самота.

И макаръ голѣма частъ отъ времето му да бѣше заета въ грижи за разклатеното му здраве, той успѣ да

даде три ценни трудове въ връзка съ Балканската война: „Висшето командуване презъ Балканската война“, „Чаталджа“ и „Балканската война“. Последниятъ трудъ бѣ издаденъ отъ Българската академия на наукитѣ, на която той бѣше редовенъ членъ.

Потъналъ въ своитѣ грижи и мисли, наблюдаващъ съ мъка отминаващия го свѣтъ, презъ 1931 година, на седемдесетгодишна възраст, генералъ Иванъ Фичевъ склопи очи завинаги съ примирението на добъръ християнинъ и съ самочувствието на воиникъ.

IX. РАЗМИШЛЕНИЯ НАДЪ ЕДИНЪ ГРОБЪ

Ето вече цѣли десетъ години, откакто генералъ Иванъ Фичевъ напустна земния животъ. Той си отиде отъ тоя свѣтъ така, както си отидоха всички военачалници, които оставиха своитѣ имена въ историята на победоносната война срещу Турция въ 1912 година. Може би тѣ не бѣха свършени като хора и като полководци, може би странични, знайни и незнайни, причини да сж влияли върху тѣхната дейностъ и върху тѣхнитѣ отношения къмъ много отъ въпроситѣ на военния животъ, обаче никой никога не ще може да имъ отрече правото да носятъ победната слава на една освободителна война срещу Отоманската империя.

Генералъ Иванъ Фичевъ, комуто бѣ се паднала завидната честь да бжде началникъ щаба на българската войска, да състави планъ за войната и да ржководи военнитѣ операции въ Тракия, имаше право на най-голѣмъ дѣлъ отъ славата на българската войска и отъ признателността на народа. По стечение на редъ обстоятелства, обаче, неговитѣ голѣми заслуги останаха недостатъчно изтъкнати и оценени.

Тѣ каточели бѣха погълнати и отвлѣчени отъ пороя на нещастieto, който залѣ родината презъ 1913 година.

Впрочемъ, още съ неуспѣшната Чаталджанска атака, доброто име на генералъ Фичевъ бѣше пожертвувано за намаляване виновността на всички, които бѣха дали злощастния съветъ на Царя-главнокомандуващъ. Предпазливото и даже враждебното отнасяне на генералъ Иванъ Фичевъ къмъ всѣко увлѣчение и къмъ всѣко необмислено и неподготвено действие на военния теа-

търъ бѣше зле тълкувано като безволие и страхливостъ, а всѣко сждване на предсказаното отъ него нещастие — като най-лошо пророчество.

Господствуващото по онова време бойно опиянение бѣше кипнало до самитѣ върхове на командуването и понятието за юначество мъчно се съгласуваше съ всѣка смѣтка, която забавяше мечтаната бойна слава или доказваше безсмислеността на известна операция. И сто че генералъ Фичевъ имаше нещастieto да притежава единъ вѣренъ стратегически окомѣръ и способността да предвижда лошия изходъ на всѣка необмислена и неподготвена военна операция.

Какъ можеше той човѣкъ да говори за опасности и неуспѣхи, когато намъ ни се иска да вървимъ напредъ и съ две рѣце да грабимъ славата по бойнитѣ полета? Може ли у противника да не става онова, което намъ е желателно? — Лошитѣ предсказания сж изобщо неприятни, а на война, когато славолубието и амбицията завладяватъ много военачалници, могатъ да възбудятъ силни негодувания и даже ненавистъ.

Къмъ такива избухвания най-вече сж склонни, разбира се, чувствителнитѣ натури, които въ лицето на предсказвача виждатъ свой врагъ и недоброжелатель. Но войната не иска само хероични помишления и прояви, тя има своитѣ закони и вѣнъ отъ тѣхъ всѣка дързостъ води къмъ жертви и поражения.

Както и да е, било поради нещастния развой на събитията, било поради затаени стари вражди, било, най-сетне, поради временни настроения полководческата дейность на генералъ Иванъ Фичевъ, като началникъ щаба на действащата войска, бѣше доста омаловажена и твърде скоро забравена. И той човѣкъ, който имаше съзнание и чувство на самокритика, виждаше въ своята сждба прѣста на една голѣма неправда. Той виждаше, но мълчеше и понасяше своята мъка съ търпението на истински войникъ.

И може би въ тия дни предъ неговия погледъ сж минавали картинитѣ на победоносния походъ въ Тракия, може би предъ него сж оживявали споменитѣ за възторжитѣ, за тревогитѣ и съмненията, срѣдъ които се развивала неговата дейность, може би го е полазвала изпитваната нѣкога трѣпка на вълнението, съ което сж дочаквали и получавали веститѣ отъ полесражението,

а веднага следъ това да е виждалъ чернитѣ рамки на своята действителность и да е чувствувалъ мъката на своята самота.

Има въ живота и особено въ нашия български животъ нѣкакво жестоко предопредѣление за всички, които паднатъ въ нещастие следъ като сж заемали високи мѣста въ държавата и обществото. Тѣ не само че биватъ обречени на забравя, не само че биватъ възнаграждавани съ непризнателность, но ставатъ жертва на ядовитото и съ нищо неоправдано злорадство, жертва на своеобразенъ садизъмъ.

Не бѣ пощаденъ отъ тая ирония на сждбата и генералъ Иванъ Фичевъ. Оставенъ безъ дължимото къмъ него внимание, пренебрегнатъ и почти забравенъ даже отъ тия, които най-малко имаха право да го забравятъ, той изживяваше своитѣ дни съ бунтъ въ душата си, но съ пълна вѣра, че рано или късно, макаръ и следъ неговата смъртъ, обективнитѣ хора ще изучаватъ дѣлата му, ще разбератъ идеитѣ му и ще преценятъ условията, при които е работилъ като началникъ щаба на действащата войска.

И тъкмо за тия хора и за иднитѣ поколения той написа своята спокойна войнишка изповѣдь, която озаглави „Балканската война срещу турцитѣ въ 1912—1913 години“.

Тая изповѣдь бѣше викъ на истината, който трѣбваше да свѣтне надъ всички събития, предхождащи и съпровождащи самата война. Чрезъ това — чрезъ самата действителность, генералъ Иванъ Фичевъ е поставилъ предъ обществения сждъ не само своята дейность, но и своето име на достоенъ офицеръ. И, за негова задгробна утеха, нито дейността му е обществено омаловажена, нито пъкъ името му — понижено.

Неговата голѣма дейность при подготовката и при воденето на победоносната война съ турцитѣ не може да бѣде забравена или помрачена. Тя винаги ще бѣде изворъ на благодатни теми за изучаване добритѣ страни на българската стратегия въ началото на XX вѣкъ.

СЪДЪРЖАНИЕ

	Стр.
Библиотека Прослава	5
Предговоръ	9
I. Личностъ и съдба	11
II. Първи стъпки въ живота:	
1. Детски и ученически години	14
2. Къмъ военно поприще	18
III. Погледъ върху служебния пътъ на единъ талантливъ офицеръ:	
1. Успѣхи и превратности	19
2. На равенъ пътъ	24
IV. Началникъ щаба на войската:	
1. Новъ духъ въ щаба на войската и нова насока въ оперативната работа на генералния щабъ	26
2. Сжщностъ на оперативния планъ на генералъ Фичевъ отъ 1911 година	31
V. Съюзъ и военна конвенция съ Сърбия:	
1. Оперативенъ проектъ отъ 1912 година	34
2. Въ разговоръ и спорове съ сръбския генераленъ щабъ	36
VI. На война:	
1. Малко предистория	45
2. Началото на войната	53
3. Генералъ Фичевъ срѣдъ военнитѣ събития въ Тракия	56
4. Чаталджа	74
VII. Война и миръ съ съюзницитѣ:	
1. Усилия за предотвратяване на войната	85
2. Въ делегацията за миръ въ Букурещъ	93
VIII. Следъ войната:	
1. Пакъ той	96
2. Гордъ въ своята самота	99
IX. Размишления надъ единъ гробъ	101

Книгитѣ на библиотека ПРОСЛАВА сж одобрени и препорѣчани отъ:

1. М-во на войната — Щаба на войската съ наредби № 10 отъ 1937 год. и № 5 отъ 1938 год.
2. М-во на Нар. просвѣта съ окръжни: 263 отъ 27 I 1936 год. и 5838 — 23 — II отъ 1938 год.
3. М-во на Вѣтр. работи съ окръжни 6864 отъ 13 IV 1938 год. и 5740 отъ 1 IV 1939 год.

Излѣзли книги отъ библиотека ПРОСЛАВА:

Отдѣлъ НАШИТѢ ПОЛКОВОДЦИ:

Година първа:

- Книга 1 — Генералъ-лейтенантъ Иванъ Колевъ
 Книга 2 — Генералъ отъ пехотата Данаилъ Николаевъ
 Книга 3 — Генералъ отъ пехотата Стефанъ Тошевъ
 Книга 4 — Генералъ отъ пехотата Никола Ивановъ

Година втора:

- Книга 5 — Царъ Борисъ III като воинъ
 Книга 6 — Генералъ-лейтенантъ Владимиръ Вазовъ
 Книга 7 — Генералъ отъ пехотата Никола Жековъ
 Книга 8 — Генералъ отъ пехотата Димитъръ Гешовъ

Година трета:

- Книга 9 — Князь Александъръ I — Главнокоманд. 1885 г.
 Книга 10 — Генералъ отъ пехотата Георги Тодоровъ
 Книга 11 — Генералъ отъ пехотата Василъ Кутинчевъ
 Книга 12 — Генералъ отъ пехотата Рачо Петровъ

Година четвърта:

- Книга 13 — Генералъ отъ пехотата Стилиянъ Ковачевъ
 Книга 14 — Генералъ-лейтенантъ Климентъ Бояджиевъ
 Книга 15 — Генералъ-лейтенантъ Христо Недѣлковъ
 Книга 16 — Генералъ отъ пехотата Пантелей Киселовъ

Година пета:

- Книги 17 и 18 — Фердинандъ I — царъ на българитѣ
 Книга 19 — Генералъ отъ пехотата Ив. Фичевъ

(Продължава на следната страница)

Книгитѣ на библиотеката ПРОСЛАВА сѣ одобрени и преворжани отъ:

1. М-во на войната — Щаба на войската — съ наредби № 10 отъ 1937 г. и № 5 отъ 1938 год.
2. М-во на народната просвѣта съ окржнии: 263 отъ 27 I 1936 г. и 5838 — 23 — II отъ 1938 год.
3. М-во на вжтрешнитѣ работи съ окржнии 6864 отъ 13 IV 1938 г. и 5740 отъ 1 IV 1939 г.

(Продължение отъ предната страница)

Отдѣлъ НАШИТЪ ХЕРОИ:

Година първа:

- Книга 1 — Посветена на цѣлото воинство.
Книга 2 — Посветена на хероитѣ отъ 2 Тракийска дивизия.
Книга 3 — Посветена на хероитѣ отъ 8 Туидж. дивизия.
Книга 4 — Посветена на хероитѣ отъ 7 Рилска дивизия.

Година втора:

- Книга 5 — Посветена на хероитѣ отъ 5 Дунавска дивизия.
Книга 6 — Посветена на хероитѣ отъ Инженер. войски.
Книга 7 — Посветена на хероитѣ отъ 6 Бдинска дивизия.
Книга 8 — Посветена на хероитѣ-моряци отъ Флота.

Година трета:

- Книга 9 — Посветена на хероитѣ отъ 9 Плѣвен. дивизия
Книга 10 — Посветена на хероитѣ отъ 1 Софийска дивизия
Книга 11 — Посветена на хероитѣ отъ 4 Преслав. дивизия
Книга 12 — Посветена на хероитѣ отъ Германската армия

Година четвърта:

- Книга 13 — Посветена на хероитѣ отъ 3 Балканска дивизия
Книга 14 — Посветена на хероитѣ отъ нашата Конница
Книга 15 — Посветена на хероитѣ отъ Дойранската епопея
Книга 16 — Посветена на хероитѣ отъ епопеята при Нишѣ
Книга 19 — Посветена на Свързочнитѣ войски и телеграфопощенци

Година пета

- Книга 17 — Посветена на българката-хероиня
Книга 18 — Посветена на Българския желѣзничарь

Абонирането става направо въ редакцията:

Библиотека ПРОСЛАВА

бул. Ц. Освободителъ 17 — София.

Годишенъ абонаментъ и за двата отдѣла — 200 лева
Чекова смѣтка 2676 Телефонъ 4-25-55

Цена 40 лева